

REMISS APRIL 2012

Rapport 2012:xx

LÄNSSTYRELSEN
I STOCKHOLMS LÄN

Vård- och utvecklingsplan för Kungliga nationalstadsparken

National
stads
park

Foto omslag: Nobelparken. Pernilla Nordström.

Utgivningsår: 2012

ISBN: 978-91-7281-492-9

För mer information kontakta:
avdelningen för miljö
Länsstyrelsen i Stockholms län
Tfn: 08-785 40 00

Besök också webbplatserna www.lansstyrelsen.se/stockholm
och www.nationalstadsparken.se

Förord

Kungliga nationalstadsparken inrättades 1995 och är världens första nationalstadspark. Det är ett nationellt intresse att parkens natur-, kultur- och rekreationsvärden består och utvecklas vidare. Nationalstadsparken har stor betydelse för regionens invånare och sätter prägel på vår huvudstad.

I enlighet med nationalstadsparksförordningen ska Länsstyrelsen fatta beslut om en vård- och utvecklingsplan för Kungliga nationalstadsparken. Planen ska ge en samlad bild av de intentioner, mål och riktlinjer som finns i planer, program och andra underlag. Därigenom ska den vara ett stöd för olika typer av beslut kring skötsel, förvaltning och utveckling. Vård- och utvecklingsplanen har tagits fram i nära samverkan med aktörerna i Nationalstadsparken. Länsstyrelsen har sett processen som mycket betydelsefull.

Utifrån landskapets karaktär har parken delats in i femton delområden. För varje delområde har ett samrådsmöte hållits att diskutera värden, mål och inriktning. I samråden deltog många myndigheter och organisationer: Akademiska hus, Bergianska trädgården, Förbundet för Ekoparken med medlemsföreningar, Haga-Brunnsvikens vänner, Kommittén för Gustavianska Parken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, Kungliga Djurgårdens Intressenter, Kungliga Vetenskapsakademien, Lidingö stad, Livgardet, Newsec, Polishögskolan, Riksantikvarieämbetet, Solna Kyrkogårdsförvaltning, Solna stad, Statens fastighetsverk, Statens Maritima Museer, Stiftelsen Skansen, Stockholms Fältrittklubb, Stockholms sjögård, Stockholms stad, Stockholms universitet, Vin- och sprithistoriska museet och Världsnaturfonden WWF.

Det är Länsstyrelsens förhoppning att samråden kring vård- och utvecklingsplanen har bidragit till att skapa nya kontaktytor och stärka förutsättningarna för det fortsatta samarbetet kring Nationalstadsparken.

Inledning

Kungliga nationalstadsparken är ett unikt historiskt landskap mitt i Sveriges huvudstad. Området Ulriksdal–Haga–Brunnsviken–Djurgården fick den 1 januari 1995 ett särskilt skydd som nationalstadspark i den dåvarande naturresurslagen, numera miljöbalken:

Området Ulriksdal–Haga–Brunnsviken–Djurgården är en nationalstadspark. Inom en nationalstadspark får ny bebyggelse och nya anläggningar komma till stånd och andra åtgärder vidtas endast om det kan ske utan intrång i parklandskap eller naturmiljö och utan att det historiska landskapets natur- och kulturvärden i övrigt skadas.

4 kap. 7 § miljöbalken

År 2009 kompletterades lagtexten för att möjliggöra åtgärder som medför ett tillfälligt intrång eller tillfällig skada om det tillgodoser ett angeläget allmänt intresse. Detta får dock bara ske om parken återställs så att det inte kvarstår mer än en obetydlig skada. (Se vidare avsnittet Juridiska förutsättningar.)

För att säkra Kungliga nationalstadsparkens kvaliteter för framtiden krävs emellertid mer än miljöbalkens skydd. Av minst lika stor betydelse är att parken utvecklas, förvaltas och används på ett bra sätt. Nationalstadsparken kännetecknas av att många aktörer tillsammans ansvarar för dess vård och utveckling. Det finns också flera olika styrmedel som samverkar för att skydda parkens värden.

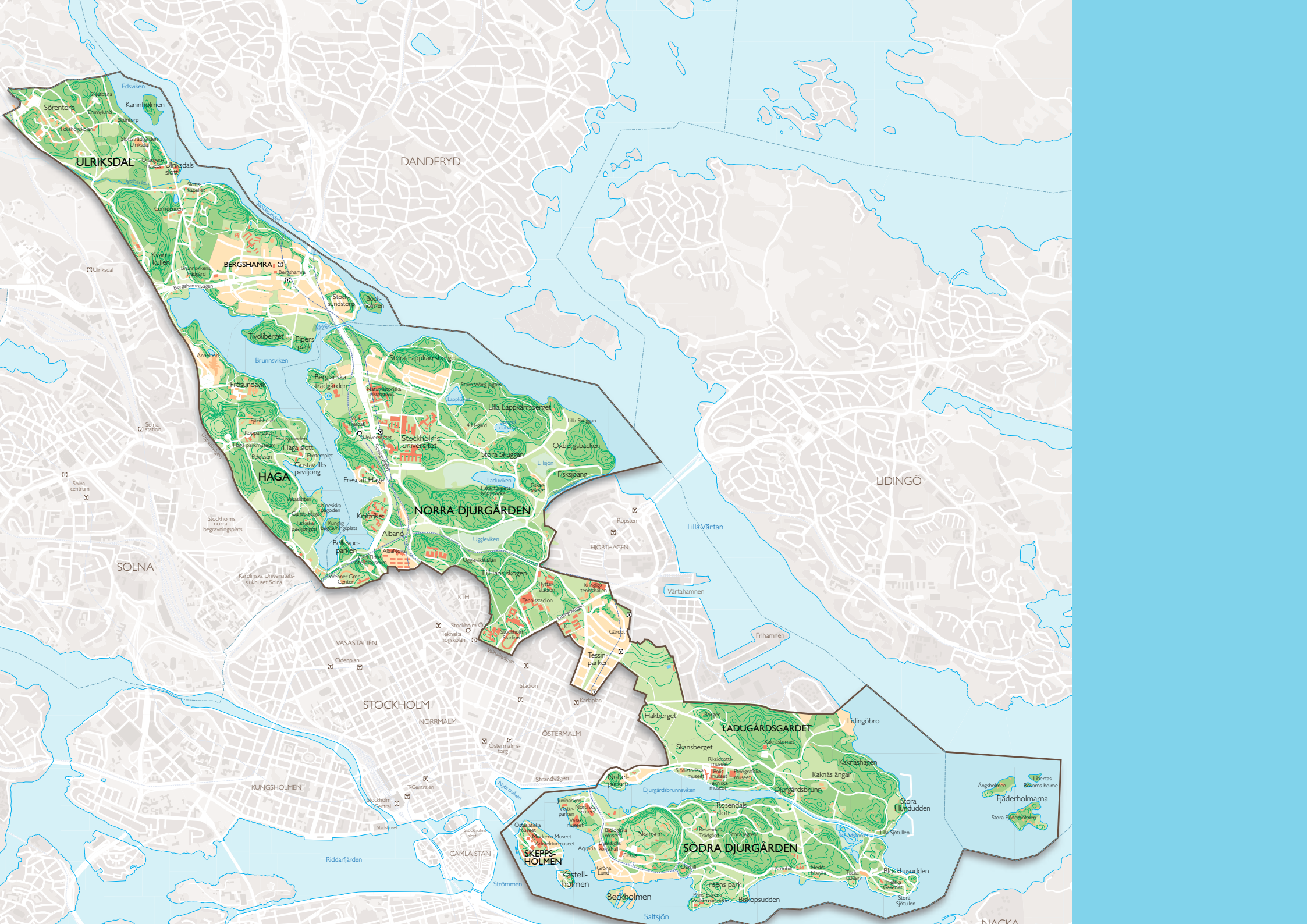
LÄNSSTYRELSENS UPPDRAG

Att utveckla parkens kultur-, natur- och rekreationsvärden förutsätter ett samarbete över myndighets- och sektorsgränser med många parter involverade. Det är därför angeläget att det finns en gemensam plattform för hur Nationalstadsparken ska utvecklas och förvaltas. I handlingsprogrammet Framtidens nationalstadspark (2006:11) formulerade Länsstyrelsen följande vision för Nationalstadsparken.

Kungliga nationalstadsparken med där verksamma kunskapsinstitutioner ska utvecklas utifrån sina unika kultur-, natur- och rekreationsvärden och vara ett upplevelserikt och lättillgängligt område.

Några förutsättningar för att visionen ska kunna bli verklighet är att Nationalstadsparken är ett känt och positivt begrepp, att den ses en resurs att den förvaltas och utvecklas i samverkan och samsyn.

Sedan parken inrättades har Länsstyrelsen fått flera samordningsuppdrag av regeringen. Som svar på ett av dessa redovisade vi år 2006 handlingsprogrammet **Framtidens nationalstadspark**. Programmet är ett strategidokument på övergripande nivå. I detta ingick också ett treårigt handlingsprogram, som i dag i stort sett är genomfört. Programmet togs fram i bred process med parkens aktörer. Länsstyrelsens samordnande roll i Nationalstadsparkens arbetet bekräftas i nationalstadsparksförordningen (SFS 2009:55). Där anges också att varje nationalstadspark ska ha en vård- och utvecklingsplan.

Länsstyrelsen har också andra uppdrag och ansvar som griper in i arbetet med Nationalstadsparken. Inom miljömålsarbetet är miljö kvalitetsmålet Ett rikt växt- och djurliv ett av länets fyra prioriterade mål. Med sin storlek, sitt strategiska läge och många unika arter är tillståndet för Nationalstadsparkens växt- och djurliv av betydelse för hur det regionala målet ska kunna uppnås. Länsstyrelserna har också ett särskilt ansvar för att ta fram åtgärdsprogram för vissa hotade arter, däribland den bredbandade ekbarkbocken – en av Nationalstadsparkens mest uppmärksammade arter.

Länsstyrelsen också med att på olika sätt stärka länets attraktivitet och att utveckla Stockholmsområdet som besöksmål. Kungliga nationalstadsparken är här en självklar tillgång.

EN RESURS I REGIONENS UTVECKLING

Stockholmsregionen är i dag Sveriges tillväxtmotor. Här bor drygt två miljoner människor och här skapas en tredjedel av landets ekonomi. Andelen sysselsatta ökar och befolkningen väntas nå 2,5 miljoner år 2025. En väl fungerande bostadsmarknad är av avgörande betydelse för länets fortsatta utveckling, liksom effektiva och tillförlitliga transportsystem. Internationella bedömningar ger vid handen att Stockholmsregionen ligger på topp i Europa när det gäller kunskaps- och innovationsfrågor. Behovet av utbildning och forskning kommer att öka om utvecklings- och tillväxtpotentialerna ska kunna tas tillvara och universitet och högskolor har här en viktig funktion. I Nationalstadsparken ligger Stockholms universitet och ett tiotal andra utbildningsinstitutioner, strax utanför återfinns Kungliga Tekniska Högskolan och Stockholm Life Solna-Stockholm.

Besöksnäringen är av stor vikt för länets utveckling som attraktiv region. Stockholms län är ett av Europas ledande besöksmål. Rikedomen på vatten, parker, naturområden och en stadsbild med många historiska miljöer utmärker Stockholm. Med sitt läge i direkt anslutning till stadskärnan utgör Nationalstadsparken en viktig del av stadens attraktivitet. Den har potential

att uppmärksammas än mer som en självklar del av besöket i huvudstaden. För länets invånare får den en allt viktigare roll som plats för andhämtning och motion, upplevelser och nöjen.

Den växande regionen innebär också utmaningar för Nationalstadsparken. Utbyggnad av infrastruktur och bebyggelse, både inom parken och i de närmaste omgivningarna, samt ett ökat besöksstryck är exempel på frågor som vi redan i dag behöver hantera utifrån parkens värden. Samtidigt ger regionens tillväxt fler människor möjlighet ta del av detta unika område. Nationalstadsparken ger universitet och högskolor möjligheter att dra nytta av sin placering. Varje år möter nya studenter Nationalstadsparken och får uppleva en historisk park i utveckling. Parken utgör en lärande miljö som kan användas i både utbildning och forskning. Forskning och utbildning bidrar till att öka kunskapen om parken; dess historia, nutid och framtid.

Vad är en vård- och utvecklingsplan?

SYFTE, STATUS OCH ANVÄNDNING

Av nationalstadsparksförordningen (SFS 2009:55) framgår att det för varje nationalstadspark ska finnas en vård- och utvecklingsplan. Länsstyrelsen ska besluta om planen efter samråd med statliga myndigheter, kommuner och andra berörda.

Syftet med vård- och utvecklingsplanen är att ge en samlad bild av de mål och riktlinjer för parkens vård och utveckling som finns i planer enligt plan- och bygglagen (1987:10), utredningar, program och annat planeringsunderlag. Den ska kunna användas som grund för inriktning och prioriteringar i fråga om parkens skötsel, underhåll och utveckling.

(Nationalstadsparksförordning SFS 2009:55)

Samlad bild av mål och intentioner

Miljöbalkens bestämmelse om nationalstadspark säkrar inte ensam parkens framtid. Ansvaret för Kungliga nationalstadsparkens vård och utveckling delas av många. Det finns också många olika styrdokument och bestämmelser, som var och en är en pusselbit i hanteringen av Nationalstadsparken. De har olika karaktär och ålder. En del styrdokument har en formell juridisk grund, som skyddsbestämmelser för byggnadsminnen, naturreservatsföreskrifter och kommunala översiktsplaner, detaljplaner och områdesbestämmelser. Utanför lagsystemen är vårdprogram och vårdplaner viktiga redskap för parkens skötsel och förvaltning. Exempelvis har Kungliga Djurgårdens Förvaltning tagit fram en detaljerad skötselplan för hela Nationalstadsparken, och Solna stad

och Stockholms stad har presenterat utvecklingsprogram för Tivoli respektive Bellevueparken. År 1999 tog markförvaltare, kommuner och Länsstyrelsen gemensamt fram rapporten **Nationalstadsparken. Mål och riktlinjer för skötsel av park och natur**. Till underlagen hör också Länsstyrelsens handlingsprogram **Framtidens Nationalstadspark**.

Det är tidskrävande att sätta sig in i de många bestämmelserna, programmen och planerna. För att underlätta det arbetet sammanfattas de nu i en vård- och utvecklingsplan. Vård- och utvecklingsplanen ska alltså ge en översiktlig och samlad bild av intentionerna med Nationalstadsparken. Den omfattar hela parken och resonerar också kring de omgivningar som områdets värden är beroende av.

Vägledande men ingen egen juridisk status

Vård- och utvecklingsplanen har ingen juridisk status, men ska vara vägledande för den långsiktiga inriktningen av parkens vård och utveckling. Däremot kan en del av de mål som anges här vara juridiskt bindande i andra styrdokument, till exempel i föreskrifter för naturreservat eller byggnadsminnen.

I vård- och utvecklingsplanen står Nationalstadsparkens natur-, kultur- och rekreationsvärden i fokus. Även utvecklingsfrågorna utgår från dessa perspektiv. I vård- och utvecklingsplanen avvägs inte natur-, kultur- och rekreationsvärdena i förhållande till andra anspråk, något som skiljer den från kommunernas översiktsplaner. Men planen ska fungera som ett underlag och vara ett stöd i formuleringen av parkens värden när andra anspråk ställs.

▲ Stora pelousen i Hagaparken. Foto: Lars Nyberg.

Vård- och utvecklingsplanen ska vara ett stöd i hanteringen av många olika typer av frågor, även sådana som vi inte kan förutse i dag. Beskrivningarna av det historiska landskapets värden ska till exempel kunna ligga till grund för kommande översiktsplaner och nya vårdplaner men även för kommunernas närmare planering. Planen har också en roll i den uppsikt över utvecklingen av parkens värden som Länsstyrelsen ska bedriva enligt nationalstadsparksförordningen (se vidare avsnittet Juridiska förutsättningar). Förhoppningen är att vård- och utvecklingsplanen även ska fungera som inspirationskälla, ge kunskap och väcka nyfikenhet.

UTGÅNGSPUNKTER OCH FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Helhetssyn på landskapet

Hur ser landskapet ut i Nationalstadsparkens olika delar? Vilken sorts landskap vill vi möta i framtiden? Vilka kvaliteter ska särskilt lyftas fram? Nationalstadsparkens unika ställning bygger i hög grad på samspelet mellan natur-, kultur- och rekreationsvärdena. Vård- och utvecklingsplanen utgår därför från ett landskapsperspektiv där landskapets karaktär och samlade värden står i fokus. Detta har varit en grund för hur planen har lagts upp. Att betona landskapsperspektivet är också ett sätt att verka i den europeiska landskapskonventionens anda.

Nationalstadsparken – ett levande historiskt landskap

Kungliga nationalstadsparken är ett historiskt landskap. Ett historiskt landskap kan innefatta både äldre och yngre miljöer, både obebyggda och tätbebyggda områden. I den proposition som föregick införandet av bestämmelsen om nationalstadsparken (prop.1994/95:3) slog man fast att området Ulriksdal-Haga-Brunnsviken-Djurgården är ett historiskt landskap enligt UNESCO:s definition:

Ett område som har särskild betydelse därigenom att det på grund av människans utnyttjande uppvisar eller representerar ett samhälles värden såväl i form av påtagliga fysiska spår, som genom kulturellt eller historiskt bestämda associationer.

Nationalstadsparken har under flera hundra år haft stor betydelse för invånarnas rekreation. Parken ska användas och vara en levande miljö. I den växande Stockholmsregionen kommer den att bli en allt viktigare tillgång för boende och besökare, en oas för avkoppling, nöjen, återhämtning. De många verksamheterna som finns inom parken bidrar till att ge den liv och innehåll. Ofta förstärker och tydliggör de områdets kulturhistoriska värden, så är exempelvis fallet med kunskapsmiljöerna där dagens utbildnings- forsknings och museimiljöer är en länk i en kedja som sträcker sig både framåt och bakåt i tiden. En ledstjärna är det kulturpolitiska målet från 2009 om att vi ska ha ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas.

Processen är viktig

På vilket en vård- och utvecklingsplan tas fram har sannolikt betydelse för hur planen i framtiden kommer att användas. Planens funktion är i stor utsträckning avhängig av att Nationalstadsparkens aktörer ser den som sitt redskap och står bakom de mål och riktlinjer som anges. Vård- och utvecklingsplanen har därför tagits fram i nära samverkan med representanter för markförvaltare, markägare, organisationer med engagemang i parken.

Processen har haft ett stort värde i sig. Förutom att kunskap och erfarenheter har förts in i planen, har diskussioner bidragit till nya kontaktytor och infallsvinklar. Samråden har utgått från de 15 delområden som utgör stommen i vård- och utvecklingsplanen. För varje delområde har ett samrådsmöte hållits för att diskutera karaktärsdrag, värden och mål. Som underlag för mötet skickade Länsstyrelsen ut en beskrivning av området och dess värden samt en sammanställning av befintliga mål för området, hämtade från kommunernas översiktsplaner, vårdprogram, byggnadsminnesföreskrifter m.m. Efter samrådets diskussioner reviderades texten och skickades ut till deltagarna för påseende. Därefter har ytterligare en bearbetning skett.

I samråden deltog följande myndigheter och organisationer: Akademiska hus, Bergianska trädgården, Förbundet för Ekoparken, Haga-Brunnsvikens vänner, Kommittén för Gustavianska Parken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, Kungliga Djurgårdens Intressenter, Kungliga Vetenskapsakademien, Lidingö stad, Livgardet, Newsec, Polishögskolan, Riksantikvarieämbetet, Solna Kyrkogårdsförvaltning, Solna stad, Statens fastighetsverk, Statens Maritima Museer, Stiftelsen Skansen, Stockholms Fältrittklubb, Stockholms sjögård, Stockholms stad, Stockholms universitet, Vin- och sprithistoriska museet och Världsnaturfonden WWF.

TIDSASPEKT OCH ÅTGÄRDSPLANER

Vård- och utvecklingsplanen anger långsiktiga ställningstaganden och den bedöms ha en livslängd på minst 5–7 år. Vård- och utvecklingsplanen kompletteras efterhand med åtgärdsplaner som löper på 1–2 år. Åtgärdsplanerna ska vara handlingsinriktade och nästa steg på väg mot ett realiserande av vård- och utvecklingsplanens mål. De kan vara geografiskt eller tematiskt inriktade och ska tas fram utifrån aktuella behov. Precis som vård- och utvecklingsplanen ska de utgå från markförvaltares och kommuners befintliga program och planer och tas fram i en samrådsprocess. Utöver åtgärdsplanerna kan vård- och utvecklingsplanen kompletteras med tillägg eller fördjupningar för särskilda frågor.

LÄSANVISNINGAR

Utöver inledande avsnitt och ett appendix om juridiska förutsättningar består planen av tre huvuddelar. Första delen ger en introduktion till Kungliga nationalstadsparken. Vi går igenom landskapets utveckling i parken och beskriver typiska drag för växt- och djurlivet. Andra delen tar upp aspekter där hela Nationalstadsparken behöver ses i ett sammanhang, snarast i ett helikopterperspektiv. Fokus ligger på sambanden inom och utom parken. Vi behandlar eklandskapet, tillgänglighet och allmänna kommunikationer samt Nationalstadsparkens relation till sin omgivning. Tredje delen är planens kärna. Utifrån landskapets karaktär är Nationalstadsparken indelad i 15 delområden. För varje område ges först en kort karakteristisk och nulägesbild, där även utmaningar tas upp. Därefter lyfter vi fram vilka värden som är av särskilt stor betydelse för områdets egenart. Slutligen anges en målbild för området. Till varje avsnitt hör också en sammanfattning om viktigare historiska hållpunkter samt upplysningar om styrdokument, särskilda bestämmelser samt om markägare, förvaltare och större intressenter.

Avsnittet om landskapets utveckling i kapitel 1 ger en bakgrund och förklaringar till de ställningstaganden som görs under respektive delområde. Planen avslutas med ett avsnitt om juridiska förutsättningar.

Del I

Kungliga nationalstadsparken – en introduktion

NATIONALSTADSPARKEN I KORTHET

Kungliga nationalstadsparken är huvudstadens stora gröna oas, belägen inom kommunerna Solna, Stockholm och Lidingö. Den sträcker sig över en mil, från Ulriksdal och Sörentorp i norr till Djurgården och Fjäderholmarna i söder. Ett stenkast från Stockholms city finns ett unikt historiskt landskap, sammanflätat av parker, vackra byggnader, skogar, öppna marker och stränder. Här finns möjlighet att besöka slott, museer, ströva i gammelskog och bada från egen badklippa.

Parken har ett rikt växt- och djurliv med över 800 olika sorters blomväxter, mer än 1200 skalbaggsarter och cirka 100 häckande fågelarter. De många åldriga ekarna erbjuder livsrum för både insekter och fåglar och utgör ett av norra Europas största samlade ekbestånd. Nationalstadsparken är också en kunskapens park. Inom området ligger många av landets mest kända museer, Stockholms universitet och ett tiotal andra utbildnings- och forskningsinstitutioner.

Kriterierna för att ett område ska kunna pekats ut som en nationalstadspark är att det ska vara ett unikt historiskt landskap av betydelse både för det nationella kulturarvet, för en tätorts ekologi och för människors rekreation. Till skillnad från nationalparker och många naturreservat är det ett krav att den ska ligga i en urbaniserad miljö, det vill säga en stadsbygd.

Fem ledord

Kungliga nationalstadsparken rymmer väldigt många värden. Länsstyrelsen har därför formulerat fem ledord som ska ringa in de allra viktigaste aspekterna för parkens karaktär (Framtidens Nationalstadspark 2006) :

- Kungligt inflytande och Sveriges historia.
- Folknöje.
- Kunskap.
- Biologisk mångfald.
- Hälsa och motion.

Parkens skydd i dag

Bestämmelsen i 4 kap. 7 § miljöbalken ger en nationalstadspark ett långsiktigt grundskydd mot fortlöpande exploatering. Men därutöver behövs olika former av detaljreglering för skötsel och förvaltning. Inom Kungliga nationalstadsparken finns t.ex. ett antal byggnadsminnen, två naturreservat och ett fågelskyddsområde. Inom Stockholms stad omfattas en stor del av byggnaderna av områdesbestämmelser, som säkerställer att husen inte förändras på ett sådant sätt att kulturhistoriska värden går förlorade. Under våren 2011 fattade kommunerna Solna och Stockholm beslut om interimistiskt skydd enligt 7 kap. 24 § miljöbalken med tillståndsplikt för åtgärder som kan skada träd i Nationalstadsparken.

VILKA ÄGER OCH FÖRVALTAR NATIONALSTADSPARKEN?

Huvuddelen av Kungliga nationalstadsparken ägs av staten genom Statens fastighetsverk. Så är fallet till exempel med Hagaparken och Ulriksdals slottsområde, som också omfattas av den kungliga dispositionsrätten. Statens fastighetsverk är förvaltare och ansvarar för de flesta andra statliga byggnadsminnen i Nationalstadsparken. Även Djurgårdsmarken ägs av

staten och här gäller så kallad kunglig enskild dispositionsrätt. I samband med 1809 års statsvälvning, då staten inträdde som markägare, reglerades att Djurgården under evärdelig tid skulle förbli under kungens enskilda dispositionsrätt. Den kungliga dispositionsrätten administreras sedan 1809 av Kungliga Djurgårdens Förvaltning, som också är markförvaltare för denna Djurgårdsmarken. Upplåtelser av den kungliga dispositionsrätten har bland annat gjorts för områden för utbildningsändamål, såsom Stockholms universitets centrala campus, Kräftriket och Frescati Hage. Här är i dag Akademiska hus AB förvaltare.

Solna stad äger och förvaltar mark bland annat längs Brunnsvikens norra del, däribland Tivolihalvön. Stockholms stad äger områden vid Bellevue och Kaknäs. Kommunerna Stockholm och Solna äger också allmän plats inom de flesta detaljplanelagda områden. Inom detaljplan är kvartersmarken främst privatägd. Det enda större privat ägda området är Sörentorp som tillhör det privata fastighetsbolaget Newsec med Niam AB som förvaltare.

▲ Stora Skuggan, flygelbyggnader. Foto: Lars Nyberg.

LANDSKAPETS FRAMVÄXT

Det landskap vi möter i dag har formats under lång tid i många olika processer. Avsnittet beskriver hur de stora dragen i Nationalstadsparkens landskap har växt fram och förändrats genom århundradena.

Sprickdalar och isälvsavlagringar – storformerna bildas

Landskapet har ytterst fått sin särart av de naturgeografiska förutsättningarna. Dessa har varit bestämmande för naturtyper, möjligheter till markanvändning och bebyggelsestruktur. Kungliga nationalstadsparken ligger inom Svealands sprickdalslandskap. Det är ett mosaikartat landskap, där bergsplatåer och förkastningsbranter växlar med långsträckta sprickdalar som löper i nordväst-sydöstlig riktning. Sprickdalarna utgörs antingen av sjöbäcken som Brunnsviken och Lilla Värtan eller av lerfyllda dalgångar som vid Ladugårdsgärde och på Norra Djurgården. Tydliga förkastningsbranter finns bl.a. vid Tivoliberget, Grottberget i Haga, Oxberget vid Husarviken och vid Skansenbergets norra och östra sidor. Också höjdparter som Lappkärrsbergen på Norra Djurgården samt Storjakten och Drottningberget på Södra Djurgården bidrar till landskapets variationsrikedom. Höjderna når sällan över 30 meter över havet och kännetecknas av morän och kalspolat berg.

Vattnet är en viktig ingrediens i Nationalstadsparken och dess omgivning. Cirka 30 procent av parkens areal är vatten, och en stor del av parken omges av stränder. Saltsjön, Djurgårdsbrunnsviken, Lilla Värtan, Edsviken och Brunnsviken utgör de större strukturbildande vatten. I parken finns också sjöar och vikar som Laduviken, Husarviken, Uggleviken – alla rester av ett större vattensystem som utbreddes så sent som in på 1800-talet.

Även den senaste istiden har starkt bidragit till det landskap vi har i dag. Isälvarna skapade den långsträckta rullstensåsen Stockholmsåsen som präglar parkens västra del. Den fungerar som en visuell rygg som på ett naturligt sätt bildar gräns västerut. I Bellevue, Haga och Ulriksdal framträder den särskilt tydligt. Hagakullen, vid Haga norra grindar, är dessutom återfylld med rivningsmassor till en högre höjd än den ursprungliga. Inlandsisens rörelser har också resulterat i spår i form av rundslipade hållar och flyttblock samt

De Geermoräner, små 2–5 meter höga moränryggar som bildats parallellt med isfronten.

Isavsmältningen påverkade jordarternas sammansättning, något som i sin tur är av betydelse för hur markerna kan nyttjas. Östra Mellansverige var en av de delar av landet som sist reste sig ur havet efter inlandsisens tryck. Under lång tid utsattes området för vågornas kraft. Moränen ursvallades på finare korn, som följde med vågorna och avsattes som postglaciala leror på fjärdarnas botten. När landhöjningen sedan gjorde att dessa steg ur havet, blev de bördiga lerslätter.

Ett landskap av öar

Under slutet av stenåldern (ca 2300–1800 f.Kr.) började det område som i dag utgör Kungliga nationalstadsparken att resa sig ur havet. Landskapet som växte fram liknade dagens ytterskärgård. Fynd av stenyxor vid Ulriksdal visar att människor vistades här redan vid denna tid, men sannolikt var man här på mer tillfälliga besök för att jaga och fiska. Under bronsåldern (1800–600 f.Kr.) låg stranden cirka 15–20 meter högre än i dag. Öarna hade blivit större, men skärgårdslandskapet var fortfarande ganska kargt med dåliga möjligheter att bo permanent. Moränhöjderna var magra och troligen främst beväxade med tallskog. Ut mot den forna vattenleden Edsviken uppförde dåtidens människor flera förhistoriska rösegravar på bergens krön.

Under loppet av bronsåldern blev klimatet varmare och ädla lövträd som ek, alm, ask, lind och lönn började etablera sig. Vid stränder och nedanför solexponerade branter med god jordmån blev lövträden särskilt gynnade. Fortfarande i dag kännetecknas Nationalstadsparken av sprickdalslandskapets typiska zonering med berg i dagen på de högsta topparna, tallskogklädda höjder och bergsvackor, en tilltagande lövträdsvegetation på sluttningarna samt bördiga lerslätter i dalgångarna.

Slätterna bildas och människor slår sig ned

När slätterna steg ur havet och blev möjliga att nyttja för jordbruk fick området en fast befolkning. Detta skedde först under yngre järnåldern

(550–1000 e.Kr.) Först utgjordes vegetationen av naturliga sidvallsängar som användes för slåtter och bete, men allt eftersom landhöjningen fortskred började man att utnyttja de lätt-dränerade, sandiga och högre belägna marker för åkerbruk. Skogarna var viktiga som betesmarker. De var betydligt glesare än i dag, med tall och ek som dominerande trädslag. Århundradena före Kristi födelse började granen att vandra in. Av betydelse för människornas val att bosätta sig här under yngre järnålder var också det goda kommunikationsläget med många vattenleder. Vid den här tiden avsnördes Brunnsviken från Saltsjön och blev en insjö.

Under vikingatiden (800–1000 e.Kr.) expanderade befolkningen i hela Stockholmsområdet. Flera kända järnåldersgravfält i Nationalstadsparken berättar om människornas tidigaste bosättningar. Eftersom gravfälten vanligen var gårdsgravfält och låg i närheten av bebyggelsen kan vi förmoda att antalet gårdar, i enstaka fall byar, ungefär motsvaras av antalet gravfält. Gravfälten återfinns spridda över parken: i Mellanjärva i Ulriksdal, på Norra Djurgården, på Södra Djurgården vid Djurgårdsbrunnskanalen och Ladugårdsgårde. Vid Ladugårdsgårde och på Norra Djurgården finns husgrunds- och odlingsterrasser i nära anslutning till gravfälten.

Stockholm blir stad

Vid mitten av 1200-talet anlades Stockholm som en befäst handelsstad. Den var inte större än nuvarande Gamla stan. Utanför stadsmurarna bredde jordbruksbygden ut sig med små byar, åkrar och ängar.

Byar och gårdar i stadens omland

Det var ett omväxlande landskap som omgav Stockholm, där bergknallar, öar och djupa vikar påminde om närheten till skärgården. I medeltida källor nämns byarna Valmundsö, Vädla, Medelby, Kaknäs, Husarne, Ugglskyl, Unnaröra, Liderna/lederna (Övre, Nedre, Yttre, Östra) och Järva.

På olika sätt präglade staden tillvaron för de jordbrukande människorna i omgivningen. Under medeltidens lopp drogs gårdarna och byarna in till klostren och andra kyrkliga institutioner. År 1452 bytte kung Karl Knutsson

till sig hela Södra Djurgården (eller Valdemarsön som den hette då). Ön behövdes både för att försvara Stockholm och för hovets försörjning. Under 1400-talets var kronan tillsammans med Klara kloster, Helgeandshuset, Svartbrödraklostret de största jordägarna.

Jordbrukslandskap för kyrkan och kronan

Djurgårdsmarken kom i stor utsträckning att användas för de avelsgårdar som klostren och kronan inrättade för sin försörjning. Framför allt bedrevs boskapsskötsel för att få kött- och mjölkprodukter. För att få foder till djuren lades många åkrar igen och brukades i stället som slåtter- och betesmarker. Uppgifter i medeltida källor tyder på att byarna avhystes för att marken skulle kunna läggas direkt under de stora markägarna, som då kunde bedriva en enklare form av stordrift. Sannolikt ödelades byggnader och lämnades att förfalla. Få spår återstår därför av byarnas bebyggelse. De lämningar som finns är desto mer unika, eftersom de inte har överlagrats av senare bebyggelse. I anslutning till gravfältet vid Kaknäsvägen finns åkerterrasser och bebyggelseämningar i form av husgrunder. Även i anslutning till gravfältet nedanför Borgen på Ladugårdsgårde har en husgrundsterrass påträffats. Förmodligen är detta lämningar efter byarna Kaknäs respektive Medelby.

Med Gustav Vasas reformation i början av 1500-talet tog kyrkans tid som ägare för Djurgårdsmarken slut. Vid 1500-talets mitt hade hela Norra och Södra Djurgården blivit kunglig mark. Jordbruksdriften utgick i huvudsak från de tre kungsladugårdarna Vädla, som låg nedanför Nobelparkens berg nära nuvarande Djurgårdsbron, Helgeandsliderne i närheten av Stora skuggan och Nya Ladugården som låg ungefär där Hötorget ligger i dag. Norra och Södra Djurgården var i det närmaste ett obebyggt jordbrukslandskap, där man bara kunde återfinna enstaka torp och hólador. Vid 1600-talets början hade de tre kungliga ladugårdarna sammanförts till en – Ladugården (som var en utvidgning av det medeltida Vädla och låg vid nuvarande Nobelparken).

Traditionellt jordbruk i norr

I de norra delarna av nuvarande Nationalstadsparken var situationen annorlunda. Där levde traditionella bondbyar och bondgårdar kvar fram

till 1500- och 1600-talens säteribildningar. I Ulriksdalsområdet låg byarna Övre och Nedre Järva (Järva nämns redan 1291 i skriftliga källor). Norr om Brunnsviken låg Bergshammar, anlagd under sen medeltid som ett torp under Clara kloster, för att senare bli mer ståndsmässigt bebyggd. Strax utanför parkens gräns, vid dagens Stora Frösunda väster om Uppsalavägen, låg byn Frösunda med fem hemman. Under förhistorisk tid gick här ett sund som förband Råstasjön med Brunnsviken. Åkerarealen var liten och gårdarnas verksamhet inriktad på djurhållning, varför den öppna marken på sluttningarna främst bestod av slåtterängar för foderproduktion. I sluttningarna mellan höjdernas skog och dalgångarnas öppna marker fanns hagmarker och lövängar.

Brukat landskap med många naturtyper

Medeltidens agrara landskap, präglad av bete och slåtter, levde kvar i århundraden och är på många sätt basen i det historiska landskap som numera värnas som nationalstadspark. Människans långa bruk av området har tillsammans med den omväxlande topografin bidragit till att ett tvärsnitt av Svealands naturtyper finns representerade.

Från jordbruksbygd till slottslandskap och jaktpark

Fram till 1600-talet var dagens nationalstadspark ett relativt enhetligt område när det gäller hur markerna nyttjades och bebyggelsens utbredning. Under loppet av århundradet kom detta att förändras.

Stormaktstiden – adelns och kungamakts landskap

Stormaktstiden trädde in med omfattande krigföring och Stockholm blev landets administrativa centrum och fasta säte för kungamakten. Tidigare hade hovet flyttat runt mellan olika kungliga slott i landet. Stockholms omgivningarna blev betydelsefulla både för manifestation av kungamakten och för hovets försörjning. Även den framväxande adeln, som fick uppgifter inom statsförvaltningen, bidrog till landskapets förändring.

Som komplement till stadspalatsen uppförde adeln ett stort antal säterier som fungerade som sommarresidens. De låg på bekvämt avstånd från staden, ofta i sjönära lägen. Säterierna omgavs av stora jordbruksmarker och i anslutning till huvudbyggnaden fanns påkostade parkanläggningar. Parker och alléer planterades med lind, ask och alm, vilket stärkte ädellövträden som ett kännetecken för Mälardalens herrgårdslandskap. Eken hade sedan länge en särskild status. Redan på 1300-talet blev den kungligt regale, det vill säga en inkomstkälla förbehållen kronan. Framför allt reserverades den för skeppsbyggeri. Det var därmed förbjudet att fälla ekar, samtidigt som man genom att ha ekar på sin mark visade sin lojalitet med kungamakten.

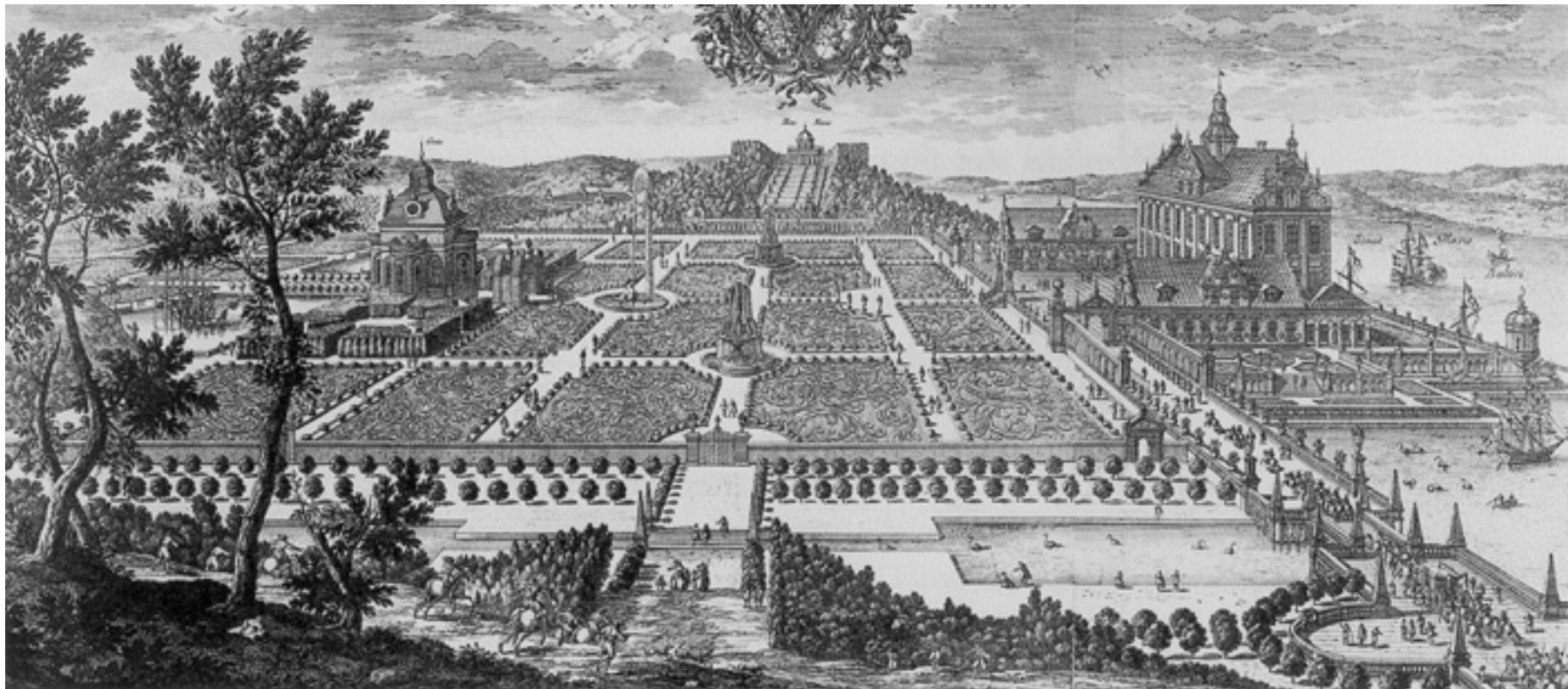
Etableringen av säteriet Jakobsdal vid Edsvikens strand är en milstolpe i parkens utveckling, omvandlingen av Djurgårdsmarken till en jaktpark en annan. De innebar förändringar i markanvändningen som på olika sätt ännu präglar Nationalstadsparkens landskap.

Ulriksdal slott sätter prägel i norr

Vid 1600-talets början låg byarna Överjärva och Nederjärva under kronan. De bestod av fyra respektive två gårdar. År 1638 bytte fältherren Jakob de la Gardie till sig dem. De östra gårdarna avhystes och gjordes om till säteri. På ömse sidor om Igelbäcken utbreddes sig byarnas ängsmark – Storängen. I beteshagen mot Edsviken uppfördes sätesgården Jakobsdal, som senare skulle bli Ulriksdals slott. Det skedde ingen nyodling utan tvärtom lades tidigare brukade marker i träda. Åsen var viktig som betesmark. Längst i norr, vid Sörentorp, låg en stor hästhage.

På 1660-talet skapade Jakobs son Magnus Gabriel de la Gardie en storslagen barockpark med parterrer med boskénramade växtkvarter, fontäner, skulpturer och märkliga byggnader, som det tempellika lusthuset Mons Mariae på krönet norr om parken och Grottan vars innerväggar var klädda med snäckor.

År 1669 blev Ulriksdal kunglig egendom, i och med att det köptes av änkedrottning Hedvig Eleonora. Namnet ändrades till Ulriksdal när hon

▲ Jacobsdal (numera Ulriksdal) Adam Perelle efter Erik Dahlberghs Suecia Antiqua. Original i Kungliga Biblioteket.

skänkte det i faddergåva till sin sonson Ulrik. När Ulrik dog bara 1 år gammal återgick egendomen till Hedvig Eleonora. Under hennes tid införlivades egendomen Bergshamra i Ulriksdals ägor. Under Karl XI:s reduktion lades ett större skifte vid Brunnsvikens östra strand till Ulriksdals kungsgård. Detta område fick senare namnet Frescati och rymmer i dag bl.a. Bergianska trädgården.

Mellan 1720 och 1750 genomgick slottet och parken stora förändringar efter arkitekten Carl Hårlemans planer. Slottet fick det utseende vi känner i dag och Hedvig Eleonoras ridhus byggdes om till en teater – Confidencen.

Hjortarnas tid – Djurgårdsmarken blir jaktpark

Inom varje svenskt hov med självaktning skulle det på 1600-talet finnas en jaktpark. På 1680-talet lät Karl XI inhägna hela nuvarande Norra och Södra Djurgården till en jaktpark med hjortar, som mest cirka 1 500 djur. Redan på 1570-talet hade Johan III, i närheten av dagens Nordiska museum, anlagt en första "djurgård" med renar, hjortar och älgar.

Karl XI:s jaktpark sträckte sig från Stora Lappkärrsberget i norr till Täckä Udden i söder. Den omgavs av en cirka två mil lång och drygt två meter hög gärdesgård. Stängslet behövdes för att hålla kvar det jaktbara viltet, men

också för att hindra att varg och björn liksom tjuvjägare tog sig in. För att inte staketet skulle bli onödigt långt förlades det en bit in på stranden. Utanför uppläts tomter till sjöfolk, timmermän och fiskare. Jakten bedrevs ofta som drevjakt där jaktgator högs upp i skogen och djuren hetsades mot nät. Vid Storjakten söder om Rosendal fanns en étoile, det vill säga en jaktstjärna, där bytet drevs in i radiellt sammanstrålande uthuggningar.

Omvandlingen till jaktpark innebar att all åkerjord lades igen till ängar och betesmarker för hjortar och tamdjur. Slåttermarkerna hägnades i sin tur in för att skyddas från betesdjuren. Hjortar betar mindre kräset än nötboskap och det intensiva betet gjorde landskapet mer öppet. Djurgården kom att bestå av glesa parkliknande skogar med många solitära grova träd. Fältskiktets flora betades hårt, även sly stod på hjortarnas meny. Också granen hölls tillbaka av hjortbetet. Äldre träd rådde dock inte hjortarna på. De många grova ekarna har överlevt in i vår tid mycket tack vare att de under lång tid fick stå fritt och solexponerat. Det glesa parkliknande landskapet var säkerligen gynnsamt för många fåglar, fjärilar och andra insekter.

För jaktparkens skötsel och drift bildades en djurgårdsförvaltning med uppsyningsmän, grindvaktare och hovjägare. För de anställda uppläts små boställen på Djurgården. Förutom lador och andra ekonomibyggnader var detta i stort sett den enda bebyggelse som fanns inom jaktparken. För husbehov hade jägarna rätt att ta ved och foder.

Djurgårdens stränder erbjöd ett gott fiske, särskilt i Husarviken där fisket var förbehållet kungen. Här uppförde Karl XI en fiskarstuga, i dag Djurgårdens äldsta byggnad.

Jaktparkens storhetstid varade fram till 1700-talets mitt. Den dåvarande kungen Adolf Fredrik var inte så jaktintresserad utan öppnade i stället upp parken för utflykter och förlustelser. I slutet av 1820-talet revs staketet.

Militär till lands och sjöss

Jämsides med jaktparken kom Djurgårdsmarken också att användas för en annan verksamhet med vapen i fokus. På 1670-talet togs Ladugårdsgärdet i

anspråk för militära övningar, en verksamhet som levde vidare här ända in på 1900-talet. Under stormaktstiden var krigsmakten till stor del knuten till Östersjön. År 1638 blev Skeppsholmen Stockholms örlogsbas. Flottstationen fortsatte att utvecklas under 1700- och 1800-talen, och har intill vår tid satt en stark prägel Skeppsholmen, Kastellholmen, Galärvarvet och Beckholmen. Först på 1960-talet flyttades verksamheten till den nybyggda örlogsbasen på Muskö. Den välbevarade och samlade bebyggelsen från 1700- och 1800-talen tillsammans med de levande maritima verksamheterna gör att Skeppsholmen med omgivningar fortfarande är ett landskap präglat av örlogsbasen. Ännu finns levande maritim verksamhet i området, men under 1900-talets andra hälft har många museer och andra kulturverksamheter flyttat in i byggnaderna.

Brunnsviken – kungliga lustparker i naturens anda

Samtidigt som det agrara landskapet under 1600-talet successivt förändrades i Ulriksdal och på Djurgårdsmarken, bestod det ännu något sekel kring Brunnsviken. Före Hagaparkens etablering användes strandområdena framför allt som betesmarker. Västra stranden utgjordes i söder av Solna prästgårds betesmarker. På prästgårdsmarken fanns den anspråkslösa manbyggnaden Haga/Hagen. Längre norrut följde gården Brahelund, på platsen för Gustav III:s paviljong, samt Frösundabyarnas betesmarker. Norr om viken låg Bergshammars gård med betesmarker i skogarna mot vattnet.

Området öster om Brunnsviken drogs in till kronan genom Karl XI:s reduktion. Vi vet utifrån en karta från 1649 att den norra delen, som omfattade bl.a. nuvarande Bergianska trädgården och Stora Lappkärrsberget, tidigare hade tillhört rikskanslern Axel Oxenstierna. Jaktmarksstaketet löpte utefter dåvarande Roslagsvägen. Mellan staketet och Brunnsviken låg boställena Norrbrunn (vid f.d. Skogshögskolan) och Söderbrunn (vid koloniområdet öster om Albano). Nuvarande Frescati hage och Kräfriket/Albano utgjordes då av betesmarker: Norra respektive Södra Brunns Wijks Hagen. Där Björnäsvägen numera passerar under Roslagsbanan låg en av portarna till jaktparken. Lite närmare Brunnsviken var ängsvaktartorpet Catherineberg beläget.

▲ Koppartälten Haga. Foto: Lars Nyberg.

I slutet av 1700-talet byggdes ett värdshus som fick namnet Kräftriket efter de stora kräftor som serverades. Vårdshuset revs på 1900-talet när Roslagsvägen breddades. Området vid Brunnsvikens södra strand var vid 1700-talets början en del av stadens utmarker. Terrängen var brant och grov och marken hade inget större värde för odling. Mellan höjderna löpte vägen mellan Norrtull och Roslagstull. På platsen för Wenner-Gren Center låg den lilla sjön Ormträsket. År 1755 köpte hovmålaren Johan Pasch nuvarande Bellevueområdet och lät uppföra en malmgård med trädgård och lusthus.

Med naturen som utgångspunkt

Gustav III och dåtidens skickligaste konstnärer och arkitekter, inte minst trädgårdsarkitekten Fredrik Magnus Piper, omvandlade under 1700-talets sista decennier Brunnsvikens lantliga omgivningar till ett gestaltat landskap med stora lustparker som bärande delar. I dåtidens moderna parkstil – den engelska landskapsparken – anlades under 1780-talet Bellevue i söder, Haga i väster, Tivoli i norr och Frescati i öster.

Gustav III kom till Haga 1767, tjugad av den lantliga idyllen och det omväxlande landskapet med skogklädda bergsbranter och idylliska slåtter- och betesmarker. Han var influerad av Rousseau och sökte en plats där han kunde dra sig undan den inrutade hovetiketten. Det gustavianska landskapet runt Brunnsviken tillkom i etapper.

I en första etapp omvandlades området vid Vasaslätten. År 1771 köpte Gustav III Haga gård, som låg vid vattnet på platsen för nuvarande Vasaslättns kafé. Ägora sträckte sig över det område som utgör Hagaparkens södra hälft. Planerna var till en början måttfulla. På holmarna utanför Haga gård, en liten mangårdsbyggnad i trä, anlades under 1770-talets första hälft en enkel promenadpark med gångstigar utmed stränderna, lindalléer, broar och ett lusthus. År 1780 återkom trädgårdsarkitekten Fredrik Magnus Piper efter en sex år lång studieresa till England, Frankrike och Italien och fick vid hemkomsten i uppdrag att omgestalta trädgårdarna vid Haga och Drottningholm. År 1781 presenterade Piper en generalplan

som omfattade den nuvarande parkens södra hälft. Uppsalavägen bildade gräns i väster och innanför den anlades ett s.k. aha-dike¹ som gräns. Kring Haga gård förbättrades promenadparken, liksom vägarna. Man sprängde och modellerade terrängen, anlade pelouser (mjukt formade gräsytor) vid Haga gård (nuvarande Vasaslätten). Nya planteringar utfördes med både inhemska och utländska arter. Det är nu landskapet på allvar börjar formas utifrån den engelska landskapsparkens ideal. Den engelska landskapsparken skulle utgå från naturen, ta fasta på dess vackraste drag och utifrån dessa forma ett idealt kulturlandskap. Parken skulle vara pittoresk, stämningsskapande och gärna se ut som en målning – upplevelser var målet. Karakteristiskt är slingrande promenadvägar som leder besökaren till olika scenerier och vyer: mellan öppna ytor och trädgångar där ljus växlar med skugga, förbi mjukt formade pelouser och mörka skogstigar. Olika delar av landskapet förbands med fria siktstråk och i blickfången förlades paviljonger och andra dekorsbyggnader, gärna av exotiskt slag.

Nästa etapp inleddes 1783–1784 när Gustav III kommit hem efter sin utländska resa med besök bland annat i Italien och Frankrike. Vistelsen ute i Europa hade väckt tankar på ett mer storslaget Haga, uppbyggt kring ett magnifikt slott som också skulle inrymma kungens antiksamling. År 1785 köpte han granngården Brahelund i norr och fördubblade på så sätt egendomen. Nu fanns förutsättningar för en parkanläggning i betydligt större skala. Piper ritade nya generalplaner med en mängd byggnader och paviljonger och med ett nytt stort lustslott i den glesa ekskogen norr om Brahelunds gård. Nya vägar drogs fram och gamla lades om, landskapsmoduleringen och planteringsarbetena fortsatte. De flesta av Hagaparkens karaktärsbyggnader tillkom 1785–1790, då också Stora pelousen anlades. Brahelunds huvudbyggnad inkorporerades i kungens nya bostadshus, Gustav III:s paviljong. Uppförandet av slottsbyggnaden påbörjades. Intill Brunnsviken grävdes fler kanaler, både i norra och södra delen. Ungefär mitt emot nuvarande Gustav III:s paviljong sprängdes ett bergsschakt från bergets topp ner till Brunnsviken för att kunna pumpa upp vatten till en planerad damm på

¹ Ett aha-dike är ett dike med raka kantar som fungerade som vallgrav för att förhindra betesdjuren att ta sig in i parkerna.

berget. Från dammen skulle vattnet ledas vidare till ett stort planerat stall i närheten av Koppartälten. Stallet blev aldrig byggt men grunden finns kvar.

Sparre på Bellevue

Samtidigt med arbetena på Haga pågick anläggandet av andra engelska landskapsparker runt Brunnsviken. År 1782 köpte överståthållaren Carl Sparre egendomen Bellevue och den intilliggande Stallmästaregården. Sparre lät bygga ett större trähus, Sparres träslott, men ville också skapa en lustpark av samma karaktär som Haga. Tack vare att han ägde både Stallmästaregården och malmgården hade han möjlighet att binda ihop sina ägor med Haga. År 1785 skriver Sparre till Gustav III:

*Mitt efterdöme var Haga,
och huruledes Naturen
sielf absolut förbundet hela
Nejdens anläggningar i en
och samma Engelsk smak,
vore öfverflödigt at för
Eders Kungl Majts upplyste
ögon upprepa.*

▲ Sparres träslott. Foto: Lars Nyberg.

För parkens utformning anlätades Fredrik Magnus Piper, och utifrån en plan från 1784 anlades gångsystem, körvägar, utsiktspunkter och byggnader. I söder låg Bellevueberget med bebyggelse och mot vattnet Bellevueudden, där slingrande promenadstigar löpte i olika nivåer. Av de flacka partierna mellan höjderna skapades mjukt formade grässluttningar. Längs vattnet ledde en strandpromenad. Höjderna erbjöd anslående vyer och nyttjades som utsiktsplatser. På den äldsta kartan över Pipers anläggning är siktlinjer dragna både mellan olika delar av Bellevue och mot blickfång på andra sidan Brunnsviken som Haga. När Carl Sparre dog 1791 övertogs egendomen, liksom Sparres skulder, av Gustav III, som arbetade vidare för att stärka sambanden med Haga.

Creutz på Tivoli

Bergshammars marker i norr stod också inför omgestaltning, här på uppdrag av Parisambassadören, skalden och greven Gustav Philip Creutz. Creutz kallades hem för att leda regeringen under Gustaf III:s italienska resa 1783–1784. Creutz var sjuklig och när han sökte efter en plats för återhämtning erbjöds han Tivolihalvön av hovrådet Samuel Barck, som hade Bergshammar som arrendefideikommiss. Läget var idealiskt med Haga och Gustav III på andra sidan vattnet. Creutz planerade för ett bostadshus och en lustpark i samma stil som Haga och anlätade Hagaparkens arkitekt Fredrik Magnus Piper. Anläggningsarbetena påbörjades på östra kullen, men redan 1785 dog Creutz och verksamheten avbröts, något hus byggdes aldrig men parkanläggningen genomfördes med gångsystem, trädplanteringar och en kanal. Precis som var fallet med Creutz övertogs egendom med skulder av Gustav III, som hade planer på att förlägga det stora lustslottet till Tivoli.

Armfelt och Frescati

År 1791 överlät Gustav III egendomarna Norrbrunn och Cathrineberg och Lilla Frescati till sin vän generalen Gustaf Mauritz Armfelt. Det motsvarade i princip hela östra Brunnsviksstranden. År 1792 uppfördes en ståtlig stenvilla, Armfeltska villan eller Villa Frescati. Vid denna tid, före Ålkistans anlägg-

ning, hade Brunnsviken en betydligt högre vattennivå, som gav en annan vattenkontakt än i dag. En kanal med holmar grävdes ut mellan villan och viken för att öka vattenkontakten. Armfelt hann dock aldrig att bo på egendomen.

Planerna för Brunnsvikens omgivning fick ett hastigt slut i och med att Gustav III blev skjuten på en maskeradbal 1792 och kort därefter avled. De flesta arbetena lades ned och Hagaparken blev aldrig riktigt fullbordad. 1802–1809 uppfördes Drottningens paviljong, nuvarande Haga slott. Här, liksom i anslutning till Gustav III:s paviljong, utfördes nya parkanläggningar och promenadvägar i engelsk-romantisk stil vid mitten av 1800-talet. Parken fick även ökad betydelse som promenadpark för allmänheten.

Från jaktpark till stadsbornas oas

Otaligt mycket folk särskilt på festdagar förlusta sig med spatserturer, då det är alla, såväl infödda som främlingar, tillåtet att där förnöja sig.

Erik Dahlberg, Stockholmsbeskrivning, 1662

Redan på 1600-talet omtalas Djurgårdens säregna natur som en tillgång för stadens invånare och besökare. När jaktparken öppnades mer generöst vid 1700-talets mitt började Djurgården att utvecklas till en promenad- och nöjespark. Det vackra landskapet lockade, liksom de många krogar, små väffelställen och värdshus som hade etablerats i anslutning till jaktparkens grindar och staket. Samtidigt började Gustav III att upplåta mer och mer mark till sina vänner, inte bara kring Brunnsviken utan även på Djurgården, som Stora Skuggan till Abraham Niclas Edelcrantz. Bland stadens invånare började en oro växa fram för att de vackra omgivningarna helt skulle övertas av enskilda personer.

Att Djurgården var en tillgång för invånarnas hälsa och tidsfördriv uppmärksammades redan vid denna tid. Året efter Gustav III:s död tillsattes en kommission för att värna Djurgårdens mark för allmänheten.

Under det jag inom mig beklagade, att åter en så stor del af djurgården blifvit likasom borttagen från Hufvudstadens fria njutande, som så väl behöfver en stor Lustpark till sin folkmängds förfriskning, roades dock ögat af den prydnad och odling detta ställer vunnit. Men friheten – friheten saknades. Den följde ej ögat inom staketet, och med smärta kändes en allmän Lustpark vara förvandlad till en enskilds.

Jonas Carl Linnerhielm på vandring i juni 1793

Södra Djurgården i centrum

Med kung Karl XIV Johan kom Djurgården åter i fokus för ett kungligt engagemang. Södra Djurgårdens parklika landskap med gles ädellövskog är i stor utsträckning ett resultat av de förändringar som Karl XIV Johan och hans överjägmästare Israel af Ström genomförde under 1800-talets första hälft.

Ett flanörslandskap skapas

Området förskönades genom gallring och omfattande nyplanteringar, både med inhemska trädslag som ek, bok, alm och lönn och med främmande som lärk, parklind och hästkastanj. Kärr och fuktiga partier dikades ut, körvägar och promenadvägar anlades, och staket och gärdesgårdar togs bort. Den nya Djurgårdsbrunnskanalen, kantad av alléer och strövstigar, gjorde parken än mer tilltalande. Den vilda naturen omvandlades till en vårdad park. År 1841 beskriver Johan Fredrik Bahr Södra Djurgården:

Till höger emellan ekar och löfträd half gömmer sig behagsjukt och älskligt ett mellanting mellan land och stad med natur af båda och behag af båda. Det är Djurgården. Den har, liksom tiden gått framåt, blifvit odlad och civiliserad. Sirliga och nätta hus hafva efterträdt de gamla anspråkslösa trädkojorna, smakfulla staket hafva slagit omkull de förra lutande gärdesgårdarne och planken; allt är så putsadt och städadt, samt onekligen mycket vackrare.

▲ Rosendal vid 1830-talets slut. Målning av Auguste Mayer. Original i Kungliga Biblioteket.

Rosendal blir kungligt lustslott

Lustslottet Rosendal slott blev kärnan i Karl XIV Johans landskapsprojekt. Ursprungligen var Rosendal ett djurvaktarboställe. År 1791 uppläts det av Gustaf III till kammarherre Georg Johan de Besch, som skapade ett ståndsmässigt sommarställe. Efter flera ägarbyten kom Rosendal år 1817 i den blivande kung Karl XIV Johans ägo. Ägora med skogar, berg och ängsmarker sträckte sig från Djurgårdsbrunnsviken i norr till Djurgårdsvägen i söder, från Skansenberget i väster till Manillavägen i öster.

Omedelbart påbörjades ombyggnationer och arbetet med att få till stånd en lustpark. Slottet byggdes mellan 1823 och 1826 efter ritningar av Fredrik Blom. Slottet är ett monteringsbygge där väggar, golv och tak byggdes inne i Stockholm och fraktades till Djurgården för att sättas ihop på plats. Lustparken formades med hjälp av sprängningar, röjningar, trädfallningar och omfattande nyplanteringar. Den engelska parkstilens romantiska ideal dröjde

sig kvar. Slingrande promenadvägar erbjöd en variationsrik vandring förbi vackra utsikter, genom skogspartier och över ängar. Kring slottet anlades rabatter och blomsterbäddar i mönster och praktfulla färger. Framför huvudfasaden utbreddes sig en öppen äng, kantad med blomsterrabatter. Norr om slottet låg en terrass med fri utsikt över Djurgårdsbrunnsviken och Ladugårdsgårdets exercisfält.

Närheten till exercisfältet var inte helt oväsentlig för valet av Rosendal som sommarresidens. Varje sommar ordnades stora övningsläger med förband från hela landet. Karl XIV Johan deltog själv i de militära aktiviteterna. För att underlätta förbindelserna från Rosendal till Ladugårdsgårde byggdes en pontonbro över Djurgårdsbrunnsviken. På en höjd på norra Ladugårdsgården uppfördes Borgen. Därifrån kunde kungen övervaka övningarna, här ordnade han också baler och supéer.

Under 1820- och 30-talen blev Skansenbergets södra sluttning centrum för Södra Djurgårdens nöjesliv. Här fanns bland annat krogar, vårdshus, dans- och musikpaviljonger och manege för ridkonstuppvisningar, en karaktär som fortfarande kan sägas leva kvar.

Nyttans och vetenskapens landskap formas

Det var inte bara Södra Djurgården som omvandlades och fick en ny funktion under 1800-talet, när jaktparken försvunnit. Under loppet av ett århundrade blev Norra Djurgården ett område för vetenskapliga satsningar. Här utvecklades nya redskap och metoder för jord- och skogsbruket och flera akademiska institutioner etablerades längs Roslagsvägen.

Jaktparken försvinner

Under 1800-talets första decennier försvann de mest konkreta uttrycken för jaktparken. År 1827 fångades 200 hjortar in och placerades i en mindre hägnad vid Ropsten. Samtidigt togs den långa gärdesgården ner. Ett antal hjortar fick vara kvar i det mindre hägnet ända fram till 1889. Det mest bestående avtrycket av jaktparken var att den bidrog till att behålla det gamla

beteslandskapet. Landskapets huvuddrag i form av fördelningen mellan skog och öppen mark har därför i väsentlig utsträckning levt kvar in i vår tid.

Modernt jord- och skogsbruk på Norra Djurgården

Under 1800-talet utvecklades Norra Djurgården till ett centrum för modernt skogs- och lantbruk. Detta skedde under ledning av Abraham Niclas Edelcrantz på Stora Skuggan och jägmästaren Israel af Ström.

En upptakt var att Gustav III år 1792 gav besittningsrätten till lägenheten Roslagsporten – Stora Skuggan – till sin tjänsteman Abraham Niclas Edelcrantz. Han var en mångsidig man, som bland annat var kunglig sekreterare och teaterdirektör, uppfann den optiska telegrafen och studerade järnhantering. Under en resa i England väcktes hans intresse för moderna jordbruksmetoder. På Stora Skuggan började han praktisera det han studerat. Han provade engelska redskap och planterade frön från olika världsdelar. På sina marker, mellan Laduviken i sydväst och Värtan i nordost, utvecklade han ett mönsterjordbruk.

Även skogarna förändrades. Jaktparkens skogslandskap efterträddes av Israel af Ströms medvetna skogshushållning med virkesproduktion, sådd och nyplantering. För att få kontroll på skogsuttag och föryngring delades skogen in i årshyggen som fördelades på de åtta hovjägmästarna. Skogar med andra trädslag anlades, till exempel bok, lärk, lönn, tysklönn och även barrträd. Ekbeståndet vårdades inte bara för kronans behov utan även för dess estetiska värden. Ström startade också en skogsutbildning och blev förste direktör för Kungl. Skogsinstitutet, som etablerades med arboretum i Nobelparken.

Lantbruksakademiens experimentalfält

År 1811 instiftades Kungl. Svenska Lantbruksakademien med Edelcrantz som direktör. Fem år senare inrättades Lantbruksakademiens experimentalfält inom det området som i dag utgör Stockholms universitets centrala campus. Syftet var att bedriva försöksodlingar och utprova nya redskap.

Under Edelcrantz ledning skapades ett herrgårdslandskap med moderna byggnader, omgivna av trädgårdar, alléer, åkrar och ängar. De sankna markerna odlades upp. Förutom huvudbyggnaden Bloms hus, uppfördes tjänstebostäder och olika byggnader för verksamheten. Till Experimentalfältet hörde också en plantskola, där man vid sekelskiftet 1900 sålde en kvarts miljon växter om året. I Experimentalfältet ingick också skogsområdena Lappkärrsbergen och den öppna marken fram till Stora Skuggan. Under 1800-talet omvandlades alltså så gott som all öppna mark på Norra Djurgården till ett intensivt brukat odlingslandskap.

Experimentalfältets verksamhet levde i viss utsträckning kvar in på 1940-talet. Under det senaste århundradet har Norra Djurgårdens öppna landskap ånyo omformats. Mycket av de marker som torrlades och odlades upp i och med Experimentalfältets verksamhet har numera iordningsställts till att åter vara våtmarker.

Ett institutionsbälte växer fram

Fler vetenskapliga institutioner skulle följa på Norra Djurgården, framför allt utefter Roslagsvägen. Under 1800-talets slut ökade trångboddheten inne i staden. År 1885 flyttade Bergianska trädgården till egendomen Frescati vid Brunnsviken. År 1901 tillsattes en kommitté för att lösa byggnadsfrågan för Vetenskapsakademien och Naturhistoriska Riksmuseet. Valet föll på en utflyttning till Frescati. År 1917 var byggnationen klar, även Skogshögskolan hade då inkluderats i projektet. Sedan 1908 låg Veterinärhögskolan i Kräftriket. Etableringen av de vetenskapliga institutionerna blev möjlig tack vare att kungen upplät dispositionsrätten för dessa delar.

Med utbyggnaderna av de vetenskapliga institutionerna försvann det agrara landskapet efter Brunnsvikens östra strand. I stället tillkom tidstypiska monumentalbyggnader, inplacerade i miljön med hänsyn till landskapets huvuddrag med öppna stråk, bryn och skogsklädda höjder. Varje område fick en tydlig egen karaktär. Längs Brunnsviken lämnades en vegetationsridå.

På 1960-talet började Stockholms universitet att flytta ut till Norra Djurgården. Huvudbyggnaden Södra huset blev inledningen till ett

modernistiskt campusområde på det f.d. Experimentalfältet. Under 1900-talets sista tre decennier tillkom flera individuellt utformade byggnader, ritade av sin tids främsta arkitekter. Men tiden som Experimentalfält raderades inte ut helt. Huvudbyggnaden "Bloms hus" blev säte för universitets ledning, man bevarade flera trävillor som tjänstgjort som personalbostäder och i lantbruks- och fiskerimuseets hus inrymdes restaurangen Lantis. Även i växtligheten i och kring centrala campusområdet märks spår från Experimentalfältstiden.

Bergshammar – ett annat mönsterjordbruk

Mellan 1856 och 1872 arrenderade Karl XV Bergshammar (Bergshamra) för att anlägga ett experimental- och mönsterjordbruk. Odlingens markerna utvidgades genom att sankna ängsmarker odlades upp. Odling av grönsaker, bär och frukt hade också sin plats. Ägorna sträckte sig även söder om Ålkistan. Efter kungens död 1872 övertogs Bergshammar av krögaren Regis Cadier, som fortsatte odlingsverksamheten. I slutningarna mot Brunnsviken vid Tivoli anlade han en stor trädgård med terrasser.

Trädgårdsföreningen på Rosendal

Kring 1800-talets mitt växte ett hortikulturellt centrum fram på Rosendal, som efter Karl XIV Johans död 1844 fortsatte att vara kungafamiljens sommarnöje. Oskar I och drottning Josefina intresserade sig för odling av prydnadsväxter och exotiska växter i växthus. År 1861 arrenderade Josefina, som hade blivit änkedrottning, ut Rosendalsterrassen, Stallplan och en betydande del av ängsmarken till Svenska trädgårdsföreningen. Trädgårdsföreningen övertog vinterträdgården, alla växthus samt övriga byggnader som hörde till trädgården. Bl.a. drev de en skola för trädgårds-elever. På Trädgårdsföreningens gamla odlingsmarker driver sedan 1983 numera Stiftelsen Rosendals Trädgård trädgårdsverksamhet.

En växande stad – industrialismens tid

Under 1800-talet växte Stockholms befolkning explosionsartat. Vid 1800-talets början bodde runt 70 000 människor i Gamla stan och på

malmarerna. Vid seklets slut hade antalet invånare passerat 300 000. Under 1800-talets andra hälft ökade antalet anställda inom industrin från cirka 4 000 till mer än 30 000 personer. Industrialismens intåg i staden påverkade hela samhället, från markanvändning och kommunikationer till livsstilar och boendeformer. I vissa delar berättar Nationalstadsparkens landskap tydligt om det nya Sverige som växte fram.

Infrastruktur

År 1863 förändrades Brunnsvikens stränder radikalt när Ålkistekanalerna sprängdes för att förbättra Brunnsvikens vattenkvalitet. Sjösenkningen på 1,25 meter innebar bland annat att de gamla kanalerna vid Haga slott och Tingsslätten blev gräsområden och att de små arkipelagerna försvann.

Brunnsviksområdet påverkades också av beslutet 1879 att inom den forna jaktparken upplåta mark till en hamn vid Värtan, med tillhörande järnvägsförbindelse och godsstation vid Albano. Detta medförde att en stor del av det sparsamt bebyggda landskapet mot Lilla Värtan under 1900-talet kom att omvandlas från ängs- och betesmarker och skogklädda höjder till en industriell miljö. Järnvägen till Värtahamnen drogs rakt igenom Bellevues engelska park, som därefter började förfalla allt mer. År 1889 övertog Stockholms stad arrendet. Under stadens förvaltning kom området under 1900-talet att iordningsställas till en idrotts- och utflyktspark. Norr om hamnen etablerades stadens gas- och elektricitetsverk på 1890-talet. Både hamn- och gasverksområdet ligger utanför Nationalstadsparken, men på gammal jaktparksmark.

Folknöje och folkbildning på Djurgården

Vid 1900-talets början utmärktes Västra Djurgårdsön inte bara av de många nöjesetablissemangen utan också av ett antal museer. Med 1800-talets omvandling från jordbruks- till industrisamhälle följde ett ökat intresse för att dokumentera den inhemska kulturen. Samtidigt bidrog införandet av skolstadgan 1842 och de framväxande folkrörelserna till ett intresse för folkbildning – museiväsendet växte fram. På initiativ av Arthur Hazelius togs

1888 det första spadtaget till Nordiska museet. År 1891 grundade Hazelius friluftsmuseet Skansen, och två år senare invigdes Biologiska museet för att visa den nordiska djurvärlden.

Koloniträdgårdar

Som Stockholms första koloniträdgårdsområde anlades 1905 Söderbrunnss koloniområde vid Albano. Kolonirörelsen syftade till att ge mindre bemedlade stadsbor möjlighet att dryga ut försörjningen genom odling och samtidigt få en sund vistelse i frisk luft. År 1917 löste staten in besittningsrätten till Bergshamra och ett stort koloniområde inrättades på Bergshamras tidigare odlingsmarker – från Ålkistan till Bergshamra gård i väster. Ända fram till 1960-talet, när Bergshamras bostadsområden började uppföras, präglade kolonierna området mellan Bergshamravägen och Bergshamra allé. Än i dag är koloniträdgårdarna ett viktigt inslag i Bergshamra men ligger numera ner mot Tivoli och Ålkistan.

Industrimagnater utefter stränderna

En smutsigare, stökigare och trängre stadsmiljö födde en längtan att bosätta sig utanför den centrala staden, först under sommaren och senare permanent. Under 1800-talet etablerade sig allt fler grosshandlare, diplomater och andra förmögna stadsbor inom nuvarande Nationalstadsparken. Bl.a. fick de överta ett antal tomter på landremsan mellan det forna jaktparksstaketet och Djurgårdens stränder. Enklare bostadshus och verksamheter, ofta med anknytning till den maritima verksamheten, ersattes av stora sommarnöjen med lusthus och trädgårdar. Under årens lopp omvandlades de till privatägda åretruntbostäder. Kring sekelskiftet 1900 byggdes också flera palatsliknande permanentvillor som Prins Eugens Waldemarsudde, Prins Wilhelms Oakhill och Ernest Thiels villa på Blockhusudden. De många påkostade villorna, inbäddade i växlighet, är ännu ett kännemärke för Djurgårdens stränder.

I Ulriksdal upplät kung Karl XV mark för sommarnöjen åt sina skådespelar- och konstnärsvänner. Sydost om slottet ligger ett tjugotal villor i snickarglädjestil. Även här och var vid Brunnsviken och Edsviken uppfördes mindre

grupper av sommarvillor: exempelvis på hagmarkerna söder om Ålkistan, mitt emot Kaninholmen och i södra Hagaparken. De flesta sommarvillor finns kvar men av bebyggelsen i Torphagen sydost om Ålkistan återstår bara grunder.

Idrottens intåg

I urbaniseringens kölvatten följde kring sekelskiftet 1900 ett ökat intresse för idrotts- och friluftsvksamheter, framför allt i de större städerna. Djurgården blev spelplatsen för idrottens framväxt i Stockholm. På olika sätt har idrotten påverkat landskapet. Allra tydligast är detta i det område mellan Lill-Jansskogen, Valhallavägen och Hjorthagen som vi ännu kallar Idrottsparken. Hästsporten, med en nära anknytning till militär verksamhet, var först ut. Redan på 1830-talet hölls hästkapplöpningar på Lindarängen och på 1870-talet travtävlingar på Ladugårdsgärde.

År 1887 anlades Fältrittklubbens ridbana på den tidigare Storängen i Idrottsparkens norra del. I Planterhagen i söder, där Stadion ligger i dag, tillkom 1894–1896 Idrottsparken, Stockholms första stora idrottsanläggning med löparbanor, fotbollsplan, cykelbana, tennishall och utomhusbanor för tennis. 1906 invigdes Östermalms IP. Ett ridhus med stall och körskola liksom en Tennisstadion tillkom också. Till sommarolympiaden 1912 stod Stockholms stadion klar, uppförd på platsen för Idrottsparken, vilket bl.a. medförde att Tennishallen flyttades till sin nuvarande plats. Olympiaden 1912 försiggick runt om på Djurgården, till exempel låg simstadion i Djurgårdsbrunnskanalen och tävlingarna i skytte ägde rum vid Kaknäs.

Idrottsparken har fortsatt att utvecklas som idrottsområde under hela 1900-talet. På 1940-talet flyttade också Gymnastik- och idrottshögskolan hit. Fortfarande är det ridsporten, den äldsta idrottsverksamheten på platsen, som man som förbipasserande främst lägger märke till.

Ett annat idrottspräglat område ligger vid Laduviken och Stora Skuggan. Vid Laduvikens strand etablerades Fiskartorpets hoppbacke på 1890-talet. Hoppbacken används fortfarande och är ett känt landmärke. På Stora Skuggan

vittnar skyttevallar mot skogskanten om områdets betydelse för skyttet. 1906 anlades Skolungdomens skytteförening och Skarpskytteföreningen en skjutbana, som var i bruk fram till 1978. Skolungdomens skyttepaviljong finns kvar och rymmer i dag Stora Skuggans vårdshus.

Folkhemmets bostäder och motorleder

1900-talet gjorde intåg i Nationalstadsparken framför allt genom stora vägprojekt och nya områden med flerbostadshus som ofta byggdes på tidigare åker- och ängsmarker.

Bostadsbyggandet tar fart

Under 1930-talet tillkom funkisområdena Gärdet och Ekhagen. 1947 köpte Solna kommun Bergshamra av staten för att på 1950–1960-talen uppföra bostadsområden. På 1960-talet uppläts mark också för studentområdena Kungshamra och Lappkärrsberget (Lappis).

Bilismen sätter prägel

Under 1960-talet genomfördes flera av de vägutbyggnader som så tydligt skapade barriärer, både inom parken och mellan parken och dess omgivning. År 1965 påbörjades en breddning av Roslagsvägen, vilket ledde till att institutionsbältet utmed Roslagsvägen delades i två delar. Den samtida Bergshamraleden mellan Roslagsvägen och Uppsalavägen bröt sambandet mellan Ulriksdal och Brunnsviken. På 1960-talet började Uppsalavägen successivt att byggas ut. Uppsalavägen utgjorde tidigare Hagaparkens gräns. Genom bullervallar och trafikplatser naggades Hagaparken i kanten. Men framför allt har motorvägen blivit en barriär, vars trafikbuller påverkar vistelsen i väsentliga delar av Hagaparken.

Vår tids avtryck

Under 1900-talets sista decennier skedde stora förändringar i och kring Nationalstadsparken. Verksamheter som under lång tid präglat området

lades ner eller lokaliserades till andra platser. Likaså ökade trycket på att hitta nya attraktiva bebyggelselägen i närheten av innerstaden, inte minst kring Brunnsviken.

Nya etableringar

Under 1980-talet stod Brunnsviken i centrum för nya stora etableringar, vilket var en bidragande orsak till att Nationalstadsparken bildades genom en bestämmelse i dåvarande naturresurslagen. Några av förslagen förverkligades som SAS koncernkontor 1985–1987, utbyggnaden av Frösundavik samt Alba Nova (Fysikcentrum). Sedan Nationalstadsparkens tillkomst har de stora förändringarna skett utanför parkens gräns. Nya bostadsområden har växt upp längs Uppsalavägen i Solna, i Silverdal i Sollentuna, norr om Sörentorp samt längs Nackastranden.

Nytt innehåll

Den stora förändringen handlar om att gamla verksamheter har ersatts av nya och tagit plats i den äldre bebyggelsen. Militärens successiva avveckling i området har här spelat en stor roll. Sedan militären flyttat från Ladugårdsgårde har en museipark utvecklats norr om Djurgårdsbrunnsviken. På 1930-talet öppnade Tekniska museet och Sjöhistoriska museet. Här finns i dag även Polismuseet och Riksidrottsmuseet.

Även på Skeppsholmen och Galärvarvet har försvarets avflyttning inneburit att kulturverksamheter i dag ger innehåll i många av de äldre byggnaderna. Här finns Östasiatiska museet, Moderna museet, Arkitekturmuseet, Vasamuseet och Junibacken. Sedan 1970 är Polishögskolan inrymd i Svea Livgardes byggnader i Sörentorp. Svea Ingenjörskårs kasernområde vid Frösundavik upptas numera av hotell och konferensanläggning.

I Roslagstulls epidemisjukhus finns nu AlbaNova Universitetscentrum. Veterinär- och skogshögskolorna flyttade från Kräftriket respektive Frescati i och med att Lantbruksuniversitetet bildades 1977. I deras byggnader återfinns nu andra utbildningsinstitutioner.

VÄXT- OCH DJURLIVET

Kungliga nationalstadsparken erbjuder ett rikt växt- och djurliv mitt i storstaden. Få områden av motsvarande storlek i landet kan uppvisa så många kända arter.

Variationsrikedom och hävd

Nationalstadsparkens mosaikartade landskap innehåller många olika naturtyper: ädellövskogar, sjöar och vattendrag, ängs- och hagmarker, barrskogar, kust och öar, våtmarker och stränder. Detta har gett en stor variation av biotoper, som också ofta funnits under lång tid. Av stor betydelse är också människans månghundraåriga brukande av landskapet. Nationalstadsparkens eklandskap tillhör de främsta i Europa. Den stora koncentrationen av många gamla och grova ekar och andra ädla lövträd hör samman med den kungliga jaktparken och dess intensiva hjortbete. Under senare år har flera våtmarker anlagts, till exempel vid Bergianska trädgården, på Kaknäs ängar och i Lill-Jansskogen.

Insekter

Nationalstadsparkens artrika insektsfauna är i stor utsträckning knuten till parkens många gamla och grova ekar. Många insektsarter är beroende av gamla, döende eller döda ädellövträd, främst ekar men även lindar. Till de gamla ekarna finns runt tusen insektsarter knutna, varav ungefär 60 är rödlistade². Mest omtalad är den bredbandade ekbarkbocken.

I Nationalstadsparken förekommer över tusen fjärilsarter. Den ovanligaste fjärilsarten i parken är snedfläckpraktmalen, som är knuten till solexponerade jätteeckar i stadsmiljö. Arten är akut hotad och förekommer i Sverige i stort sett bara i Nationalstadsparken.

² ArtDatabanken tar på Naturvårdsverkets uppdrag fram Sveriges rödlista över arter som riskerar att dö ut från ett område. Den ger inget automatiskt skydd men är en viktig signal om att artens livsmiljö bör skyddas eller återställas.

Däggdjur

De flesta vanliga däggdjur som rådjur, ekorre, räv, igelkott, mink och grävling finns i Nationalstadsparken. Här finns också nio fladdermusarter. Den rika tillgången på grova hålträd och tillgången till näringsrika vatten gynnar en hög produktion av insekter, något som i sin tur skapar goda jaktmöjligheter för fladdermössen. Några av fladdermusarterna i parken är rödlistade, som fransfladdermusen.

Fåglar

Förutom mångfalden av naturtyper och den långa kuststräckan, är närheten till skärgården av betydelse för parkens rika fågelliv. Över hundra fågelarter häckar i Nationalstadsparken och genom åren har inte mindre än 250 arter skådats. Parken erbjuder också bra rastlokaler för flyttfåglar.

Fågellivet gynnas av parkens många grova träd och hålträd. I dessa häckar kattuggla med en unik täthet om runt 25 par. I den äldre barrskogen häckar bland annat duvhök, som är beroende av grova barrträd, nötskrika och barrskogsmesar. Nötskrikan fyller en viktig funktion för ekens förnyring, eftersom den varje höst hamstrar och gömmer ekollon i marken. Några ekollon glöms bort och kan sedan börja gro till nya ekar. Ett antal rödlistade fågelarter förekommer också som brunand, mindre hackspett, silltrut och sånglärka.

Grod- och kräldjur

Fem av Sveriges tretton groddjursarter återfinns i parken: mindre vattensalamander, större vattensalamander, vanlig groda, vanlig padda och åkergroda. Större vattensalamander, som är relativt ovanlig i Sverige, förekommer i några av parkens våtmarker.

Bland kräldjuren finns huggorm och snok, vanligast är snoken. I parken finns två ödlearter: kopparödla och skogsödla.

▲ Ekorre i ek. Foto: Henrik Ekman.

Fisk

I Sverige finns det ungefär 140 olika fiskarter, varav cirka fyrtio arter förekommer i Nationalstadsparken. Grönlingen är en av Sveriges ovanligare fiskarter. Igelbäcken, som bland annat rinner genom Ulriksdal, är ett av få vattendrag i östra Svealand där den ovanliga arten grönling finns. Grönlingen är en liten nattaktiv fisk som gärna söker skydd under stenar och rötter i mindre strömmande vattendrag. I Igelbäcken har man genomfört bevarandeåtgärder som haft positiv effekt på grönlingen. Grönlingen kan påträffas ända från mynningen i Edsviken till gränsen mot Järfälla kommun.

▲ Kattuggleungar. Foto: Svante Joelsson.

Svampar

Nationalstadsparken är en klassisk svamplokal, också med många sällsynta arter, 32 arter är rödlistade. Många av de sällsynta arterna är tickor som är knutna till ek, andra lövträd och till död ved. Tickorna gynnar i sin tur en rad insekter, eftersom de kan fungera både som livsmiljö och föda. Om gamla träd och död ved försvinner, försvinner också svamparnas livsmiljö. Till de ovanliga svamparna hör liten diskroksvamp, som växer på gamla kulturmarker som legat öppna och under lång tid utsatts för kontinuerligt tramp eller bete. Andra rödlistade svamparter är bland annat saffransticka, oxtungssvamp och korallticka, alla knutna till gamla och grova ekar.

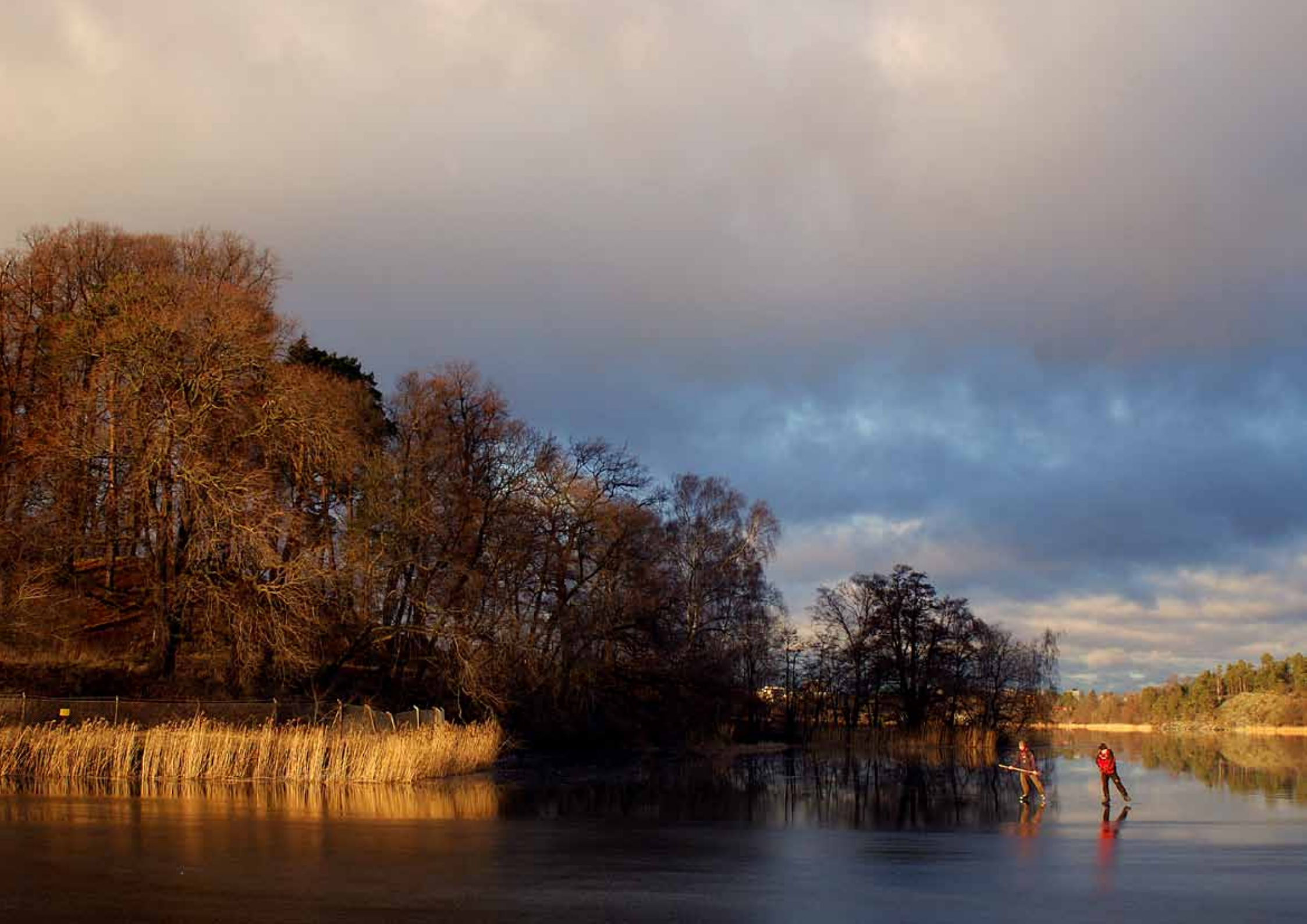
Svaveltickan och oxtungssvampen hör till brunrötesvamparna, som lever av cellulosa och lämnar efter sig en brunaktig ved. Dessa två svamparter bedöms vara den största anledningen till att ihåliga ekstammar bildas, vilket skapar livsmiljöer för ett stort antal arter.

Kärlväxter

I Nationalstadsparken finns över 800 olika kärlväxter. Under lång tid hävdades stora delar av parken genom bete, slåtter och odling. Detta gav upphov till en artrik flora, men under de senaste 150 åren har floran förändrats mycket. Under 1900-talet har en stor del av ängs- och betesmarkerna växt igen, vilket har medfört att ett fåtal högvuxna och konkurrensstarka växter tagit över. Förutom avsaknaden av hävd har växtsammansättningen i parken påverkats av gödsling från luftföroreningar, avföring från hundar och ansamling av växtförna. På många ställen i parken är floran av dessa anledningar blivit artfattig men här och var finns artrika områden kvar, exempelvis torrbackar med arter som backsippa, backnejlika och fuktigare områden som Ugglevikens alkärr med ovanliga arter som norrlandsstarr, trindstarr och gullpudra. På Tivoli finns en fin ek- och hassellund där det växer många lundväxter som blåsippa, ormbär och trolldruva.

Nationalstadsparken har också en stor variationsrikedom av träd. Även om ek och lind dominerar finns många andra arter av ädla lövträd representerade.

Förändringarna i markanvändningen har även medfört att nya arter tillkommit, arter som till stor del trivs på kulturpåverkade marker som vägkanter, slänter och i parker. I Nationalstadsparken finns ett antal arter som förts in genom människans resande och handel, exempelvis knippnejlika på Beckholmen.

Del II

Tillgängligheten

Tillgänglighet är ett vitt begrepp. Det omfattar vägvisning, framkomlighet, kommunikationer, målpunkter, förbindelser med bostads- och verksamhetsområden, men också att arbeta utifrån att alla ska ha möjlighet att ta del av en miljö, i det här fallet Nationalstadsparken.

INRIKTNING

I detta avsnitt presenteras inriktningen för hur tillgängligheten till parken kan förbättras för gående, cyklister och resande med kollektivtrafik. Vi tar även upp hur parken kan göras mer synlig. Med tanke på det stadsnära läget och miljösituationen, är det ett medvetet val att här inte behandla hur tillgängligheten kan ökas för bilburna besökare.

För att belysa parkens tillgänglighet för människor med särskilda behov – från rullstolsburna och synsvaga till småbarnsföräldrar med barnvagn – måste man genomföra särskilda studier. I dag finns inte ett sådant underlag men frågan kan längre fram bli föremål för en fördjupning av vård- och utvecklingsplanen. Samma förhållande gäller förutsättningarna för olika typer av rekreation.

Tillgängligheten till Nationalstadsparkens natur- och parkområden har lyfts som en viktig fråga av berörda kommuner. När nya bostadsområden i parkens närhet planeras, brukar man allt oftare framhålla sambanden mellan boendemiljön och de rekreativsmöjligheter som Nationalstadsparken erbjuder.

Inre zoner

Inom Nationalstadsparken finns det områden där det är en kvalitet att uppleva att man befinner långt från stadens bekvämligheter, tempo och många människor. På kartorna på [s. xx](#) kallas de för **inre zoner**. Det är Kaknäs, skogsområdena längs Lilla Värtan med bland annat Lappkärrsbergen, skogarna kring Ulriksdal samt strandområdet vid Sörentorp i norr. Dessa områden bör även fortsättningsvis tillåtas vara lite mindre tillgängliga.

PÅ CYKEL TILL PARKEN

Nationalstadsparkens cykelstråk

År 2010 invigde Länsstyrelsen ett 3,6 mil långt skyltat cykelstråk genom Nationalstadsparken. Cykelstråket bidrar till att knyta ihop parkens olika delar och göra det möjligt för besökaren att under en cykeltur hinna uppleva en stor del av området. Cykelstråkets skyltning har utgått från Nationalstadsparkens grafiska profil. Till stråket hör foldern **En historisk cykeltur** med karta och beskrivning av 50 sevärdheter. Bestämmande för sträckningen har varit möjligheten till ett lättorienterat stråk, vilka sevärdheter som finns längs vägen men också vilka cykelvägar som markförvaltare och kommuner bedömt vara lämpliga för att skyltas upp.

Nationalstadsparkens cykelstråk är ett sätt att öka tillgängligheten och stimulera till besök. Stråket är uppskattat, inte minst av turister. Givetvis kan cyklisterna välja flera vägar i parken, även regionala stråk. Det är viktigt att lyfta blicken utanför parken för att också se hur man på lämpliga sätt kan nå den utifrån.

SAMBANDEN MED STADENS CYKELVÄGAR

Cyklismen växer och att skapa bättre förutsättningar för cyklisterna eftersträvas inom hela länet. Fler regionala och lokala cykelstråk innebär troligen att det på sikt kommer att bli enklare att nå Nationalstadsparken på cykel. För att man som cyklist enkelt ska kunna nå parken – och ta sig runt i den – behöver det finnas ett tydligt samband mellan stadens cykelvägar, parkens entréer samt cykelvägarna och det skyltade cykelstråket inne i parken. Med en väl fungerande struktur skapas möjligheter att få fler människor att besöka parken på cykel. Nationalstadsparkens närhet behöver visas på ett lättöverskådligt sätt, så att människor vet att den finns där och hur de ska kunna ta sig dit. Cykelvägarna behöver därför vara lättorienterade och välmarkerade.

Hur är situationen i dag? Om man lyfter blicken och ser till nätet av cykelvägar får man en helhetsbild av hur cyklisterna kan nå parken och dess entréer. Brister i strukturen identifieras och de entrépunkter som är viktiga att skapa eller förstärka blir åskådliggjorda. Kartan på s. 36 ger en sammanfattande bild av nuläget och möjligheterna till förbättringar.

Det är särskilt angeläget att studera de regionala cykelstråken, eftersom merparten av cyklisterna rör sig där; det är utmed dem som det finns goda förutsättningar att skapa tydliga stråk. Många regionala cykelstråk löper i anslutning till parken. Därtill finns många mindre cykelvägar. Det går också bra att cykla längs många bilvägar.

FÖRSLAG TILL FÖRBÄTTRINGAR

Etablera eller stärk samband

Det finns ett antal punkter där behovet av att stärka sambanden är särskilt angelägna. Det gäller både mellan Nationalstadsparken och omgivningen och mellan olika delar av parken. Förslagen har i stor utsträckning hämtats Stockholms respektive och Solna stads översiktsplan för Nationalstadsparken. På kartan markeras svaga samband med röda pilar.

Följande punkter bör studeras vidare för att förbättra tillgängligheten för gång- och cykeltrafikanter:

- borttagning av grindarna vid Edsviken, vid parkens norra gräns mot Sollentuna,
- ny gång- och cykelförbindelse under E4:an som förbinder Ulriksdal, med Igelbäckens dalgång väster om motorvägen,
- ny gång- och cykelväg utmed Bergshamravägens norra sida,
- ny gång- och cykelbro över Bergshamravägen vid Jakobsdal (alternativt att hela vägen grävs ner),

- ny gång- och cykelbro över Ålkistan,
- insatser för att minska Fiskartorpsvägens barriäreffekt,
- avstängning av Björnnäsvägen för genomfartstrafik,
- förbättrade entréer till Lill-Jansskogen vid Drottning Sofias väg,
- förbättrad förbindelse över Lidingövägen vid Erik Dahlbergsgatan,
- ny gångbro över Uppsalavägen vid Karolinska sjukhuset till Haga södra,
- bro över Djurgårdsbrunnsviken för en förbättrad förbindelse mellan besöksmål och rekreationsområden på ömse sidor om viken. På en 2,5 kilometer lång sträcka mellan Djurgårdsbron och Djurgårdsbrunnnsbron finns i dag ingen förbindelse. Läget har en historisk förankring, eftersom det tidigare funnits broar på platsen – en flottbro under Karl XIV Johans tid och en tillfällig bro under Stockholmsutställningen 1930.

Tillgängligheten kan förbättras även genom insatser för bilvägar. Äldre vägar med kulturhistoriskt värde, som gamla Uppsalavägen, kan underhållas och med fördel användas mer för gång- och cykeltrafik. En annan åtgärd är att tydligt separera cykelbanor från biltrafiken.

När det nya området vid Hagastaden är byggt, kommer överdäckningen av befintliga trafikbarriärer att öppna för nya gång- och cykelstråk till parken. Här ingår också en gång- och cykelbro från Norrtull längs med Värtabanan, som bland annat ska förbinda det nya området med Bellevueparken och Vetenskapsstaden.

Skylta vägen till parken

Behovet av skyltning kan kartläggas genom en identifiering av sådana skärningspunkter och större cykelstråk utanför Nationalstadsparken som

har bra anslutningsvägar in till parken. En skyltning på dessa ställen kan öka tillgängligheten till parken och också bidra till att öka kunskapen om dess existens. Skyltning kan göras med avstånds- och riktningsskyltar, om möjligt i samma design som Nationalstadsparkens skyltprogram.

Etablera flera låncykelställ

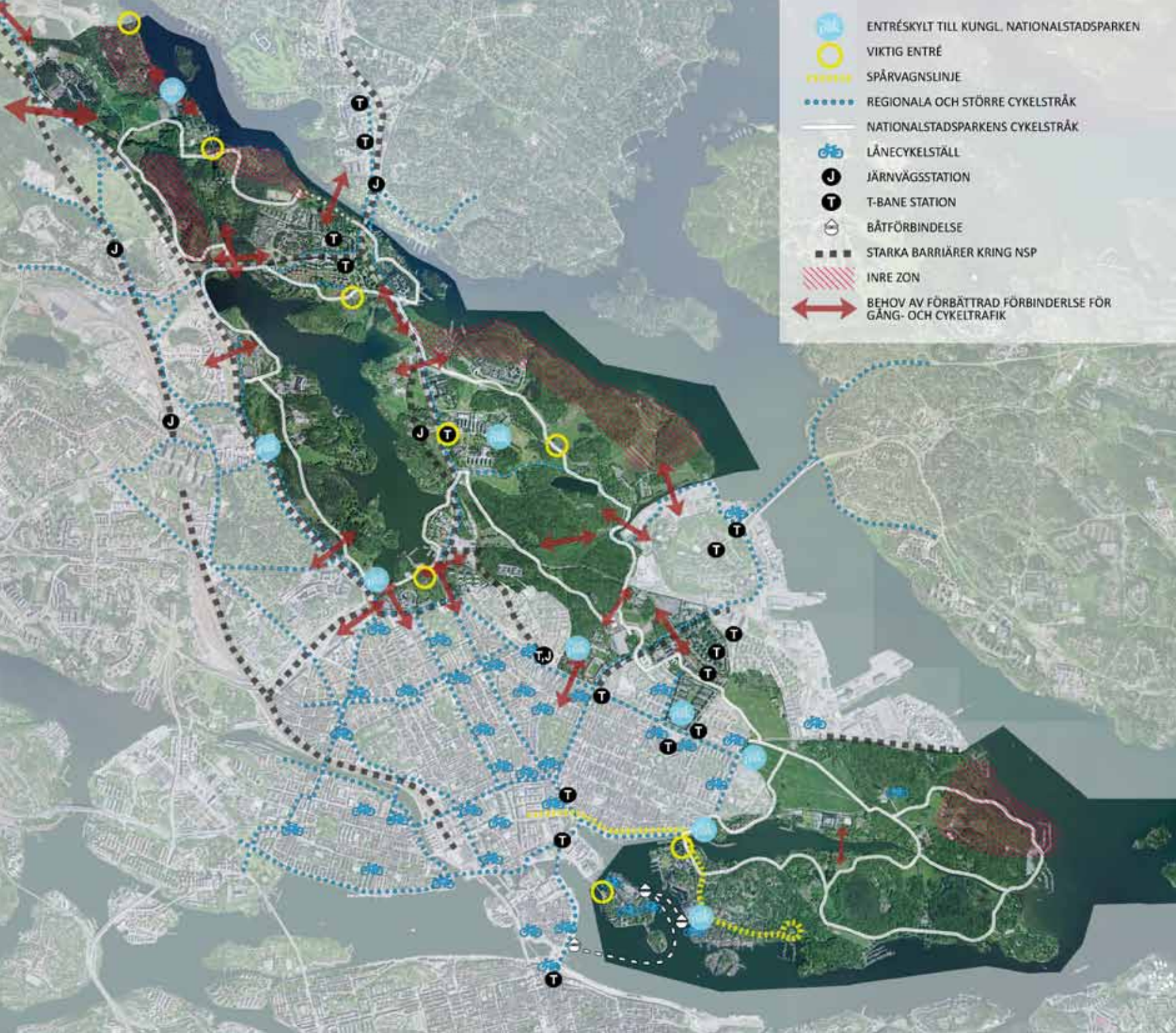
Stockholms låncyklar, som har funnits sedan 2006, är ett smidigt sätt för både turister och lokalbefolkning att ta sig runt på cykel i staden. Det finns goda exempel i andra länder på städer som har välfungerande system med betydligt större kapacitet. Att etablera flera låncykelställ i anslutning till parken är ett sätt att öka tillgängligheten. Eftersom systemet i dag fungerar så att man lånar en cykel i högst tre timmar skulle en utökning av fler låneställ definitivt underlätta för besökarna. Ytterligare låncykelställ skulle kunna ordnas inne i parken, med fördel vid olika målpunkter. En placering vid t.ex. Stockholms universitet skulle göra det möjligt med kombinationsresor med kollektivtrafik och cykel.

KOLLEKTIVTRAFIK

Förbindelser i dag

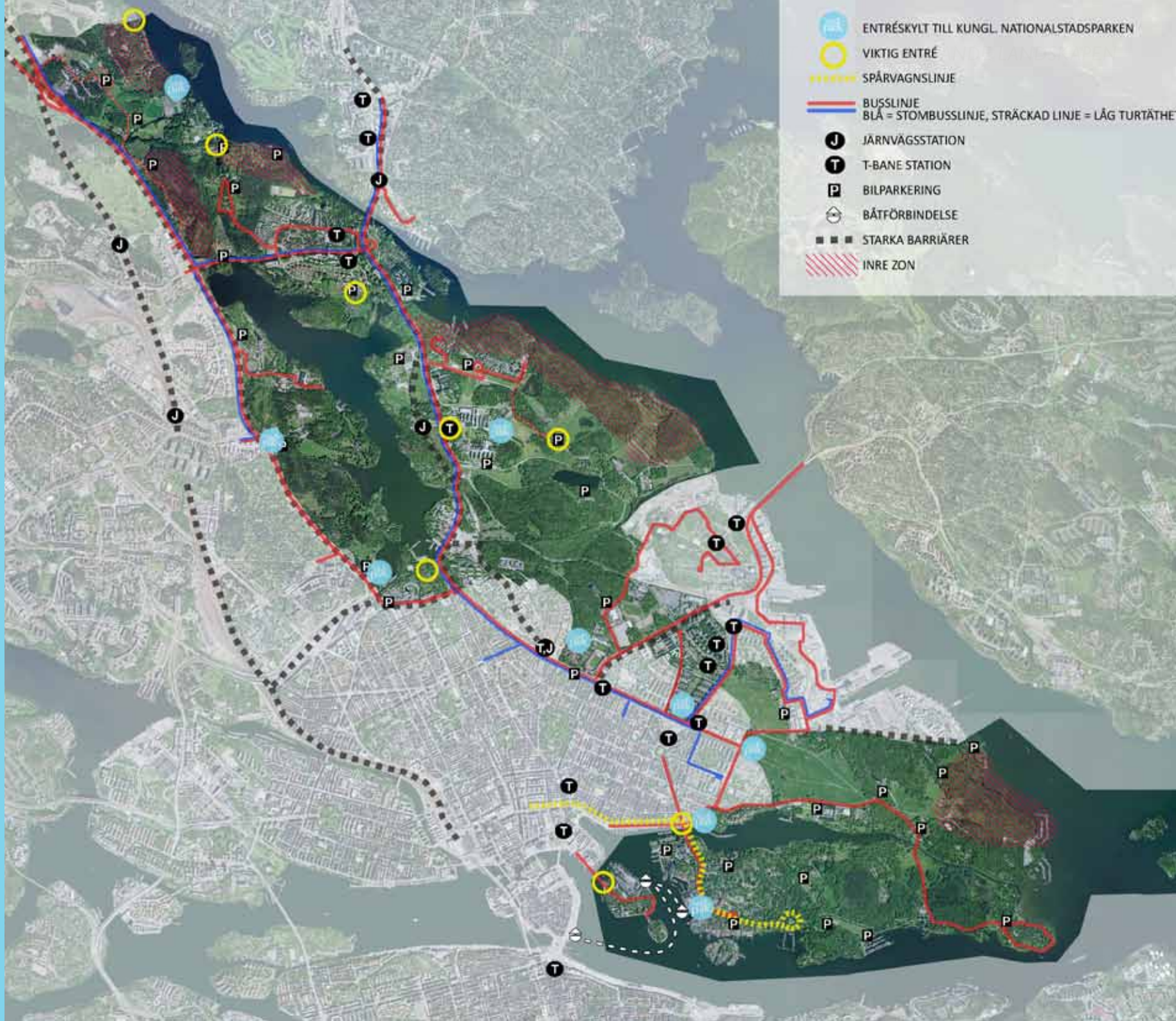
Nationalstadsparken är aldrig långt från kollektivtrafikens hållplatser och stationer. Kartan på s. 37 visar dagens kollektivtrafiksystem och viktiga entrépunkter. Busslinjerna är markerade med röd linje, sträckningarna med låg turtäthet är markerade med en tunnare röd linje.

Tunnelbanans röda linje går genom Norra Djurgården ända upp till Bergshamra samt till Gärdet där ändhållplatsen är Ropsten som ligger en knapp kilometer utanför parkens gräns. Roslagsbanans nya station Universitetet ligger med promenadavstånd från både Stockholms universitet och Bergianska trädgården. Hagaparken nås med bussar som går längs E4:an men även in till Frösundavik. Ulriksdal och centrala Bergshamra har också bussförbindelser, men inte från centrala Stockholm. Pendeltåget angör

◀ Cykelstråk

Allmänna kommunikationer ►

hållplats Ulriksdal, drygt 500 meter väster om E4:an. Bussar går från innerstaden till Skeppsholmen, Södra Djurgården, Gärdet och Norra Djurgården (ända ut till Stora Skuggan). För Västra delen av Djurgårdsön, med en rad viktiga besöksmål, har busstrafiken ersatts av en spårväg från city till Waldemarsudde.

Djurgårdsfärjan är den enda reguljära båttrafiken i parken. Året om går den regelbundet från Gamla stan via Skeppsholmen till Södra Djurgården där den angör vid Gröna Lund. Den har stor betydelse för tillgängligheten till Södra Djurgårdens många besöksmål.

Bortsett från Gröna Lund finns i dag ingen vägvisning från hållplatserna till Nationalstadsparken. Även om parken ligger nära välkända stationer är det troligen få som tänker på att det är så nära ut till ett vidsträckt landskap.

Förslag till förbättringar

Öka turtätheten till viktiga besöksmål

Kollektivtrafiknätet täcker i dag en väsentlig del av parken, men till några viktiga besöksmål är turtätheten låg. Mest angeläget är att förbättra kollektivtrafikförbindelserna till Ulriksdal. Förutom att turerna går glest finns ingen direktlinje från innerstaden till Ulriksdal, utan man måste byta i Bergshamra. Även till det populära utflyktsmålet Stora Skuggan på Norra Djurgården skulle turtätheten behöva öka. På helgerna går bara några få turer per dag.

Förbättra förbindelser från hållplatser och vidare in i parken

Kollektivtrafikens hållplatser i anslutning till parkens entréer bör ägnas särskild uppmärksamhet. Härifrån bör det finnas en god sammanlänkning, där gestaltning och skyltning skapar en naturlig rörelse mot parkens entréer och fortsatta vägar. Tunnelbanestationerna kan bli strategiska punkter. Vägvisning och information vid hållplatsen kan tillsammans med entréskyltning och konkret tillgänglighet underlätta för besökaren att orientera sig från hållplatsen till Nationalstadsparken. Etableringen av ett lånecykelställ skulle ytterligare öka tillgängligheten.

Sådana insatser skulle exempelvis kunna göras för det blivande bostadsområdet Norra Djurgårdsstaden, som kommer att nås med tunnelbanan som går till Ropsten. I byggprojektet planeras förbättrade broförbindelser över Husarviken, vilket kommer att stärka kopplingen mellan Nationalstadsparken och det nya bebyggelseområdet.

Utveckla möjligheten till kombinerade färdssätt

För att underlätta kombinationsresor med kollektivtrafik och cykel behöver kopplingen mellan cykelvägarna och kollektivtrafikens hållplatser studeras vidare. Cykelparkeringar, gärna med god standard i fråga om stödsäkerhet och väderskydd, skulle kunna finnas i anslutning till relevanta målpunkter med god kollektivtrafikförsörjning.

Hur regionala besökare når Nationalstadsparken behöver studeras vidare. En kartläggning av

▲ På väg ut i parken. Foto: Lars-Gunnar Bråvander.

infartsparkeringar (utanför tullarna) med anslutande kollektivtrafik och cykelvägar till parken skulle kunna ge en överblick över hur man som mer långväga gäst når parken. Att skapa lösningar som på ett smidigt sätt förser gästen med alternativ till att ta bil in i stadens centrala delar är en fördel ur många olika aspekter.

Utveckla båtförbindelserna till Nationalstadsparken

Båt är ett uppskattat färdmedel och med båt kan man också uppleva Nationalstadsparken med dess vackra strandområden från vattnet. Det finns en potential i ytterligare båtförbindelser till och inom Nationalstadsparken, framför allt Södra Djurgården. Med utvecklade förbindelser över vattnet kan Nationalstadsparken bli lätt tillgänglig också för boende i Nacka och på Lidingö.

SKYLTNING

Skyltning i dag

En konsekvent skyltning underlättar för besökaren att hitta till och i Kungliga nationalstadsparken. Inom Nationalstadsparken finns både markförvaltare och andra aktörer som förmedlar information genom skyltning. Länsstyrelsen satte år 2010 upp tio entréskyltar i anslutning till parkens gräns eller till plaster där besökaren första gången möter parken, exempelvis vid parkeringar och hållplatser. Samtidigt skyltades det 3,6 mil långa cykelstråket. Utöver denna skyltning finns ett antal informationsskyltar, bland annat med kartor.

I samband med att entréerna och cykelstråket anordnades, kom markförvaltare, kommuner och Länsstyrelsen överens om en ansvarsfördelning om skyltning. Länsstyrelsen svarar för övergripande information om hela Kungliga nationalstadsparken och anordnar entréskyltning samt sådan vägvisning som löper genom hela parken, såsom cykelstråket. Ett stycke in i området möter sedan markförvaltare med information på områdesnivå, till exempel Södra Djurgården. På byggnads- och objektsnivå svarar vanligen respektive förvaltare för informationen. Varje skyltande aktör utgår från sin grafiska profil. Länsstyrelsen har dock tagit fram ett skyltprogram för hela parken, som kan realiseras om efterfrågan finns.

Förslag till förbättringar

Utvecklat samarbete med besökarna i fokus

För att besökarna lättare ska kunna orientera sig i Nationalstadsparken och ta del av dess natur- och kulturvärden behöver skyltningen utvecklas vidare. Detta kan ske genom ett ökat samarbete mellan skyltande aktörer och utifrån ett helhetsperspektiv på parken. Vad vill vi berätta om? Vilka miljöer är lämpliga att skylta i? Finns det balans mellan olika typer av information? Vilken information efterfrågas?

Markering med fler tydliga entréer

För att tydliggöra parken skulle det behövas ytterligare entréskyltar. Kartorna på s. xx redovisar befintliga entréer med en blå knapp med parkens logotyp och platser där ytterligare skyltar kan tillkomma med en gul ring.

Eklandskapet

Eken är Nationalstadsparkens karaktärsträd. Ekarna är en omistlig del av parkens historia och en viktig biotop för många växter och djur. Det öppna landskapet med vidkroniga ekar och gräsbevuxna ängar är en av Nationalstadsparkens stora tillgångar. Det bär vittne om områdets historia och århundradens nyttjande och hävd. Grova gamla ekar intar en särställning vad gäller biologisk mångfald och många av parkens ekar är mycket gamla. Prins Eugens ek på Waldemarsudde räknas som Djurgårdens äldsta ek och uppskattas vara ungefär 800 år.

Eken har länge varit ett karakteristiskt inslag i Mälardalens landskap. Ekens förmåga att växa på tunna jordlager och på berg i dagen, har gjort att den funnit sig väl tillrätta i detta sprickdalslandskap, där sådana förhållanden är vanliga. Jordmånen, ett gynnsamt klimat och de många herrgårdslandskapen är andra orsaker till att Mälardalen fortfarande kännetecknas av ädellövträd.

Nationalstadsparken rymmer ett av Svealands största sammanhängande bestånd med riktigt gamla ekar. Sverige – och Nationalstadsparken – utmärker sig även i ett europeiskt perspektiv genom den rika förekomsten av jätteeckar.

DAGENS EKAR

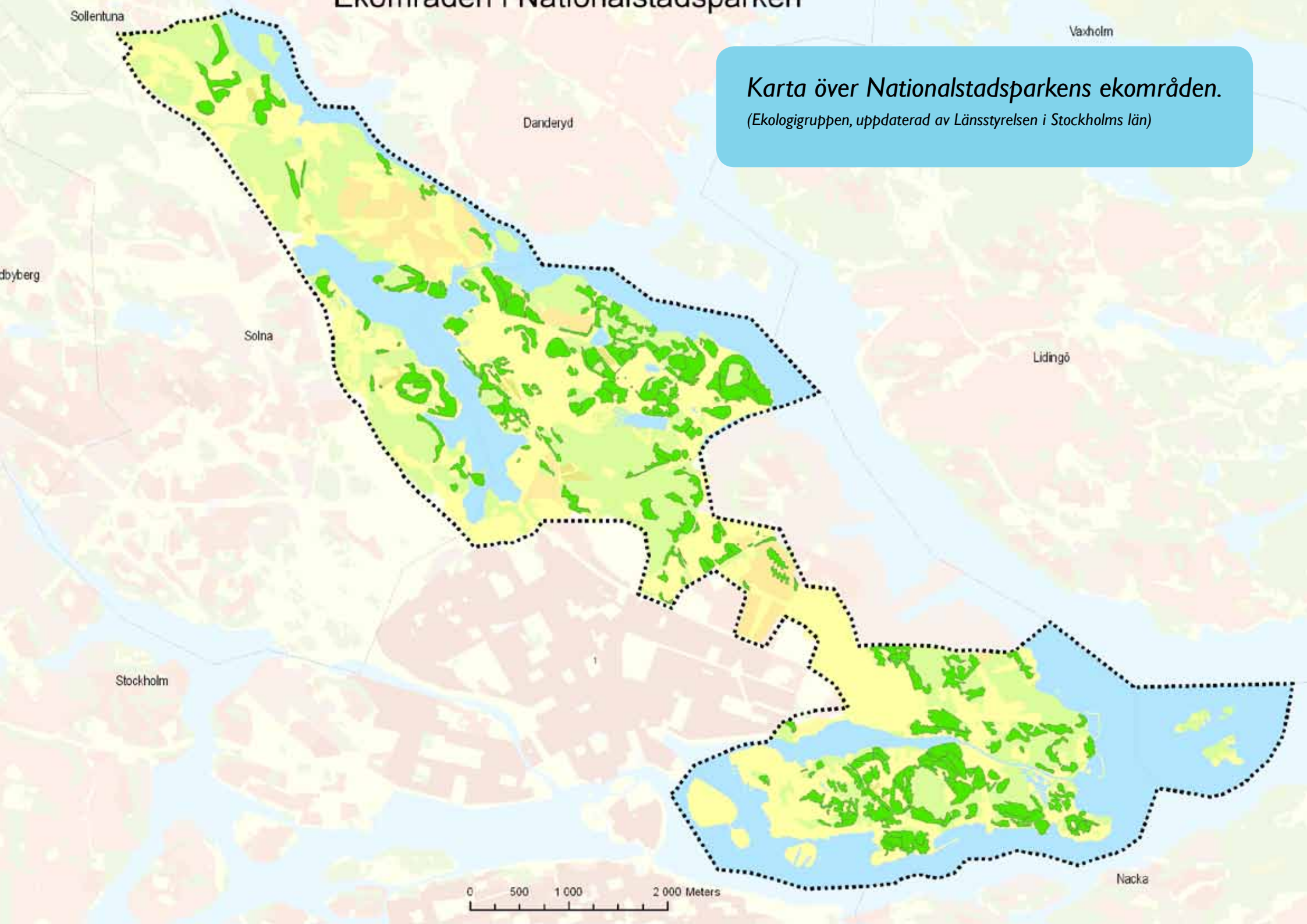
I Nationalstadsparken finns cirka 320 hektar ekmiljöer. Framför allt är de utmärkande för Norra och Södra Djurgården men ekmiljöer finns även i Sörentorp, Ulriksdal, på Tivoliudden och i Hagaparken. En hel del av parkens äldre ekar och andra ädellövträd finns nära bebyggelse. Dessa träd har betydelse för växter och djurs möjlighet att sprida sig mellan parkens olika delar.

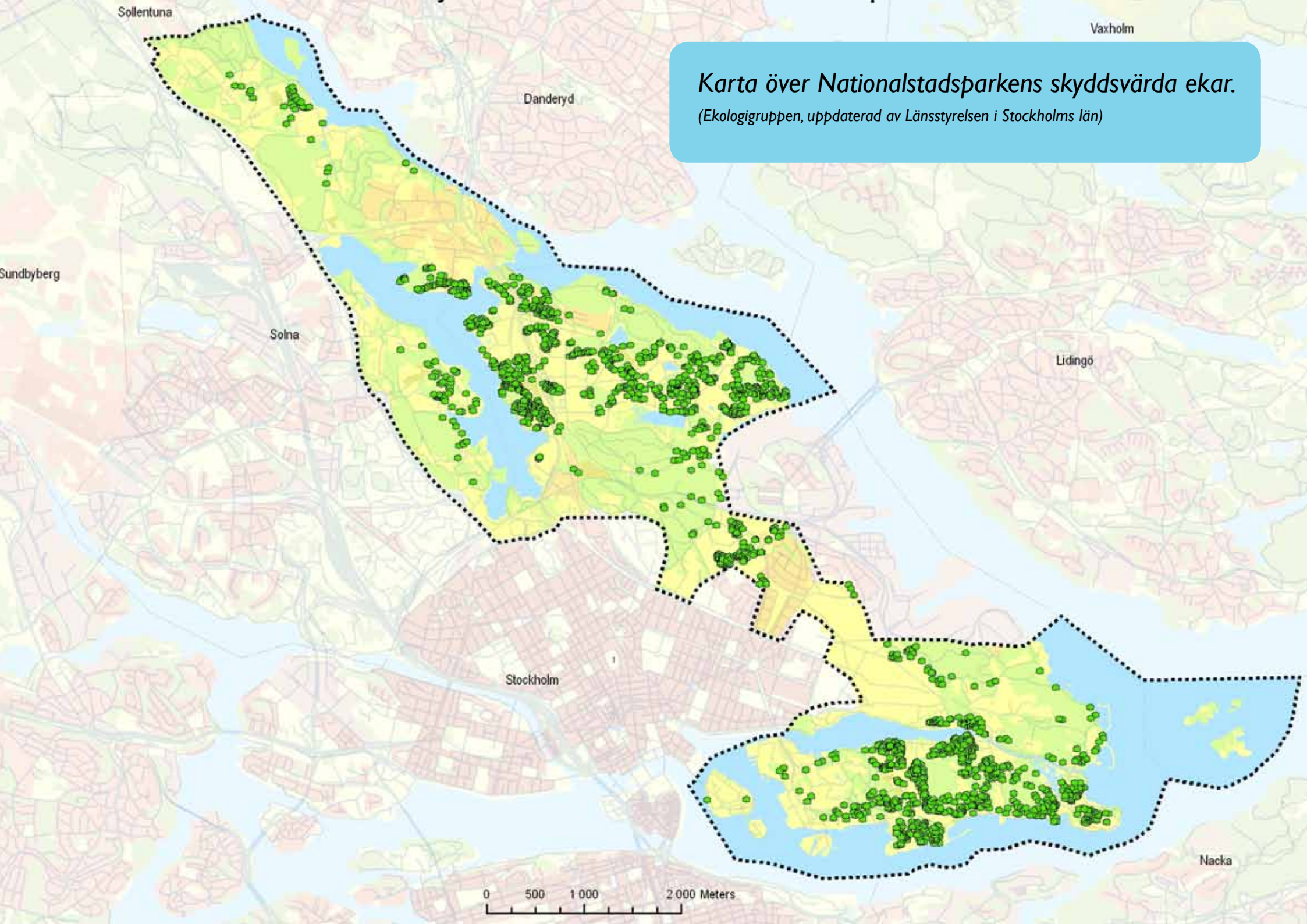
Det har genom åren gjorts olika inventeringar av Nationalstadsparkens ekar, bland annat av Stockholms stad genom Ekologigruppen (2006). Den senaste inventeringen genomfördes 2009–2010 inom ramen för det nationella åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd i

Ekområden i Nationalstadsparken

Karta över Nationalstadsparkens ekområden.

(Ekologigruppen, uppdaterad av Länsstyrelsen i Stockholms län)

Karta över Nationalstadsparkens skyddsvärda ekar.

(Ekologigruppen, uppdaterad av Länsstyrelsen i Stockholms län)

kulturlandskapet (Länsstyrelsen i Stockholms län). Till särskilt skyddsvärda ekar räknas ekar med en diameter på över 1 meter (s.k. jätteekar), ihåliga mulmbildande³ ekar som är grövre än 0,4 meter i diameter samt ekar som kan antas vara äldre än 200 år. Cirka 1 850 särskilt skyddsvärda ekar noterades, varav cirka 1 200 var jätteekar. Av jätteekarna hade 112 träd en stamdiameter på över 1,6 meter. Totalt karterades 2380 träd som värdefulla.

DET GAMLA EKLANDSKAPET

Dagens eklandskap är intimt kopplat till människans tusenåriga nyttjande av markerna, framför allt för bete men också för odling. Från 1600-talet och framåt var landskapet av allt att döma starkt präglad av bete. Hagar och skogar betades både av jaktparkens intensivbetande hjortar och av tamboskap. Ekarna gynnades av det ljusa och öppna landskapet, med glesa trädbestånd och en sparsam förnygring av träden. En annan orsak till att så många gamla ekar ännu finns kvar, är att eken under flera århundraden hade status som så kallad kungligt regale, framför allt var ekarna avsedda för skeppsbyggeri. På Djurgården fanns även ett ekplantage och ekollon härifrån användes när Visingsös ekodlingar anlades på 1830-talet för att säkra den svenska flottans framtida behov av ekvirke. Funktionen som kunglig jaktpark och senare lustpark gav inte heller incitament till att fälla ekar, även efter att förbudet slutligen upphävdes 1875.

De ekmiljöer som finns kvar utgör bara en bråkdel av vad som en gång fanns. De sista hjortarna lämnade parken på 1820-talet, och under det följande århundradet gjorde industrialismen intåg. Stadens nya verksamheter expanderade in på den forna jaktparksmarken. På den så kallade Storängen, som utbredd sig mellan Valhallavägen och Lilla Värtan, växte Idrottsparken, Gasverket och Värtahamnen upp. Betet minskade, vilket innebar att skogarnas karaktär förändrades. Ekagarna började växa igen och omvandlades till lundmiljöer.

EKEN OCH BIOLOGISK MÅNGFALD

Nationalstadsparken gamla ekar är synnerligen artrika miljöer. De gamla ekarna har en nyckelroll för parkens biologiska mångfald, särskilt de solitära solbelysta grova jätteekarna. Över 1 000 insektsarter kan trivas på en jätteek. Eken är också värd för många svampar, lavar och mossor. Den är även en viktig livsmiljö för fåglar och fladdermöss, som gynnas av ekens rika insektsfauna.

Många av de arter som är knutna till ek är sällsynta. Flera av dem är rödlistade, vilket gör att man ofta behöver ta särskild hänsyn för att arten ska överleva. Nationalstadsparkens kanske mest kända rödlistade art är den bredbandade ekbarkbocken som är akut hotad och har en av sina få hemvister i Sverige i Nationalstadsparken.

Det är viktigt att det finns ekar i olika åldrar; många arter är nämligen beroende av hålekar, döende träd i olika nedbrytningsstadier och av död ved. Unga ekar hyser inte så många organismer, men när eken åldras och angrips av rötsvampar blir den en lämplig livsmiljö för bland annat många skalbaggsarter. I gamla ekar bildas ofta mulm i stammarnas håligheter. I mulmen lever en rik och specialiserad insektsfauna som framför allt utgörs av skalbaggar, tvåvingar och kloklypare. Andra viktiga livsmiljöer på och i gamla ädellövträd är grov och fårad bark, döda delar av stammen, döda grenar, fruktkroppar av vedsvampar samt hål som kan fungera som bohål.

Många arter som lever på död ved föredrar grova träd som står exponerade för solen. De arter som lever av död ved och som finns i ett visst träd förändras allt eftersom stammen bryts ned. Ekarna är därför sinsemellan så olika, att bara en viss del av hålträden passar en viss art. Den bredbandade ekbarkbocken trivs till exempel bara i nyligen döda stam- eller grendelar av ek.

ÄDELLÖVTRÄDSMILJÖER

Ekarna ingår ofta i ädellövskogar eller blandskogar. Stora delar av Nationalstadsparken utgörs av blandskog med olika löv- och barrträdsarter. Ädla

³ Mulm är en sorts trämjöl som finns inuti gamla träd. Det består framför allt av nedbrutet trä och rester av de svampar som brutit ner trädet.

▲ Ek. Foto: Christina Fagergren.

lövträd definieras som lövträd vars träslag är särskilt ekonomiskt värdefulla och som har snäva krav på omgivningen för att frodas. Ädellövträden får ofta stora kronor och planteras ofta som vårdträd på gårdarna. Till de svenska ädellövträden hör alm, ask, avenbok, bok, ek, sötkörbär, lind och lönn.

Ädellövskog finns överallt; parken utmärker sig genom stora koncentrationer av ek, alm, ask, lind och lönn. Cirka 160 hektar av Nationalstadsparken är skog som domineras av ädellövträd. Här ingår ädellövdominerad blandskog, slutna ädellövmiljöer med lundkaraktär och hassellundar samt ädellövmiljöer i vissa parker, som lindarna i Ulriksdal och Haga. Många ädellövträd har tillkommit genom människans försorg, inte bara i parker och kring gårdar. På 1800-talet planterade man på Djurgården metodiskt in varierande träslag i luckor i skogen, även utländska arter. Planterad bok finns bl.a. på vid Manilla på Södra Djurgården, vid Fiskartorpet och i Ulriksdal.

Skogsbryn med gamla ekar, tallar och värdefulla buskar finns på många håll i parken. Ädellövskogarna har ofta funnits länge och innehåller träd av olika åldrar, även många döda träd. Även om eken har en särställning, är också andra ädellövträd – framför allt lind – av betydelse för insekter som livnär sig av död ved. Ollonen från bok och ek är näringsrika och äts av både däggdjur och fåglar.

Genom att den naturliga hävden har upphört, har en del bestånd av ädellövdominerad skog förändrats till lundartade skuggiga miljöer. Sådana ädellövmiljöer finns till exempel i Hagaparken, Tivoli, Kaknäsområdet och på Södra Djurgården. Här och var finns också tydliga inslag av hassel. De lundartade miljöerna är viktiga för växter och fåglar som trivs i mer skuggiga miljöer. Ofta är markvegetationen rik med vacker vårblooming och en fin svampflora.

Ofta finns inga konflikter mellan ett områdes biologiska och kulturhistoriska värden. Insatser för att behålla det äldre öppna kulturlandskapet gynnar också naturvärdena. Men ibland behöver man ta ställning till vilken aspekt som ska vara styrande för skötseln, till exempel var det är lämpligt att skogen får växa igen till lundar.

EKAR OCH ÄDELLÖVTRÄD I EN EKOLOGISK INFRASTRUKTUR

Betydelse i ett regionalt perspektiv

Nationalstadsparkens biologiska värden är i stor utsträckning knutna till den historiska markanvändningen med bete och slätter och där skogens träd togs tillvara som ved och virke. Runt omkring Stockholm har jord- och skogsbruket under 1900-talet genomgått en omfattande rationalisering men i Nationalstadsparken har inte denna utveckling skett. Här har många arter och miljöer som speglar historiska markanvändningsförhållanden kunnat leva vidare, vilket är en anledning till parkens rika förekomst av sällsynta och rödlistade arter. Liknande förutsättningar återfinns i Mälardalens herrgårdslandskap och i ängs- och betesmarker som hävdas på traditionellt vis.

För att många arter knutna till den historiska markanvändningen ska kunna överleva i livskraftiga bestånd, behövs inte bara goda livsmiljöer inom Nationalstadsparken. Det krävs också möjlighet till spridning och utbyte med liknande områden både inom parken och utanför denna. Det urbana samhället med sin täta bebyggelse har dock gjort att spridningsmöjligheterna är starkt begränsade i storstadslandskapet. Ur ett landskapsperspektiv blir de artrika naturtyperna färre och färre, allt mindre till ytan och förekommer allt glesare i landskapet – de **fragmenteras**. Svårspredda arter får därför allt svårare att överleva. Att upprätthålla och stärka stråk där sådana arter kan röra sig mellan olika livsmiljöer är därför av stor vikt för att dessa arter ska överleva.

Nationalstadsparkens stora bestånd med äldre ekar och andra ädellövträd spelar med sin långa kontinuitet en viktig roll för Stockholmsområdets biologiska mångfald i stort. Nationalstadsparkens ädellövbestånd ska därför inte ses avgränsat, utan som en del av hela Mälardalens landskap.

Landskapsekologisk analys som redskap

För att ta tillvara och utveckla Nationalstadsparkens – och regionens – naturvärden behövs kunskap såväl om arterna och deras livsmiljöer (**habitat**) som om hur dessa habitat fördelar sig i landskapet. Med habitat menas livsmiljön för en enskild art, till exempel en speciell naturtyp. Ett

habitat kan i sin tur bestå av flera **biotoper**. En biotop kan beskrivas som ett landskapsavsnitt med relativt enhetlig karaktär, struktur och sammansättning av organismer, exempelvis en ekhage. Med landskapsekologisk analys kan man identifiera den ekologiska infrastrukturen för valda arter, liksom mängd och utbredning av habitat. Ofta utgår analysen från enskilda naturtyper eller **funktionella artgrupper**, det vill säga grupper av arter som har likartade egenskaper och krav på sin livsmiljö.

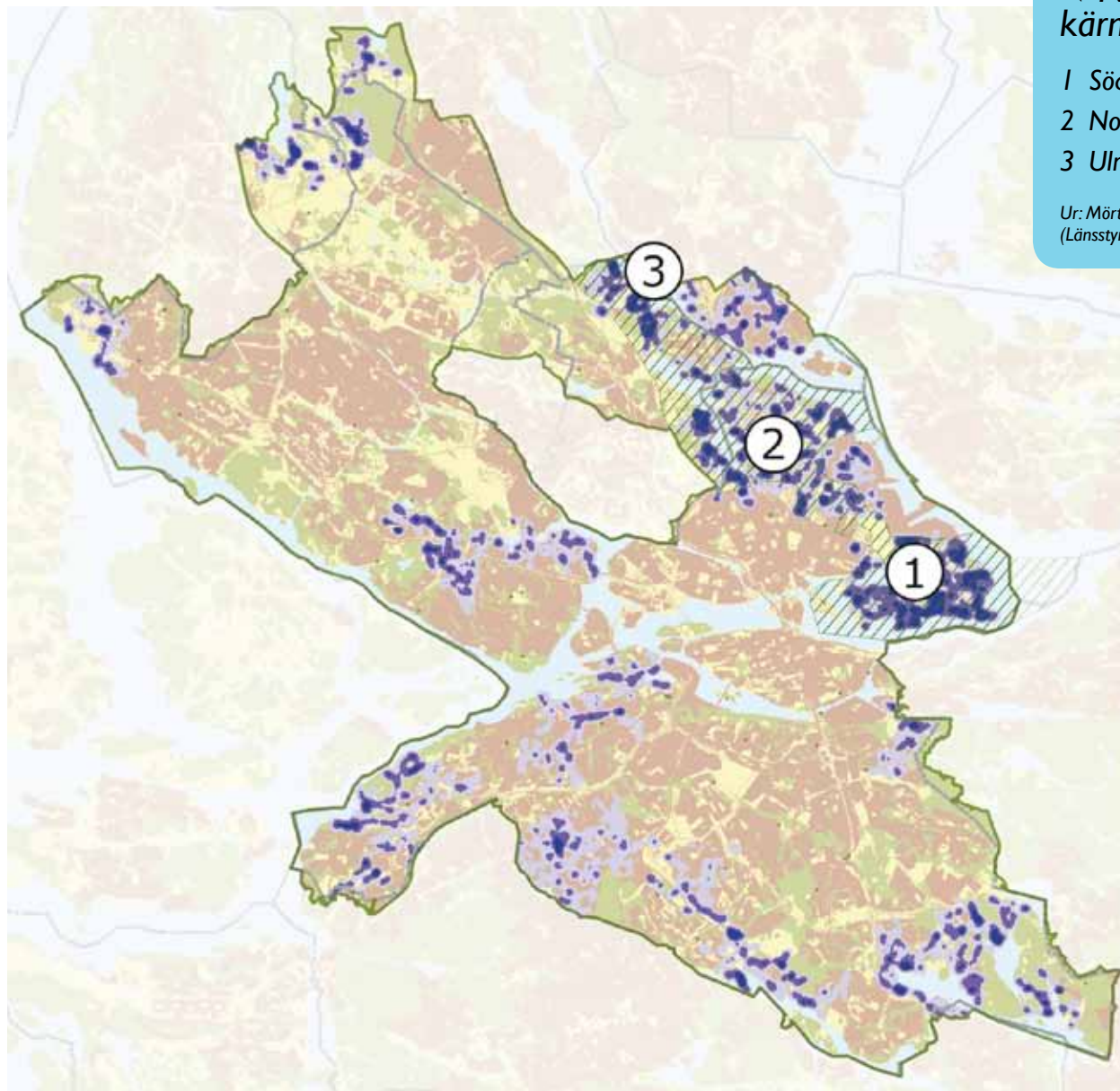
Vad är kärnområden och spridningszoner?

I en landskapsekologisk analys identifieras **kärnområden och spridningszoner**. Kärnområden definieras som områden där den studerade artgruppens habitat finns i tillräcklig mängd och av tillräcklig kvalitet för att fylla viktiga funktioner i artens livscykel. Mellan kärnområdena löper spridningszoner som utgörs av områden med lägre ekologisk kvalitet än kärnområdena; de fungerar för spridning men inte som livsmiljö. De utgörs ofta av långsmala zoner och kallas därför ofta för spridningskorridorer. Kärnområdena och spridningszonerna skapar tillsammans den studerade artgruppens **habitatnätverk**.

Landskapsekologisk analys av Nationalstadsparken

År 2006 genomfördes en landskapsekologisk analys av Nationalstadsparkens ädellövskog och ädellövdominerade biotoper. Valet gjordes eftersom en stor del av parkens artrikedom är kopplad till just ekdominerade miljöer. Den ekologiska infrastrukturen kartlades för vedlevande insekter knutna till ädellövträd. Tre funktionella artgrupper med olika krav på livsmiljöer inom eklandskapet samt olika förmåga till spridning studerades: arter knutna till ädellövträd med död ved, arter knutna till grova ädellövträd respektive arter knutna till grova solexponerade ädellövträd. Analysen omfattar Nationalstadsparken och ett större omland, ner mot Mälarstranden i väster och Flaten i söder.

Som viktiga kärnområden inom Nationalstadsparken utkristalliserades inte oväntat Södra Djurgården, Norra Djurgården och Ulriksdal. Av analysen framgår vidare att det finns betydligt färre goda livsmiljöer för funktionella artgrupper knutna till ädellövträd med död ved än för övriga

◀ Nationalstadsparkens viktigaste kärnområden för ek.

- 1 Södra Djurgården
- 2 Norra Djurgården
- 3 Ulriksdal

Ur: Mörtberg, Landskapsekologisk analys av Nationalstadsparken.
(Länsstyrelsen rapport 2006:13.)

artgrupper. Framför allt återfinns de på Södra Djurgården, norr om Husarviken (Oxbergsbacken och Vårhagen) och fläckvis vid Brunnsvikens östra strand.

Gärdesstaden och Ladugårdsgärde utgör en viktig spridningszon mellan Norra och Södra Djurgården. Under de senaste hundra åren har den dock successivt försvagats och är därför mycket sårbar för ytterligare förlust av naturmark. Denna smala midja är också beroende av dynamiken utanför parkens gräns. Norr och söder om detta område, finns ett stort antal grova ekar som förstärker eklandskapet och arternas spridningsmöjligheter. En annan viktig spridningszon inom parken är mellan Norra Djurgården och Ulriksdal, över Haga-Brunnsviken. Skydd och skötsel av befintlig vegetation och naturmark i dessa områden är av avgörande betydelse för att sällsynta och hotade arter, främst ryggradslösa djur, långsiktigt ska kunna fortleva i livskraftiga bestånd.

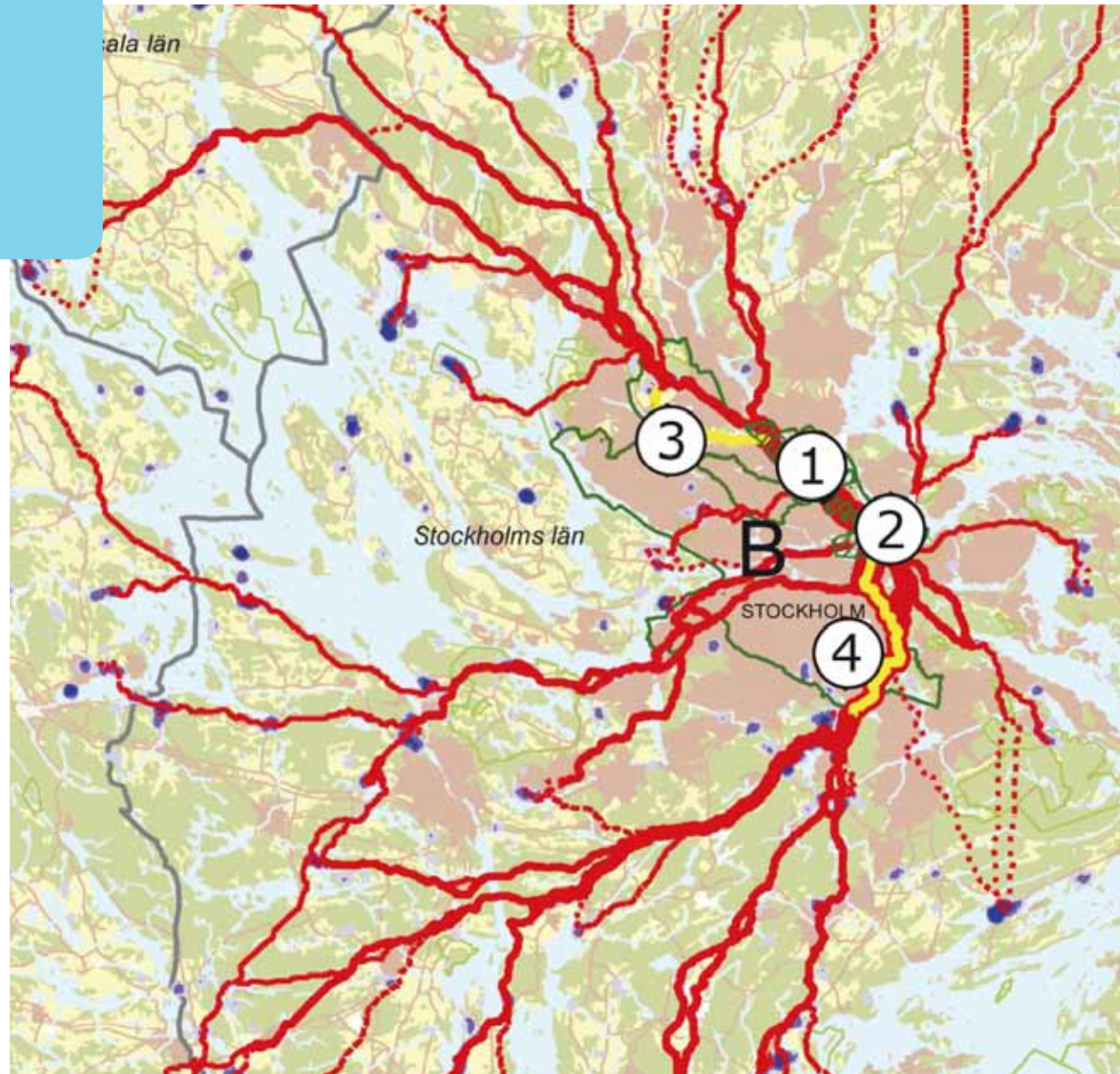
De viktigaste spridningszonerna. ►

- 1 Gärdet
- 2 Sickla
- 3 Järvafältet
- 3 Flaten

Ur: Mörtberg, Landskapsekologisk analys av Nationalstadsparken.
(Länsstyrelsen rapport 2006:13.)

De viktigaste länkarna mellan Nationalstadsparken och Mälardalens ädellövslandskap går mot nord-nordväst över Järvafältet respektive mot söder över Flaten men också från Södra Djurgården mot Sickla. Med restaureringsinsatser skulle dessa spridningszoner kunna utvecklas till breda och funktionella kontaktlänkar av väsentlig betydelse i ett regionalt perspektiv.

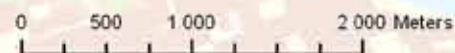
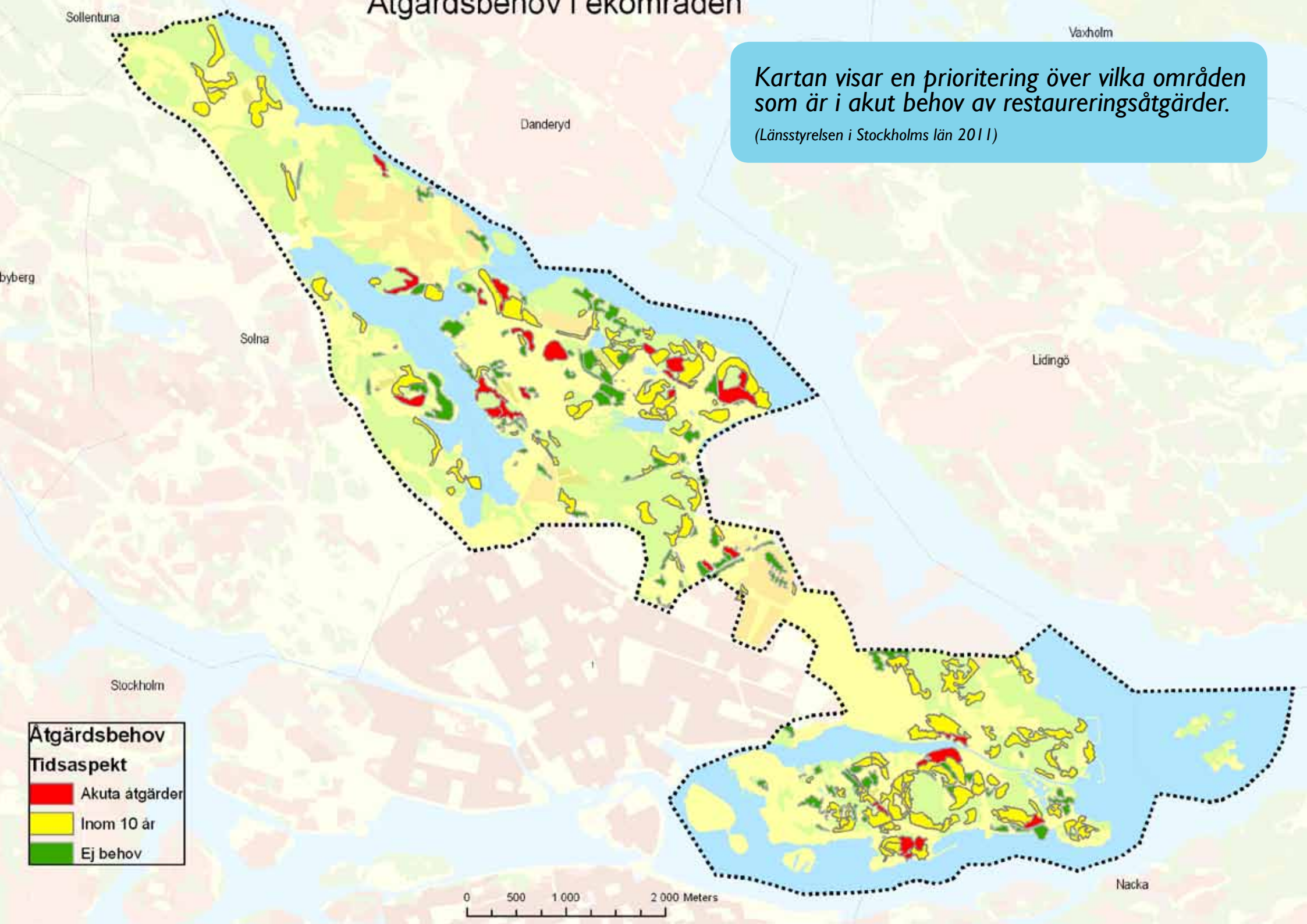
Påverkan på den biologiska mångfalden genom försämrade spridningsvägar är en mycket långsam process, där effekten av vad som sker i dag kan konstateras först om många år. Det är möjligt att parkens ekbestånd inte är av tillräcklig omfattning för att de mest känsliga arterna ska kunna fortleva i livskraftiga bestånd, men många arter har ändå potential att överleva om ekmiljöerna förstärks och länkas in en ekologisk infrastruktur.

Åtgärdsbehov i ekområden

Kartan visar en prioritering över vilka områden som är i akut behov av restaureringsåtgärder.

(Länsstyrelsen i Stockholms län 2011)

TILLSTÅNDET I DAG

Nationalstadsparkens unika ekbestånd står inför flera påfrestningar. Något generaliserat kan dessa dels knytas till bristande hävd, dels till stadens expansion.

Långsiktigt är bristen på skötsel det största hotet mot hela eklandskapet överlevnad. Eklandskapet håller sakta men säkert på att krympa inifrån genom igenväxning. Det innebär också att arter som är beroende av ett öppet landskap successivt kommer att försvinna, vilket är det största hotet på kort sikt. Eken är ett ljuskrävande träd som trivs i öppna landskap. En betydande del av de gamla ekarna växer i dag i skuggiga och fuktiga miljöer, ofta trängda av unga lövträd. Skötsel- och restaureringsåtgärder behövs för att de inte ska dö. Även om insatser gjorts och görs för att förstärka hävden, är antalet betesdjur långt färre än vad som skulle behövas. Många ekmiljöer utgörs också av relativt likåldriga träd, med stora glapp mellan generationerna. Gynnsamma förhållanden behövs för att nya vidkroniga ekar ska kunna växa upp.

Som nämnts i tidigare avsnitt, har den växande staden inneburit att många ek- och ädellövträdmiljöer i dag framträder som fragmenterade inslag i landskapet. När livsmiljöerna delas upp i många små områden får många arter svårt att överleva i livskraftiga populationer. När bebyggelse eller andra anläggningar planeras i spridningszoner är det viktigt att det sker utifrån ett landskaps-ekologiskt perspektiv. Annars riskerar man att möjligheten till spridning skärs av, med ytterligare fragmentering som följd. I Nationalstadsparken är området mellan Södra och Norra Djurgårdens kärnområden särskilt utsatt, det vill säga med områden som Ladugårdsgårde, Gärdesstaden och Idrottsparken. En annan svag punkt är spridningen från Ulriksdal över E4:an mot Järva, där barriärer skapas både av motorvägen och av ny bebyggelse.

Det blir allt vanligare att ekar eller delar av ekar tas ned, framför allt inom bebyggda områden. Det kan handla om att boende vill ha en öppnare utsikt från sina bostäder eller om att ekens växtplats behövs för andra ändamål som ny bebyggelse eller infrastruktur. Ekarna skadas också genom markarbeten för nära rotsystemet och av skuggning från nya byggnader. År 2011 införde kommunerna Solna och Stockholm tillståndsplikt för trädfällning genom beslut om interimistiskt naturreservat.

MÅL FÖR NATIONALSTADSPARKENS EKLANDSKAP

- Skötsel och utveckling av Nationalstadsparkens ekmiljöer ska ske med utgångspunkt från den historiska markanvändningen. I de anlagda parkerna ska de kulturhistoriska aspekterna ha företräde.
- Ett månghundraårigt och väl hävdad eklandskap ska vara ett av Nationalstadsparkens kännemärken. Det ska finnas en variation mellan fristående, solbelysta ekar, glesa hagmarksliknande ekmiljöer och lite tätare lundbestånd.
- De viktigaste kärnområdena Södra Djurgården, Norra Djurgården och Ulriksdal ska hävdas och utvecklas så att variationen av biotoper och ett artrikt växt- och djurliv består. Arter knutna till eklandskapet ska finnas kvar i livskraftiga populationer.
- Nationalstadsparkens kärnområden för ek ska bestå av hävdade ljus-öppna hagmarksliknande miljöer.
- I Nationalstadsparkens kärnområden för ek ska det finnas en kontinuerlig tillgång på träd i olika åldrar, så att nya generationer av ekar kan växa upp, det vill säga både äldre grova träd, så kallade efterträdare med en stamdiameter på 0,5–0,8 meter och yngre träd som har en stamdiameter på 0,1–0,5 meter.
- Slutna och halvslutna ekbestånd ska även i fortsättningen domineras av ek.
- Några av Nationalstadsparkens skogar med inslag av ekar ska utvecklas mot ekhagar, bland annat för att gynna förnygringen av ek. Ekförnygringen kan inte släppas fritt i bestånd med gamla ekar eftersom dessa behöver stå ljusöppet.
- Arter knutna till eklandskapet ska kunna finnas kvar i livskraftiga populationer. Hotade vedlevande insekter, som bredbandad ekbarkbock ska gynnas. Detta kan ske genom att skapa förutsättningar för grova solbelysta ekar och genom att på allsidigt lämpliga platser skapa deponier av död ved.
- Gamla, grova träd och hålträd ska bevaras och vid behov frihuggas från igenväxningsvegetation om det gynnar träden och dess arter.
- Andelen död ekved ska inte minska jämfört med dagens situation.

- Om det blir nödvändigt att avverka gamla ädellövträd bör veden tas om hand och läggas upp i soliga lägen i andra delar av parken där träd och grövre grenar kan skapa stor betydelse för många sällsynta och rödlistade organismer.
- Det ska finnas goda möjligheter, även för svårspredda arter knutna till ek, att sprida sig såväl mellan Nationalstadsparkens olika kärnområden som mellan dessa och kärnområden i övriga Mälardalen.
- Områden som har stor betydelse som spridningszoner ska värnas och stärkas: Tivoli, Haga-Brunnsviken med omgivningar, Gärdet-Idrottsparken och Ladugårdsgärde-Kaknäs.

INRIKTNING FÖR EKLANDSKAPET OCH ÖVRIGA ÄDELLÖVTRÄDSMILJÖER

Lämpliga åtgärder för att vårda eklandskapet är frihuggning av gamla grova ekar och ek-efterträdare och utökad hävd, gärna med bete, för att behålla det öppna landskapet inom vissa områden. Andra åtgärder är plantering av ek och lind inom områden där den naturliga föryngringen inte fungerar. Här behöver inventeringar göras för att få kunskap om var det kan bli problem. Det är angeläget att nya ekar växer upp på rätt ställen.

På vissa platser finns det gott om ekplantor medan det finns brist i andra delar.

För att säkra den framtida kontinuiteten av gamla ekar kan man plantera ek där det behövs och ta tillvara den naturliga föryngringen genom att ge unga ekar möjlighet att växa upp till vidkroniga och solbelysta hagmarksekar.

Restaurering av ekmiljöer

För att återskapa det ljusöppna landskapet och för att gynna den biologiska mångfalden bör man restaurera igenväxta ekmiljöer. Det innebär att gallringar och röjningar genomförs, att gamla träd föryngringsbeskärs men också att unga träd väljs ut och gynnas för att säkra återväxten.

Utöka beteshävd

Nationalstadsparkens landskap var under flera hundra år starkt präglad av hjortarnas och tamboskapens bete. Det var ljusöppet, med glesa trädbestånd och sparsam föryngring av träden. Det är önskvärt att genom utökat bete så långt möjligt försöka återupprätta detta betespräglade landskap. En betesplan bör tas fram som anger vilka områden i parken som kan vara lämpliga att beta samt vilket eller vilka djurslag som är lämpligt för respektive område.

Hjortbete inom en eller fler delar av parken är troligen det mest effektiva sättet att skapa och upprätthålla ett betespräglat landskap och förutsättningarna för att hjortbete på nytt ska bli verklighet bör utredas.

Säkra successionen av ekmiljöer

Ekar får en större betydelse som livsmiljö först vid 100–150 års ålder, när håligheter börjar bildas. Det är angeläget att det finns en kontinuerlig tillgång på ekar i olika åldrar. En utredning bör genomföras för att belysa om det finns tillräckligt med efterträdare och om den naturliga föryngringen är tillräcklig. I annat fall behöver nya miljöer för uppväxande ekar skapas i närheten av äldre bestånd, helst inom cirka 200 meters avstånd.

Förstärk nätverket av ekhabitat inom och utanför parken

Det viktigaste sättet att gynna den biologiska mångfalden som är knuten till ekar och andra ädellövträd är stärka och skapa kärnområden samt att se till att det finns goda möjligheter till spridning. Nationalstadsparkens stora sammanhängande park- och naturområden får därför inte minska i storlek. Kärnområdena kan utvecklas genom restaurering och skötsel av de befintliga ekmiljöerna samt genom att ekhagar återskapas i de delar av parken där eken har försvunnit.

Eksambanden inom parken behöver värnas och stärkas. Planering för ny bebyggelse och infrastruktur bör därför utgå från ett landskapsperspektiv.

▲ Gärdesstaden, Nationalstadsparkens smala midja ur ekologisk synpunkt. Foto: Lars Nyberg.

De befintliga spridningszonerna över Gärdesstaden, Ladugårdsgärde Idrottsparken och Haga-Brunnsviken ska upprätthållas och utvecklas, för att behålla och förstärka strukturen med kulturlandskapets öppna och halvöppna marker och skogskullar. Gamla, stora, vidkroniga eller döende träd är särskilt viktigt att bevara.

Förslag till åtgärder för spridningsvägen Haga-Brunnsviken

- Ek- och ädellövmiljöerna i Fridhem-Sofielund, Frescati, Bergianska trädgården, Kräftriket, Bellevue, Ekhamnen, omgivningen intill Riksmuseet och universitetsområdet samt Albano naturområde ska skyddas.
- Naturmiljöer i Frescati, Ekhamnen och Fridhem-Sofielund som i dag är av särskild betydelse för arternas spridningsmöjligheter ska bevaras.

Förslag till åtgärder för spridningsvägen Gärdet

- Naturmiljöer i Storängsbotten, Gärdet, Hjorthagensparken, Storängskroken och Kungliga Livgardet, som i dag är av särskild betydelse för arternas spridningsmöjlighet, bör sparas.
- Områdena Ladugårdsgärde, Storängsbotten, Storängskroken och Fisksjöäng, som utgör svaga men värdefulla länkar i spridningszonen, bör stärkas genom restaurering och nyanläggning.

Spridningsvägarna mellan Nationalstadsparken och Mälardalens övriga eklandskap behöver stärkas genom att gynna befintliga ekförekomster i strategiska lägen och plantera ekar där de inte längre förekommer spontant. Särskilda insatser bör riktas mot spridningsvägarna mot Järvafältet och Flaten.

Skydda ekarna inom bebyggelsen

För att skydda värdefulla träd i Nationalstadsparken fattade kommunerna Solna och Stockholms beslut i maj 2011 om interimistiskt skydd enligt 7 kap. 24 § miljöbalken för vissa träd i Nationalstadsparken. En utredning har påbörjats för att ge de värdefulla träden i parken ett permanent skydd enligt lämplig lagstiftning.

Ett formellt skydd behöver kompletteras med informationsinsatser om ekarnas betydelse.

Insatser för bevarande av arter

Bland de arter som är upptagna på ArtDatabankens nationella rödlista, och alltså kräver särskild hänsyn, finns många organismer i Nationalstadsparken. Bland insekterna är cirka 60 arter rödlistade. Vidare finns 32 rödlistade svamparter, ett 20-tal kärlväxter, däggdjur (flera fladdermusarter), groddjur och kräldjur, fisk och fågel noterade. Länsstyrelserna har fortlöpande i uppdrag att ta fram åtgärdsprogram för hotade arter. År 2005 tog Länsstyrelsen i Stockholms län fram ett åtgärdsprogram för att bevara den bredbandade ekbarkbocken. Programmet fastställdes av Naturvårdsverket samma år.

▲ Bredbandad ekbarkbock. Illustration: Christina Fagergren.

De omgivande landskapen

Kungliga nationalstadsparken ligger mitt i den växande huvudstaden. Sedan 1800-talets slut har parkens omgivningar successivt förändrats. Hur kan omgivningarna fortsätta utvecklas utifrån en hänsyn tagen till parkens värden?

NÅGRA UTGÅNGSPUNKTER

Olika typer av möten

Nationalstadsparkens möter det omgivande landskapet på många olika sätt. Ibland är mötet distinkt och parkens gräns följer tydliga gränser i omgivningen. På andra håll är det landskapsrum vi upplever från Nationalstadsparken en del av ett större landskapsrum, som sträcker sig över den administrativa gränsen. I dessa fall behöver omgivningarna utvecklas i samspel med Nationalstadsparkens värden.

En stor del av Nationalstadsparken omges av vatten, här ingår parkens strandområden tillsammans med de motsatta stränderna i ett gemensamt vattenrum. Vattnet gör också att Nationalstadsparken är synlig från många delar av storstaden. Det är i hög grad Nationalstadsparken som bidrar till att vår huvudstad brukar lyftas fram som en huvudstad präglad av grönska och vatten.

Olika typer av samband

I vissa områden är sambanden särskilt starka mellan Nationalstadsparken och dess omgivningar. Sambanden kan gälla landskapets karaktär, men det kan också handla om funktionella samband som när Vetenskapsstaden på Norra Djurgården fortsätter sydost över parkens gräns längs Valhallavägen med Kungliga Tekniska Högskolan (KTH) och vidare runt Brunnsviken till Hagastaden med Karolinska. Det finns också ekologiska samband, där till exempel Nationalstadsparkens ekar ingår som en viktig del i Mälardalens ädellövslandskap.

Vyer mot och från parken

När man planerar för förändringar av markanvändningen utanför Nationalstadsparken, är det viktigt att belysa hur sambanden ser ut mellan parken och dess omgivning. Det gäller inte bara vyer inifrån parken och utåt, utan också om att ta tillvara parkens fronter som något attraktivt och typiskt för huvudstaden – exempelvis Brunnsvikens gröna stränder eller Skeppsholmens karakteristiska fasad mot vattnet.

Karaktären bestämmer

Nationalstadsparken är ett stort och mångfacetterat område. Olika delar har sina specifika karaktärsdrag och är olika känsliga för vad som händer på andra sidan gränsen. Historiens avtryck skiljer sig åt: från Beckholmens industriellt präglade miljöer och Södra Djurgårdens nöjesetablissemang och museer till gestaltade kungliga parklandskap och fridfulla skogsområden. En förändring i omgivningen kan påverka mer eller mindre, beroende på var och hur den sker.

Hur mycket det historiska landskapet förändras beror i hög grad på hur det påverkas **visuellt** och om det förändrar **upplevelsen** eller inte. I upplevelsen ingår möjligheter till förståelse, men också förväntningar, känslor, möjlighet till identifikation samt symbol- och traditionsvärden. I vilken mån visuella förändringar redan skett spelar in för hur tålig en plats är för förändringar i omgivningen. Även **rumsligheten** är av betydelse, alltså om en miljö är tydligt avgränsad med till exempel höjdparter och skogar och bildar ett eget rum eller om olika miljöer mer obemärkt glider över i varandra.

Vad kan påverka?

Den vanligaste typen av förändringar i Nationalstadsparkens omgivning är ny bebyggelse och ny infrastruktur. En enskild hög byggnad kan påverka ett stort område. Infrastrukturanläggningar kan dela av landskapsrum och skapa barriärer.

När man bygger ut vägar och spårbunden trafik leder det oftast till ökade bullerstörningar. I vissa delar av parken, som området kring Brunnsviken, påverkar dagens bullersituation rekreativevärdena och upplevelsen av det historiska landskapet på ett påtagligt sätt.

Det är inte bara väg- och spårtrafik som orsakar buller. I parkens tystare delar kan en livlig trafik med snabbgående fritidsbåtar och vattenskotrar påverka möjligheten att uppleva rofylldhet. Det gäller inte minst vid Hundudden på Södra Djurgården, som i dag är ett av Stockholms tystaste områden.

LANDSKAP SOM KRÄVER SÄRSKILD UPPMÄRKSAMHET

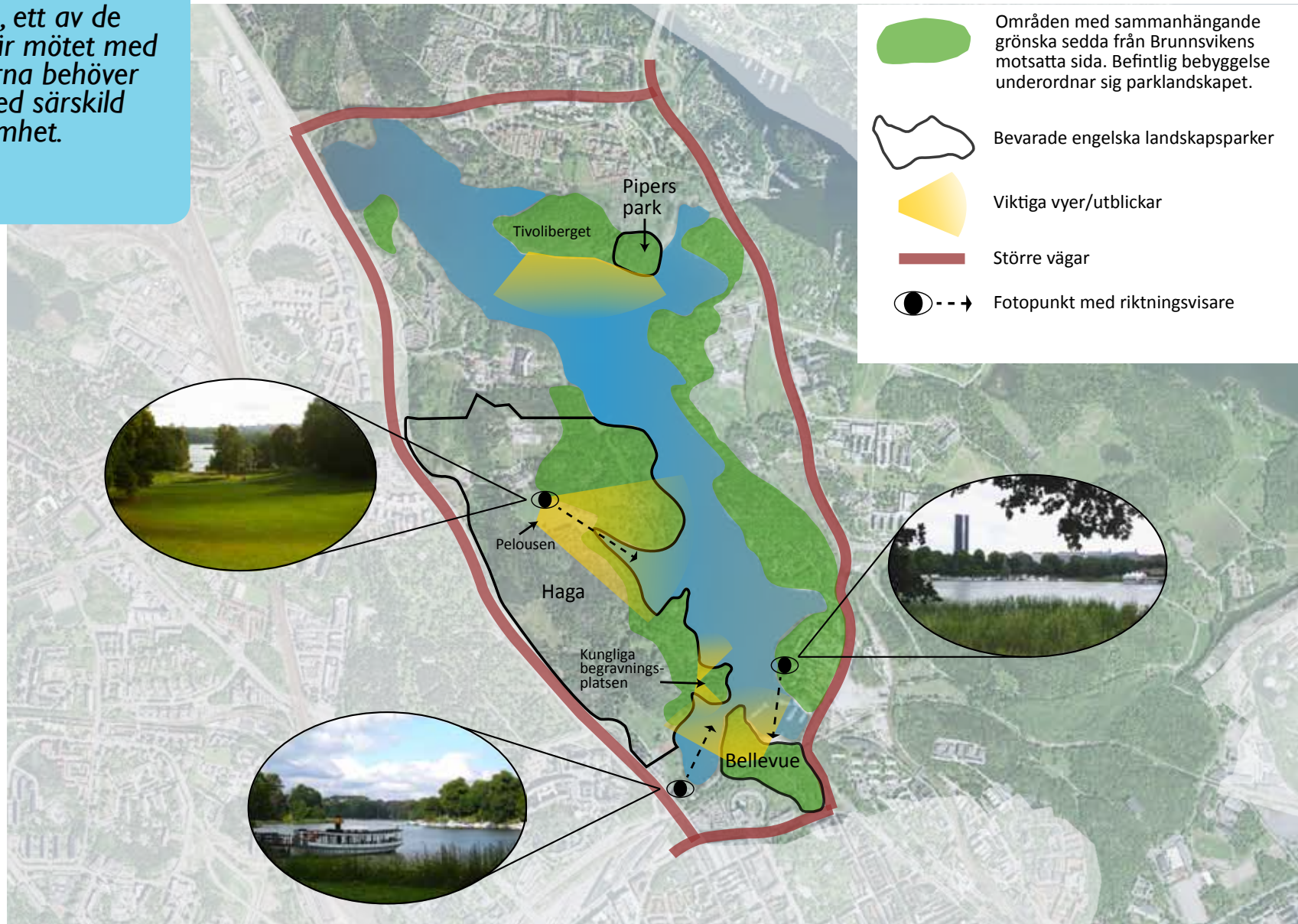
Inom Nationalstadsparken är några områden särskilt ömtåliga för förändringar i omgivningarna. Det gäller Brunnsviken med stränder, området kring Fiskartorpet, det centrala vattenrummet med stränder och östra Djurgårdsön med Fjäderholmarna. Undantaget Fiskartorpsmiljön är samtliga områden är en del i landskapet utanför gränsen. Omgivningarna har också tydliga naturgeografiska karaktärer och sedan länge etablerade bebyggelsemönster.

Brunnsvikens landskap

I Brunnsvikens sammanhållna historiska landskap är Nationalstadsparkens möte med omlandet mycket känsligt. Det omgivande landskapet ingår här i gestaltningen av de engelska landskapsparkerna, som anlades längs stränderna. Med vattenspegeln i centrum, omgivande vegetationsridåer och parkerna Haga, Bellevue och Tivoli är det fortfarande möjligt att uppleva något av det naturromantiska sceneri som Gustav III lät anlägga utifrån den engelska landskapsparkens idévärld. Det var naturen och landsbygden i kontrast till staden som lyftes fram (se vidare Landskapets framväxt).

Brunnsviken, ett av de områden där mötet med omgivningarna behöver hanteras med särskild uppmärksamhet.

Karta: Felix Brännlund

Siktstråk och utblickar skapades inte bara inom dessa parker utan också ut mot omgivningarna, exempelvis utblickarna från Hagaparken mot Brunnsvikens vatten och omgivande stränder. Vad som möter utanför gränsen har både betydelse för upplevelsevärdena och förståelsen för dåtidens idévärld. Vyerna från västra Brunnsviksstranden, Bellevue och Tivoli är av särskilt stor betydelse.

Landskapet vid Fiskartorpet

Det pastoral landskapet kring Fiskartorpet uppmärksammades redan på 1700-talet i konst och lyrik, till exempel i Carl Michael Bellmans Fredmans epistel nr 71 – Ä'ke det gudomligt. Ännu kan vi känna igen oss i det landskap som då skildrades. Här finns hävdade ängs- och betesmarker, inramade av skogsbackar, ålderdomliga byggnader som Karl XI:s fiskartorp från 1680-talet och lador från 1700-talet.

Innan Gasverkets etablerades kring sekelskiftet 1900 fortsatte det öppna landskapet på andra sidan Husarviken. Numera bildar i stället en trädridå längs vattnet "fondvägg" för Fiskartorpslandskapet. Landskapsrummet har krympt men avskärmningen bidrar att den historiska miljön kan upplevas mer intakt, utan alltför stor visuell påverkan från moderna inslag. Detta är särskilt viktigt för Fiskartorpslandskapet, som också rymmer immateriella värden. Landskapet kring Fiskartorpet utgör i dag en egen pastoral idyll, i kontrast till Gasverksområdet – det blivande Norra Djurgårdsstaden – på andra sidan Husarviken. Trädridåns betydelse för att begränsa den visuella påverkan har betonats i samband med planeringen av Norra Djurgårdsstaden.

Det centrala vattenrummet

Nationalstadsparkens miljöer med Skeppsholmen, Kastellholmen och Djurgårdsöns stränder är en stor tillgång i Stockholms centrala vattenrum. Tillsammans med Gamla stans täta bebyggelse och Strandvägens parad-våningar skapar de det som för många är sinnebilden av Stockholm: vattnet, grönskan och vackra historiska miljöer. Här är parken en del av stadens samlade kvaliteter samtidigt som denna bebyggelse utanför parkens gräns stärker de upplevelser Nationalstadsparkens besökare får.

Utblickarna ger både skönhetsupplevelser och ett historiskt sammanhang. Skeppsbrons fasader och Gamla stans enhetliga skala och taklandskap har alltsedan medeltiden varit den stadsfront som mötte sjöfarande på Saltsjön. Endast kyrkspirorna höjer sig över övriga byggnader. Strandvägen representerar det sena 1800-talets stadsbyggnadsideal med byggnader i större skala, påkostad arkitektur och sammanhållna gatufasader. Skeppsholmen, Kastellholmen, Galärvarvet och Beckholmen är ett f.d. historiskt örlogslandskap. Vegetation och topografi signalerar närheten till skärgården. Bebyggelsen som i stor utsträckning tillkom på 1700- och 1800-talen ger en stark historisk atmosfär.

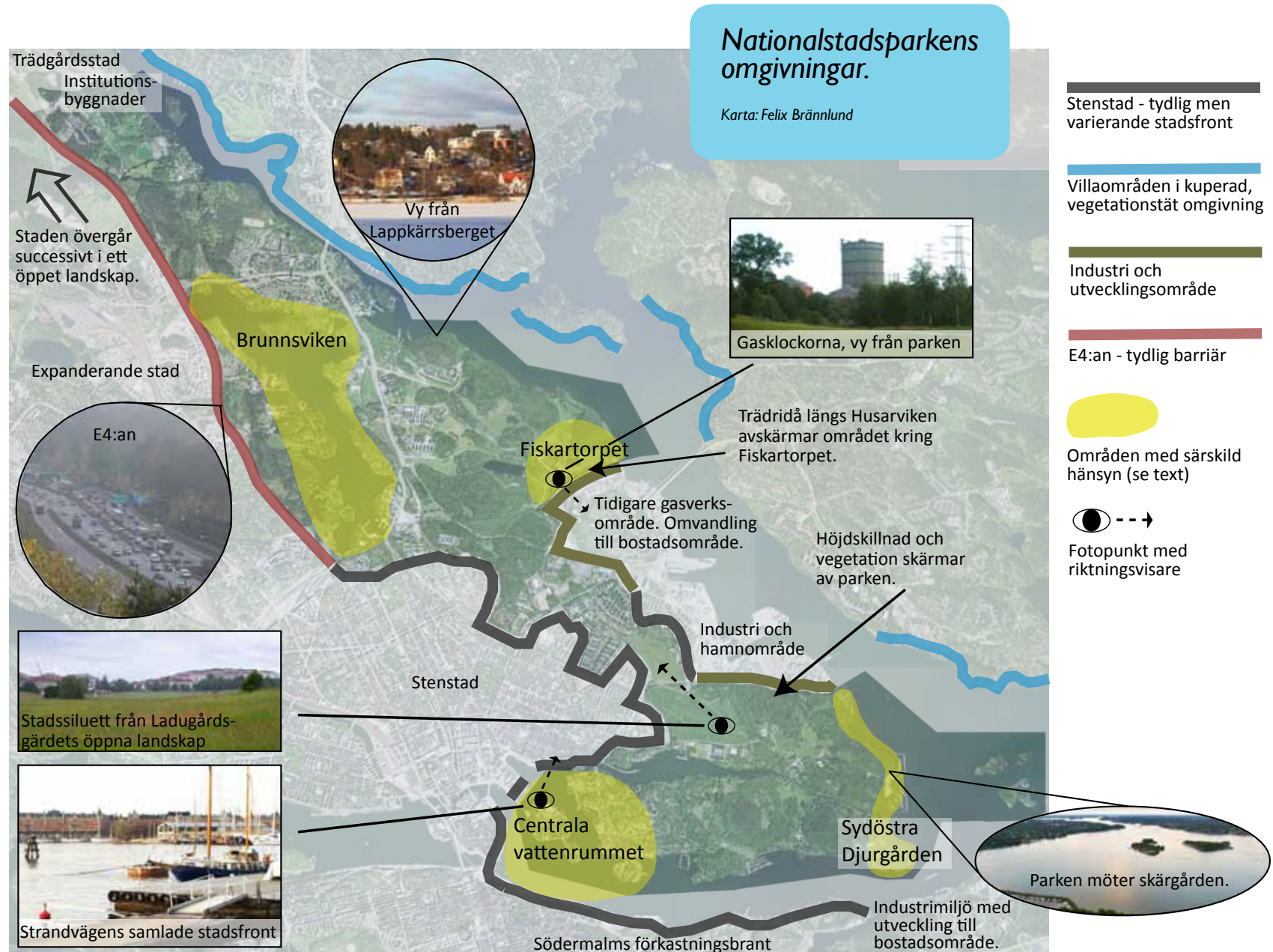
Östra Djurgårdsön med Fjäderholmarna

Östra Djurgårdsön är ett av Nationalstadsparkens lugnaste områden och Fjäderholmarna erbjuder en skärgårdsmiljö i stadsnära tappning. Utblicken mot det vidsträckta vattenlandskapet österut är betydelsefull för att kunna känna ro och att man har lämnat den täta staden. Att skärgårdslandskapet genom bevarad topografi och vegetation fortfarande når ända in i stadens centrum är unikt och en central del av Stockholms identitet. Även om nya bebyggelseområden under 1900-talet har tillkommit längs Nackastranden, är det fortfarande lätt att uppfatta det vidsträckta skärgårdslandskapet längs inloppet.

HUR MÖTER PARKEN OMGIVNINGEN?

Från sydväst till norrut

I väster möter staden oftast Nationalstadsparken med en tydlig men varierande stadsfront. Tillsammans med Gamla stan, Blasieholmen och Strandvägen bildar Skeppsholmen, Kastellholmen och Djurgårdsstranden Stockholms centrala vattenrum, med den kringliggande bebyggelsen som vackra fonder. Att Nationalstadsparken egentligen börjar och slutar mitt i Saltsjön går inte att uppfatta. Från Ladugårdsgårde är stadsfronten inte lika tät. Det är en extra kvalitet att kunna se stadens bebyggelse avteckna sig mot horisonten samtidigt som man befinner sig i ett öppet landskap på avstånd.

Mellan Ladugårdsgärde och Norrtull följer parkens gräns stenstadsbebyggelsen, med avbrott för KTH:s friare grupperade område intill Lill-Jansskogen. Från Norrtull i söder till Järva i norr följer parkens västra gräns Uppsalavägen/E4:an. Motorvägen är en tydlig barriär och på dess andra sida möter den expanderande staden. I höjd med Hagaparken bryts den täta bebyggelsen av Norra Begravningsplatsen. Från Mellanjärva och norrut övergår staden successivt i ett öppet landskap – först med Ulriksdals golfbana, därefter med det äldre kulturlandskapet utmed Igelbäckens dalgång i södra delen av Järvakilen.

Omgivningarna i norr

I direkt anslutning till parkens norra gräns ligger den nya stadsdelen Silverdal, inspirerad av trädgårdsstadens ideal med en tät enhetlig tvåvåningsbebyggelse. Öster om Silverdal följer Rådan med glest liggande institutionsbyggnader i parkliknande trädgårdar.

Från nordost och söderut

Längs Edsviken, från Rådan till Husarviken, är Nationalstadsparkens omgivningar ganska enhetliga. Den visuella gränsen utgörs av den kuperade stranden på andra sidan vattnet, där Danderyds och Lidingös villaområden breder ut sig. Från Norra Djurgårdens höjder – Lappkärrsbergen och Stora Vargjakten – är utblickarna vida. Gränsen viker sedan in i Husarviken. Från 1890-talet fram till i dag har Värtans gasverk med gasklockor och andra stora industribyggnader upptagit området söder om Husarviken. Under 2010-talet kommer Gasverksområdet successivt att omvandlas till bostadsområdet Norra Djurgårdsstaden. Även söder om Gasverksområdet följer kraftigt industrialiserade miljöer med Värtahamnen och Frihamnen. Parken vänder sig här tydligt inåt, mot Gärdesbebyggelsen och Ladugårdsgärde. Till detta bidrar höjdpartierna närmast Lindarängsvägen. Först vid Lidingöbro kan man åter igen blicka ut över vattnet.

Från Nationalstadsparkens sydöstra hörn med bland annat Hundudden, Blockhusudden och Fjäderholmarna möter Stockholms inlopp med Nackas norra förkastningsbrant. Bebyggelsen blir alltmer utspridd ju längre ut man ser.

Omgivningarna i söder

Från Södra Djurgården är det Södermalms norra strand som upplevs som visuell gräns. Här möter ett tydligt man ett varierande stadslandskap som börjar med området Nacka strand i öster. Utefter Nackastranden pågår sedan några decennier en omvandling, där tidigare industrimiljöer ersatts eller kompletterats med nya bostadsområden. Närmast innerstaden dominerar Södermalms förkastningsbrant. Konstrasterna är stora mellan Nackastranden och Djurgårdens glesa villabebyggelse från 1700- och 1800-talet på väl tilltagna tomter med mycket vegetation.

Ny karta med delområden kommer

Del III

15 delområden – nuläge och framtida inriktning

Utifrån landskapets karaktär har Kungliga nationalstadsparken delats in i 15 delområden. Indelningen har skett utifrån landskapets karaktär. I några fall överlappar delområdena varandra. Så är till exempel med Vetenskapsstaden och Brunnsviken, där miljöerna öster om Brunnsviken bör ses både som en del av Brunnsvikens samlade landskap och av Vetenskapsstaden.

De inledande avsnitten bidrar till att sätta in delområdena i ett historiskt och ekologiskt sammanhang.

Varje avsnitt inleds med en beskrivning av hur området ser och används i dag. Därefter listas de värden som är särskilt betydelsefulla för landskapets karaktär och för rekreation och nyttjande. De kulturhistoriska och biologiska värdena har integrerats under rubriken Landskap och bebyggelse. Avslutningsvis ges en målbild för hur delområdet ska bevaras och utvecklas vidare, framför när det gäller landskap och bebyggelse och möjligheter till rekreation. Målbilden är en sammanfattning av mål, riktlinjer och intentioner som redan har formulerats av parkens aktörer i olika typer av dokument.

Sörentorp

OMRÅDET I DAG

Sörentorp är ett variationsrikt område i Nationalstadsparkens norra del, beläget mellan Uppsalavägen och Edsviken. Norrut gränsar det till bostadsområdet Silverdal, utanför Nationalstadsparken, och söderut till Ulriksdals slottsområde.

Institutionsområde

Delområdet består av ett omväxlande skogslandskap, öppna gräsbevuxna ytor och i väster Svea Livgardes institutionsområde från 1940-talet. Sedan 1970 används detta av Polishögskolan. Institutionsområdets bebyggelse ligger gles inplacerad i skogsbrynen. Husen har en enkel men omsorgsfull utformning, de flesta med fasader i rött tegel. Byggnadernas placering och skala, de öppna ytorna och eckbackarna ger en tydlig parkkaraktär med den centrala gräsyta som ett viktigt inslag. I anslutning till institutionsområdet ligger det välbevarade 1800-talstorpet Sörentorp som dock är flyttat från sin ursprungliga plats.

Varierande natur

Naturmarken domineras av äldre barrskog med framför allt gamla tallar. I slutningen ned mot Edsviken finns många ädla lövträd med stort inslag av grova träd och död ved. Längs stranden löper en naturskön och populär gång- och cykelväg, kantad av en allé. Strandområdet präglas av igenväxning, och närmast vattnet breder ett vassbälte ut sig.

Skogspartierna fungerar som övningsområde för polishögskolan och genomkorsas av en mängd stigar. Vissa avsnitt stängs ibland av för allmänheten, eftersom det då och då pågår skjutövningar. Inom Sörentorpsområdet finns också en skjutbana. Längst i söder rinner Igelbäcken, omgiven av träddråer; här ligger också Ulriksdals begravningsplats från 1980-talet.

VÄRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Det variationsrika landskapet** med skogsområden, stränder och bebyggelsepräglade delar har ett värde i sig och gynnar också den biologiska mångfalden.
- **De äldre skogspartierna som domineras av barrträd, mångfalden av lövträd, särskilt grova ädla lövträd som ek, lind och alm samt gott om död ved**, gör Sörentorp till ett värdefullt naturområde. Det har en viktig roll som ekologisk länk till områdena på andra sidan E4:an.
- **Den kompletta kasernanläggningen** med enhetlig bebyggelse och gles terränganpassade bebyggelsestruktur berättar om 1940-talets institutionsbyggande och om Järvafältets tid som övningsområde.
- **Stråket utmed vattnet** var med sin allé tillfart till Ulriksdals slott norrifrån. Även de två sommarvillorna Emmylund och Sköntorp visar på sambandet till Ulriksdal, i vars område Sörentorp ursprungligen ingick.
- **Rester av det agrara landskapet** som intill 1900-talet präglade området kan ses i de öppna landskapsavsnitten tillsammans med ekbackarna och de tidigare betade skogsområdena.
- **Igelbäckens dalgång** – Igelbäcken var en farled under förhistorisk tid och bidrog till områdets tidiga kolonisation. Igelbäcken med omgivande alstrandskog hör till en av de av de biologiskt viktigaste bäckmiljöerna i regionen. I bäcken förekommer två nationellt sett sällsynta fiskarter: grönling och nissöga.

- **Torpet Sörentorp** – Ett torp med namnet Sörentorp fanns redan på 1600-talet och gav namn åt området. Eftersom torpmiljön som helhet gått förlorad är Sörentorps värde till stor del av immateriell karaktär.

Rekreation och nyttjande

- **De lättillgängliga och tilltalande skogsområdena** har ett väl utbildat stignät. Här finns även ett elljusspår.
- **Strandpromenaden** används flitigt av allmänheten och ger vackra utblickar över Edsviken.
- **Igelbäcken** ger naturupplevelser och är av betydelse för det rörliga friluftslivet.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Landskapet ska behålla sin huvudstruktur med öppna landskapsavsnitt, ekbackar och skogar.
- Äldre barrblandskogar (i norr dominerade av gran), ekbackar och andra miljöer med ädellövträd som innehåller gamla grova träd ska vara väsentliga inslag i landskapet, både utifrån naturvårdssynpunkter och kulturhistoriska aspekter.
- Från barrskogklädda höjder ska skogen i sluttningarna mot Edsviken successivt bli mer dominerad av ädellövträd, strandzonen ska ha snarast ha parkkaraktär.
- Det ska finnas död ved i sådan omfattning att den biologiska mångfalden inte minskar.
- Goda spridningsvägar för både människor och djur ska finnas mellan Sörentorp och naturområdena på andra sidan E4:an.
- Polishögskolans glesa bebyggelsestruktur med hus i naturmark och park ska bevaras, liksom den centrala gräsyta.

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, inklusive kasernområdets byggnader, ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består.
- Igelbäckens ska behålla sin goda vattenkvalitet och ekologiska status. Den ska vara en tillgång för friluftsliv, naturstudier, biologisk mångfald och upplevelser av kulturhistoria.

Rekreation och nyttjande

- Området och dess bebyggelse och anläggningar ska kunna användas för Polishögskolans utbildningsverksamhet eller annan lämplig verksamhet som kan anpassas till befintlig bebyggelse, natur och parkmiljö.
- Naturområdet ska kunna användas för allmänhetens friluftsverksamhet där den är förenlig med Polishögskolans verksamhet.
- Skjutövningar och andra polisiära övningar utomhus som oroar allmänheten bör avvecklas alternativt förläggas inomhus.
- Om avveckling sker av Polishögskolans verksamhet bör området utvecklas som rekreationsområde.
- Bockholmen ska vara ett naturligt parkområde med möjlighet till förtäring.

▲ Polishögskolan vid Sörentorp. Foto: Pernilla Nordström.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- Historiskt tillhörde Sörentorpsområdet Överjärva by på andra sidan E4:an vid nuvarande Överjärva. Överjärva har förhistoriska anor, men inom Sörentorp finns inga kända fornlämningar.
- Överjärva var i kronans ägo fram till 1638 när Jakob de la Gardie bytte till sig både Överjärva och Nederjärva för att anlägga Jakobsdal (Ulriksdal). Byns gamla inägomarker låg i de delar som fortfarande är öppna fält. Igelbäcken omgavs av ett öppet landskap med åkrar och ängar. Skogsområdet i norr användes till en stor hästhage.
- Under Överjärva lydde tre torp: Brotorp, Dammtorp och Sörentorp. Sörentorpet tillkom troligen på 1600-talet och låg i de centrala delarna av Polishögskolans område. Det nuvarande torpet Sörentorp byggdes i mitten av 1800-talet och ligger kvar i området, men har flyttats en bit från sin ursprungliga plats.
- På 1860-talet, Karl XV:s tid på Ulriksdal, uppfördes de stora sommarvillorna Emmylund och Sköntorp. På platsen för Emmylund fanns på 1700-talet ett tegelbruk. År 1927 inrättades ett pensionat på Sköntorp och på 1930-talet användes det som genomgångsbostad för tyskjudiska flyktingar. Emmylund fick en annorlunda utveckling på 1920-talet, när ägaren lät bygga en fabrik för oljeprodukter. Ett tjugotal anställda kokade impregneringsmedel och smörjoljeprodukter över öppen eld i cisterner. I slutet på 1930-talet brann fabriken ner och produktionen flyttades till Årstadal.
- På 1940-talet tvångsinlöste staten Sörentorpsområdet, inklusive de två sommarvillorna, för att ge plats åt Svea Livgarde. Några år senare stod den nya bebyggelsen på plats. År 1970 flyttade Svea Livgarde från området och lämnade plats åt Polishögskolan.

UPPLYSNINGAR

Särskilda bestämmelser

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är södra hälften av delområdet riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Igelbäcken med strandpartier utgör del av Igelbäckens naturreservat.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller för strand- och vattenområden inom 100 meter från strandlinjen.
- En större del av strandzonen, inkl. sommarvillorna Emmylund och Sköntorp ingår i byggnadsminnet Ulriksdal och är skyddade enligt förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:1 I.

Nationalstadsparken. Fördjupad översiktsplan för Nationalstadsparken, Solnadelen, Stadsbyggnadsförvaltningen Solna stad 2008.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Markägare, förvaltare och större intressenter

Newsec

Polishögskolan

Solna Kyrkogårdsförvaltning

Solna stad

Statens fastighetsverk

Ulriksdal

OMRÅDET I DAG

Ulriksdalsområdet sträcker sig från Uppsalavägen/E4:an i väster till Brunnsvikens strand i öster; det möter Sörentorp i norr och Brunnsviken och Bergshamra i söder. Området har en varierande topografi och är tydligt präglat av det nyttjande det haft sedan 1600-talets början, först som sätesgård åt Jakob de la Gardie och från 1669 som kunglig egendom.

Slottslandskap med park och marker

I slottslandskapet ingår – förutom själva slottsanläggningen med parker – ett 30-tal byggnader, alléer, skogsområden och rester av hävdade marker. Till bebyggelsen hör ekonomibyggnader, slottskapellet, f.d. personalvillor, vårdshus, slottsteatern Confidencen och äldre sommarvillor. I delområdets yttre delar ligger några koloniområden och handelsträdgårdar. Både slottet och parkanläggningen erbjuder möten med olika tidsepoker.

Genom de västra delarna löper den cirka 25 meter höga Stockholmsåsen med flera markerade åsryggar. Även i områdets sydvästra och norra delar finns höjdparter, där breder de mest sammanhängande skogsområdena ut sig. Mellan höjdpartierna har två dalgångar bildats: i öst-västlig respektive nord-sydlig riktning. I den öst-västliga dalgången har tidigare åkrar och ängsmarker avlösts av det centrala slottsområdet. Här rinner också Igelbäcken med utlopp i Edsviken.

Ulriksdals slott är beläget på en bergsklack ut mot Edsviken, omgivet av slottsparken med alléer, trädplanteringar, häckar och boskéer⁴, prydnads-

planteringar, fontändamm och skulpturer. Parken har kvar drag av barockens strama form och innehåll men präglas av 1930-talets moderna klassicism samt rester av 1800-talets engelsk-romantiska parkstil. Inom den nord-sydliga dalgången återfinns slottskapellet, slottsstallet och andra ekonomibyggnader, f.d. personalvillor och andra bostadshus från 1700- och 1800-talen, Ulriksdals vårdshus, Confidencen och en damm. Inom detta stråk finns de flesta av slottsområdets alléer med imponerande trädbestånd, ofta parklindar eller ekar. Byggnaderna omges av lummiga trädgårdar och lövskogspartier.

Områdets vegetation är skiftande. Den enda större sammanhängande öppna marken finns på tidigare Storängen, väster om slottsparken och bort mot Ulriksdals begravningsplats. Inom Engelska parken och upp mot Ulriksdals handelsträdgård växer många mycket gamla ekar. Skogsområdet söder om det centrala slottsområdet och Igelbäcken är omväxlande med bokskogspartier, björkskog, hällmarkstallskog, gammal granskog och ädellövskog med hassel. Mot Edsviken finns avsnitt med fuktlövskog och i sluttningarna blandskog, barrblandskog och gammal granskog. Här ligger också de två stora sommarvillorna Emmylund och Sköntorp med trädgårdar, uppförda under Karl XV:s tid på Ulriksdal. I norr domineras Edsvikens strand av strandskog med al, björk och sälg, där det i dag delvis finns problem med igenväxning.

Spår av människor i över 1000 år

Inom Stockholmsåsens södra delar finns spår av täktverksamhet. Här ligger Kvarnkullen, som på åschrönet har en torrbacksflora som är präglad av mycket långvarig hävd. Här ligger också en kvarnsten som minner om den väderkvarn som en gång fanns här. Utanför de öppnare markytorna sker en övergång mot tätare hedtallskog. Utblickarna från krönet är skymda på grund av att sluttningarna håller på att växa igen. Vid gamla Uppsalavägen ligger Mellanjärva by med Stockholmstraktens största bevarade förhistoriska gårdsgravfält. Gravfältet breder ut sig på ömse sidor om vägen men är lättast att uppfatta på östra sidan, där det ligger i ett ängsliknande område. Här finns också vägsystem från yngre järnåldern. Vid Mellanjärva finns en ridskola.

Mångsidigt rekreationsområde

I Edsviken ligger Kaninholmen, en ö som numera är kraftigt igenvuxen, men som tidigare var fungerade som utflyktsö åt den kungliga familjen. Både på Kaninholmen och på fastlandsidan finns små stränder som nyttjas för bad.

Ulriksdals slottsområde har ett stort rekreations- och besöksvärde med sina kulturhistoriska attraktioner samt väl utvecklade väg- och stigsystem. I skogsområdet i öst/sydöst finns elljusspår. Runt Ulriksdal ligger flera stora bostadsområden, vilket ger många människor möjlighet att uppleva områdets kvaliteter.

På sikt kan insatser behövas för att möta ett ökat besöksstryck. Ulriksdal har stora möjligheter att utvecklas som besöksmål, men den otillräckliga kollektivtrafiken försvårar. En annan utmaning är de barriärer som kringskär området. Bergshamravägen försvårar rörelsen mellan Ulriksdal och Haga-Brunnsviken. Det är också svårt att nå friområdena väster om E4:an, där Igelbäckens dalgång fortsätter.

VÄRDEN SOM BÖRTAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Ulriksdals slottslandskap**
 - Ulriksdals slottslandskap är en kulturhistorisk helhet med bebyggelse, parker, trädgårdar, alléer, odlingar och betesmarker dammar och vattendrag, tillfartsvägar och andra anläggningar som tillsammans synliggör olika skeden i Ulriksdals 370-åriga historia. Bebyggelsen och anläggningarna visar olika stilar från renässans, barock, rokoko, engelsk-romantisk park till nyklassicistiskt 1900-tal.
 - Området har stor betydelse för Nationalstadsparkens växt- och djurliv tack vare att det är relativt stort och sammanhängande med många olika naturtyper och en lång kontinuitet av hävd.

4 Boscé är en mindre formbunden plantering med häckar av klippta träd.

- De äldre ädellövträden i parker, alléer och i Ulriksdalsskogen har betydelse både för områdets karaktär och för den biologiska mångfalden.
- Skogen med många gamla grova barrträd och ädellövträd rymmer de flesta av regionens typiska barrskogsarter. Fågellivet är rikt, liksom svampfloran och fladdermusfaunan.
- **Igelbäckens dalgång**
 - Igelbäcken var en farled under förhistorisk tid och bidrog till områdets tidiga kolonisation.
 - Igelbäcken med omgivande alstrandskog hör till en av de av de biologiskt viktigaste bäckmiljöerna i regionen. I bäcken förekommer två nationellt sett sällsynta fiskarter: grönling och nissöga.
- **Mellanjärva och Kvarnkullen**
 - Mellanjärva är Stockholmstraktens största bevarade förhistoriska gårdsgravfält från yngre järnåldern. Intill finns också vägsystem från samma tid. Mellanjärva är ett uttryck för Solnas tidigaste historia.
 - Kvarnkullen har en kulturbetingad torrbacksflora (backsippa, tjärblomster, gulmåra och backtimjan m.fl. arter) som visar på människans långa nyttjande av området. Kvarnkullen är det enda området i Stockholms närhet som återspeglar de botaniska effekterna av en långvarig och kontinuerlig hävd på ett grusåparti. Sannolikt går hävden tillbaka till yngre järnålder – gravfältets tid. Miljön har ett stort botaniskt-pedagogiskt värde och är unik i länet.

Rekreation och nyttjande

- De **kulturhistoriska attraktionerna** och **det omväxlande landskapet** med parker, intressanta bebyggelsemiljöer, stränder, skogar, vattendrag gör tillsammans att Ulriksdal har betydelse både som besöksmål och som

▲ Ulriksdals slott. Foto: Kjell B. Persson.

ett rekreations- och friluftsområde.

- **Skogarna**, har ett väl utvecklat väg- och stigsystem är betydelsefulla för friluftslivet.
- **Strandpromenaden** längs Edsviken är välbesökt och ger utblickar över vattnet.
- **Edsviken** ger möjlighet till aktiviteter som skridskoåkning.
- I 1700-talsteatern **Confidencen** erbjuder konserter i en unik byggnad.
- **Handelsträdgårdar och serveringar** är populära utflyktsmål.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Ulriksdals slott och slottslandskap ska vara en av landets främsta kungliga slottsmiljöer, där byggnader tillsammans med parker, alléer, trädgårdar, vattendrag, dammar, hävdade ytor och skog bildar en tilltalande helhet med spår av olika epoker i slottsområdets historia.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består.
- Landskapet ska behålla sin huvudstruktur med öppna landskapsavsnitt, ekbackar och skogar.
- Parker och byggnader ska vårdas och vid behov restaureras.
- När det gäller skötsel, vård och utveckling har de kulturhistoriska värdena prioritet i slottsområdet och i tydligt hävdpräglade ytor. Den historiska markanvändningen ska vara en utgångspunkt även avseende skogsområdena men här kan avvägning ske mellan kulturhistoriska och biologiska värden.
- Ädellövträdsmiljöer, hällmarkstallskog och barrblandskogar med gamla grova träd ska vara väsentliga inslag i landskapet. Ek- och lindbeståndet ska vara så stort att livsmiljöer knutna till dessa träd kan upprätthållas och stärkas och så att djur och växter kan sprida sig mellan Ulriksdal och Järva.

- Med relevant hävd och den historiska markanvändningen som utgångspunkt, ska Ulriksdalsskogen ha prägel som varierad barrblandskog med gammal och ädellövträd särskilt gynnade och med orörda "naturskogspartier" på höjderna.
- Rester av äldre ängs- och betesmarker ska bevaras, utvecklas och vid behov restaureras med relevant hävd.
- Kvarnkullen ska genom relevant hävd bevara sin karaktär som öppen örtrik torrbacke i en åsmiljö. Sluttningarna ska vara utglesade i sådan omfattning att besökarna får en upplevelse av en åsmiljö med utblickar.
- Mellanjärva gravfält ska vara vårdat och lätt att uppmärksamma i landskapet.
- Strandzonen ska kännetecknas av en variation av naturtyper. Det ska finnas en växling mellan tätare och glesare strandskog, halvöppna och öppna partier. På lämpliga ställen kan bete förekomma.
- Igelbäcken ska behålla sin goda vattenkvalitet och ekologiska status. Den ska vara en tillgång för friluftsliv, naturstudier, biologisk mångfald och upplevelser av kulturhistoria.
- Kaninholmen ska hävdas så att dess samhörighet med slottsområdet kan uppfattas.

Rekreation och nyttjande

- Ulriksdal ska levandegöras och utvecklas som ett välkänt och attraktivt besöksmål och rekreatjonsområde.
- Ulriksdal ska ha god tillgänglighet med allmänna kommunikationer.

▲ Igelbäcken vid Ulriksdal. Foto: Lars Nyberg.

- Ulriksdal ska erbjuda kulturella evenemang och ett friluftsliv som inte inkräktar på dess kultur- och naturmiljövärden.
- Strandzonen längs Edsviken ska vara ett attraktivt strövvänligt stråk med utblickar över vattnet.
- Ulriksdal ska vara lätt att nå med cykel, men restriktioner för cykling ska finnas inom slottsparken och områdets centrala delar.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- Under yngre järnåldern inbjöd den bördiga dalgången med vattenleden (Igelbäcken) till de första bosättningarna. Ett spår från denna tid är Mellanjärva gravfält.
- Den äldsta kända bebyggelsen är byarna Överjärva och Nederjärva (dagens Mellanjärva). Järva är belagt i skrift från år 1291, då med stavning erw. Ordet erw- betyder grus och namnet kommer antagligen från ordet irwar – ”de som bor vid grusåsen”.
- Överjärva bestod vid 1600-talets början av fyra gårdar. Både Överjärva och Nederjärva var i kronans ägo fram till 1638 då fältherren Jakob De la Gardie bytte till sig dem. De östra gårdarna avhystes och gjordes om till säteri. På byns gamla betesmark uppfördes på 1640-talet sätesgården Jakobsdal – det blivande Ulriksdal.
- Huvudbyggnaden på Jakobsdal ritades av Hans Jacob Kristler i tysk-holländsk renässansstil och stod färdigbyggd 1644. Väster om slottet anlades en inhägnad lustträdgård med blomsterkvarter, grotta, boské, labyrinter och lövgångar.
- På 1660-talet utvecklade sonen Magnus Gabriel de la Gardie trädgården till en storslagen barockpark, med bl.a. fontäner, orangeri och lusthuset Mons Mariae på kullen ovanför orangeriet.
- År 1669 köpte änkedrottning Hedvig Eleonora Jakobsdal, som då blev kunglig egendom. Namnet ändrades till Ulriksdal när hon skänkte det i faddergåva till sin sonson Ulrik. När Ulrik dog bara 1 år gammal, och egendomen återgick till Hedvig Eleonora.
- I början av 1700-talet byggdes ett nytt orangeri, ritat av Nicodemus Tessin d.y. Mellan 1720 och 1750 genomgick slottet och parken stora förändringar efter arkitekten Carl Hårlemans planer. Slottet fick då det utseende vi känner i dag. Hedvig Eleonoras ridhus byggdes om till en teater – Confidencen.
- Kring sekelskiftet 1800 anlades en engelsk park efter tidens på höjden väster om lustparken. Det gamla lusthuset Grottan revs.
- Mellan 1822 och 1849 använde Karl XIV Johan slottet som invalidhotell för krigsveteraner.
- Decennierna efter 1800-talets mitt fick Ulriksdal en blomstringsperiod som Karl XV:s sommarresidens. Då uppfördes också Slottskapellet efter ritningar av Fredrik Wilhelm Scholander, vårdshuset, vaktstugor samt ett antal sommarvillor åt kungens vänner. Lustträdgården förändrades till en park i engelsk romantisk stil. Bron med de nätdragande morianerna flyttades hit från Hagaparken.
- 1925–1973 var Ulriksdals slott bostad åt Gustaf VI Adolf. 1935–1937 moderniserades parken i nyklassicistisk stil med en kvadratisk fontänbassäng.
- 1973 öppnades Ulriksdal för allmänheten.

UPPLYSNINGAR**Särskilda bestämmelser**

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller för strand- och vattenområden inom 100 meter från strandlinjen.
- Skogsområdet med åspartiet i sydväst utgör Ulriksdals naturreservat.
- Igelbäcken med strandpartier utgör Igelbäckens naturreservat.
- Hela delområdet är statligt byggnadsminne enligt
- förordning (1998:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.
- Fornlämningar: Raä 13:1 gravfält, Raä 19:1 gravfält, Raä 18:1 gravfält,
- Raä 41:1 gravfält.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Nationalstadsparken. Fördjupad översiktsplan för Nationalstadsparken, Solnadelen, Stadsbyggnadsförvaltningen Solna stad 2008.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Brävander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Trädgårdarna på Ulriksdal under 350 år - Historisk sammanställning Kungl. Hovstaterna och Statens fastighetsverk 1994.

Vårdprogram för Ulriksdals slotts område, Statens fastighetsverk 1998.

Markägare, förvaltare och större intressenter

Kungliga Djurgårdens Förvaltning

Solna Kyrkogårdsförvaltning

Solna stad

Statens fastighetsverk

Bergshamra

Se även delområde Brunnsviken

OMRÅDET I DAG

Bergshamra ligger vid Brunnsvikens norra strand och sträcker sig till Stocksundet i norr och Lilla Värtan i söder. Strandområdet och Tivolihalvön ingår även i delområde Brunnsviken, där aspekterna med koppling till Brunnsvikens gustavianska landskap i första hand behandlas.

Bergshamraleden och Roslagsvägen genomkorsar Bergshamra med en tydligt avgränsande effekt. Kontrasterna är stora mellan Bergshamras lugnare promenadvänliga delar och de hårt trafikerade och bullerutsatta avsnitten. Områdets höjdparter på Tivolihalvön och Bockholmen ger fina utblickar.

Expansion under 1900-talet

Bebyggelsen präglas av den utbyggnad som skedde under 1950- och 60-talen. Norr om Bergshamraleden ligger Bergshamra centrum, i väster karaktärsfulla bostadsområden som Stjärnhusområdet och studentområdet Kungshamra. Söder om Bergshamraleden utbreder sig bostadsområden från 1980-talet. Men i delområdet finns också äldre villabebyggelse. Vid Edsviken har Stocksundstorp en egen prägel med större villor på uppväxta tomter.

Gården Bergshamra revs omkring 1930 för att ge plats åt Statens Frökontrollanstalt, men allén finns kvar liksom rester av de öppna markerna. Söder om allén utbreder sig koloniområden på den tidigare jordbruksmarken, som mellan 1856-72 nyttjades av Karl XV för experimentaljordbruk. De många äppelträden ned mot Tivoli planterades av Statens Växtskyddsanstalt, granne med Frökontrollen åren 1938-76.

Tivolihalvön och Brunnsvikens stränder

Tivolihalvön är en naturskön skogsbeklädd landtunga som skjuter ut i Brunnsviken. I väster dominerar det höga Tivoliberget och i öster den engelska landskapsparken Pipers park. Växtligheten domineras av ekskog med hassel och en rik lundflora. Pipers park anlades på beställning av skalden och diplomaten Gustav Filip Creutz på 1780-talet, samtidigt som Haga och Bellevue. Liksom dessa parker är den en del i Brunnsvikens gustavianska landskap. I dag syns fortfarande spår av parken i form av vegetation, gångsystem och utsiktspunkter. Parken var övergiven i närmare 200 år men är nu delvis upprustad och röjd.

Från Tivoliberget har man en magnifik utsikt över hela Brunnsviken. Det omskrevs i landskapsbeskrivningar redan på 1700-talet. I dag präglas Tivoliberget av tätare skog där igenväxning delvis döljer utsikterna. På bergets hjässan finns hållmarker med en intressant torrbacksflora och ovanliga kulturväxter. Här finns också lämningar av militära värn från 1940-talet, då man förstärkte Stockholmsområdets försvar. I branterna växer blandskog och ädellövskog. Tivolis enda byggnad är en f.d. musikpaviljong som ingick i en bebyggelsemiljö från tidigt 1800-tal. I en glänta i halvöns västra del ligger tonsättaren Johan Martin Kraus grav från 1792.

I sydslutningen mellan Tivoliberget och Pipers park finns spår av odlingsterrasser och en fruktträdgård som från 1870-talet och några decennier framåt användes för frukt-, bär- och grönsaksodlingar. På Bergshamras gamla odlingsmark norr om höjderna ligger ett koloniområde. Både delar av skogspartierna och den gamla odlingsmarken präglas av igenväxning. Stränderna runt Pipers park är låglänta och hävdas delvis genom bete.

Väster om Tivolihalvön fortsätter den gröna strandzonen. Här finns äppelodlingar och huvudbyggnader kvar från Frökontrollanstaltens och Växtskyddsanstaltens verksamheter under 1930-talet. Nära stranden ligger Bergshamra by (tidigare Karlsro) som har växt upp kring tre sommarvillor som Karl XV uppförde åt vänner på 1860-talet. Under 1900-talet var en av byggnaderna möbelformgivaren Carl Malmstens bostad. Strax intill ligger f.d. Domänverkets stora från 1970. Här råder ett ständigt buller

från Bergshamraleden. Överhuvudtaget kan denna del av Brunnsvikens omgivningar upplevas som en relativt urban miljö med många nyare byggnader som omger Nationalstadsparken.

Bockholmen

I delområdet ingår också ön Bockholmen, ett kuperat naturområde med broförbindelse. På Bockholmen finns en tidstypisk sommarvilla från 1800-talets slut. På berget ligger två förhistoriska gravar i form av stensättningar. I sommarvillan bedrivs restaurangverksamhet, något som gör att Bockholmen är ett populärt utflyktsmål.

VÄRDEN SOM BÖRTAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Det sena 1700-talets landskap** är synligt på Tivolihalvön med Pipers park, det kontrasterande och naturpräglade Tivoliberget med utsikt över Brunnsviken och även plats för dåtida tonsättaren Martin Kraus grav. Tivolihalvön med Pipers park är viktiga för växt- och djurlivet framför allt genom den artrika gamla ekskogen. Ek- och ek-hasselskogens artrika lundvegetation är unik inom Nationalstadsparken. Viktiga naturvärden utgörs också av torrängsfloran på Tivolibergets topp och den rika förekomsten av kulturväxter.
- Den långa **kontinuiteten av odlingsverksamhet** är väl synlig i koloniområden, fruktträdgårdar och odlingsterrasser från 1870-talet och framåt.
- **Strandzonen** utmed Stocksundet och strandängarna mot Brunnsviken hyser ett rikt fågelliv.
- **Spåren av Bergshamra gård** syns i Bergshamra allé, och rester av öppna marker. De minner om områdets tidiga historia och är viktiga för dess identitet.

- **Byggnaderna för f.d. Statens Centrala Frökontrollanstalt och Institutet för husdjursförädling** (senare Statens Växtskyddsinstitut) uttrycker statens expansion i Bergshamra och 1930-talets satsningar på att utveckla jordbruket.
- **Bergshamra by** visar på det omfattande kungliga inflytandet i Nationalstadsparken. Möbelformgivaren Carl Malmstens tidigare bostad har ett personhistoriskt värde.
- **Bostadsområdena från 1950- och 60-talen** är arkitekturhistoriskt intressanta och har en bebyggelsestruktur med naturmark, framför allt tallar, utspärade mellan husen.
- **Stocksundstorp** har en blandad villabebyggelse på uppväxta tomter, däribland Stocksundstorps gård med allé.
- **Bockholmen** är ett mindre park- och naturområde med förhistoriska gravar; möjligen är de så kallade farledsgravar.

Rekreation och nyttjande

- **Brunnsvikens strand** erbjuder närhet till vatten, storslagna utblickar och varierade miljöer som Pipers park, Tivoliberget och Bergshamra by. Längs stranden finns en promenadväg som tillhör ett större gångstråk runt hela Brunnsviken. Här finns också en servering.
- **Tivolihalvön** är ett välbesökt utflyktsmål under både sommar och vinter. Sommartid nyttjas klippor och stränder för bad, vintertid är Brunnsviken populär för skridskoåkning och vandringar på isen.
- **Edsvikens strand** erbjuder både skogskänsla och närhet till vatten.
- **Koloniträdgårdssamheten** är av betydelse för både kolonister och flanörer.
- **Bockholmen** är ett strövvänligt område med fornlämningar. Restaurangverksamheten stärker Bockholmen som besöksmål.

▲ Tivolihalvön och Bergshamra. Foto: Cahin Burcin Sahin.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Tivolihalvön ska vara en tydlig del av Brunnsvikens 1700-talslandskap, gestaltat utifrån den engelska landskapsparkens ideal. I storstadens närhet ska Tivoli erbjuda ett spännande, varierat och hävdat landskap med både pastoral idyll och skogsmark. Utblickarna över Brunnsviken ska tas tillvara.
- Pipers park ska vara en skogsliknande park som ger vandraren möjlighet att uppleva spelet mellan ljus och skugga, slutet och öppet, plötsliga utblickar och rofyllda sittplatser. I enlighet med 1786 års karta ska gångsystem och öppna terrasser/utsiktsplatser underhållas. Vegetationens träd- och buskskikt ska utmärkas av ek och hassel. Strandområdet ska vara relativt öppet med gruppvis stående träd och buskar eller solitärer. Det ska finnas en tydlig vattenkontakt och utsikt över Brunnsviken.
- Tivoliberget ska behålla sin dramatik med branter klädda med ädellövskog. Krönet ska präglas av ljus hällmarksskog, sluttningarna av ek-hasselskog med lundartad flora. Grunderna av Tivolis bebyggelse ska framträda.
- Med utgångspunkt från hur människan tidigare har hävdat området, ska Tivoli rymma en mångfald av biotoper. För att säkra tillgången på död ved, ska det finnas en rik förekomst av ädellövträd i olika åldrar och en god återväxt av ek.
- Funktionen av ekologisk spridningslänk i Tivoliområdet, Bergshamra by och stranden vid Ålkistan ska stärkas och får inte försvagas genom bebyggelse, anläggningar eller olämplig skötsel.
- Spåren av 1800- och 1900-talens odlingsverksamhet ska vara synliga i form av koloniträdgårdar, bevarade äppelodlingar och odlingsterrasser. Kvarteret Växten ska behålla sin öppna gårdsliknande karaktär.
- Bergshamra allé ska bevaras. De öppna markerna vid den tidigare gårdsplatsen samt söder, väster respektive öster om koloniområdet ska vara hävdade.

- Bergshamra by ska behålla sin intima karaktär.
- Bergshamras bostadsområden från 1950- och 60-talen ska behålla sin bebyggelsestruktur präglad av naturmark/träd utspärade mellan husen. Vid eventuella kompletteringar bör byggnadshöjden begränsas så att de inte inverkar negativt på landskapsbilden.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består.
- Bockholmens natur och växtlighet ska bevaras, fornlämningarna ska vara lätta att uppmärksamma.
- Strandzonen utmed Stocksundet ska norr om Stocksundsbron kännetecknas av skogsklädda sluttningar och en albård längs vattnet
- Stocksundstorp ska behålla sin karaktär av blandad villabebyggelse med rikt inslag av vegetation inklusive Stocksundstorps allé.

Rekreation och nyttjande

- Tivolihalvön ska vara ett tryggt och välbesökt utflyktsmål med tydligt stigsystem, vägvisning och bra angöringsmöjligheter.
- Koloniträdgårdarna ska vara en viktig del av Berghamras rekreation och attraktivitet.
- Brunnsvikens vatten ska vara badbart.
- Det ska eftersträvas att Ulriksdals slottsområde blir mer sammanlänkat med Brunnsvikenområdet.
- Bockholmen ska användas som naturligt parkområde med möjlighet till förtäring.
- Trafikbullret ska ha en så låg nivå att det inte har en störande inverkan på vistelsen i området. Kraftledningarna ska om möjligt vara tunnelförlagda.
- Passagen över Ålkistan ska vara trygg och lättillgänglig för både gående och cyklister.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER**(Se vidare Landskapets framväxt delområde Brunnsviken.)**

- Området tillhörde först byn Bergshammar, anlagd under medeltiden som ett torp under Clara kloster. På 1600-talet blev Bergshamra gård ståndsmissigt bebyggd och från 1600-talets slut lydde den under Ulriksdals kungsgård. Huvudbyggnaden revs 1929 för att ge plats åt Statens Frökontrollanstalt.
- I början av 1700-talet uppläts Bergshamra till hovrådet Samuel Barck. I Barcks umgängeskrets ingick skalden och Parisambassadören greve Gustav Filip Creutz. Creutz var sjuklig och när han sökte efter en plats för återhämtning erbjöd Barck honom Tivolihalvön. Creutz planerade ett bostadshus och en lustpark i samma stil som Haga och han anlät Hagaparkens arkitekt Fredrik Magnus Piper. Anläggningsarbetena påbörjades på östra kullen men redan 1785 dog Creutz och verksamheten avbröts. Tivoliuddens engelska park kom därför aldrig att realiseras till fullo.
- Efter Creutz död tog Nils Barck på Bergshamra över Tivoli och byggde en bostad på sluttningen mot vattnet. I dag är Barcks musikpaviljong den enda byggnad som finns kvar.
- Till familjen Barcks umgänge hörde hovkompositören Martin Kraus. Vid sin död blir han enligt sin önskan begravd vid Tivolis västra udde.
- Familjen Barck vistades mycket utomlands. Mellan 1856-1872 arrenderade Karl XV Bergshamra för att här bedriva experimentjordbruk. Vid Brunnsvikens strand uppförde han 1865 tre sommarvillor (Karlsro) åt vänner.
- Från 1872 arrenderades Tivoli och Bergshamra av krögaren Regis Cadier. För att förse sina restauranger med färska produkter intensifierade han odlingen. Terrasser och växthus byggdes ut vid Tivoliberget. Parken vårdades till 1800-talets slut men fick sedan växa igen.
- 1917 inköptes Bergshamra av staten och man upplät mark till Bergshamra koloniområde. Runt 1930 flyttades statliga verksamheter som Statens Frökontrollanstalt och Statens Institut för husdjursförädling till Bergshamra. Under andra världskriget användes Tivoli av luftvärnet.
- År 1947 köpte Solna stad mark av staten för att bygga en ny stadsdel. 1954 uppfördes Stjärnhusen och 1962 invigdes Bergshamra centrum med kringliggande bostadshus.
- Stocksundstorp var ett torp under Bergshamra. Under 1700-talet omvandlades det till sommarnöje och på 1890-talet började avstyckningar att ske. Dagens villasamhälle har vuxit fram under lång tid.

UPPLYSNINGAR**Särskilda bestämmelser**

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är Tivolihalvön och stranden närmast Brunnsviken riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller vid Tivolihalvön för strandområden inom 300 meter från strandlinjen och för vattenområden inom 100 meter från strandlinjen. För strand- och vattenområdet mellan Tivolihalvön och Ålkistan gäller strandskydd inom 100 meter från strandlinjen.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Byggnadsminne enligt kulturminneslagen: Carl Malmstens f.d. bostadshus.
- Fornlämningar: Raä 56:1 - 2 stensättning, Raä 55:1 stensättning troligen grav.
- Hela delområdet utom Tivolihalvön omfattas av detalplaner, för flertalet har genomförandetiden gått ut.

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Nationalstadsparken. Fördjupad översiktsplan för Nationalstadsparken, Solnadelen, Solna stad 2008.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Vårdplan för Tivoliområdet, Solna stad 1999.

Markägare, förvaltare och större intressenter

Solna stad

Brunnsviken

Se även delområdena Bergshamra och Vetenskapsstaden

OMRÅDET I DAG

Brunnsvikens landskap som helhet

Mellan trafikbarriärerna E4:an/Upppsalavägen, E18/Bergshamraleden och Roslagsvägen breder Brunnsviken ut sig med ett landskap som är väsensskilt från den omgivande staden. Detta landskap har en nyckelroll i Kungliga nationalstadsparken. Här ligger de engelska landskapsparkerna Haga, Bellevue och Tivoli, anlagda på 1780-talet med Gustav III som inspiratör och initiativtagare. Brunnsvikens östra strand ingår även i delområde Vetenskapsstaden, där aspekterna knutna till den långa traditionen av utbildning och forskning i första hand behandlas. Albanoområdet och Albanoberget med Roslagstulls sjukhus ingår i området eftersom de har en tydlig historisk koppling till Brunnsviken och också ligger i blickfånget från delar av Hagaparken och Bellevue.

Brunnsviken ligger i en sprickdal som omges av höjdryggar med Stockholms-åsen i väster och söder och kalspolade berg och moränhöjder åt öster och i norr: Udden i Bellevueparken, den kungliga begravningsplatsen, Långkullen samt Lingkullen utgör delar av åsen. När Ålkistekanalens sprängdes 1863 sänktes Brunnsvikens nivå med 1,25 meter och stränderna förändrades som följd. Ännu kan man se spår av kanaler och små anlagda öar som tidigare kännetecknade strandområdena vid Haga slott och Tingshuslätten.

Med Brunnsvikens vattenspegel i centrum, de omgivande vegetationsridåerna och parkerna Haga, Bellevue och Tivoli är det fortfarande möjligt att

uppleva något av det naturromantiska sceneri som Gustav III anlade på 1780-talet utifrån den engelska landskapsparkens idévärld. Brunnsvikens idylliska landskap med slätterängar, betesmarker och skogklädda höjder var en perfekt bas för att skapa det idealiserade, upplevelserika kulturlandskap, som de engelska parkerna utgjorde, där även sammankopplingen mellan parkanläggningarna och det omgivande landskapet var en viktig ingrediens.

I 1700-talets landskap är tydligast utmed västra stranden, i söder vid Bellevue och i norr vid Tivoli. Vid östra stranden, med Roslagsbanan inpå knuten ligger Villa Frescati/Armfeltska villan, byggd för Gustav III:s gunstling Armfelt. Någon parkanläggning finns dock inte kvar och det är oklart om en sådan någonsin kom till utförande. Östra stranden har genomgått större förändringar i och med etableringen av de akademiska institutionerna kring sekelskiftet 1900. Men tack vare att bebyggelsen har placerats in varsamt framträder växtligheten fortfarande som en ridå mot horisonten. Att många obrutna vegetationsavsnitt finns i behåll gör att utsikterna från Haga, Bellevue och Tivoli inte påverkas så mycket.

Ett problem är dock parkmiljöernas skötsel. I flera av de historiska parkerna finns problem med igenväxning. Stockholms stad har tagit fram ett program och påbörjat arbete med att i ståndsätta Bellevue. Utanför Nationalstadsparkens gräns råder ett högt bebyggelsestryck och ny bebyggelse i viktiga utblickar mot omgivande landskap kan påverka dess värden.

Det är framför allt i delområdets nordvästra delar som en mer genomgripande landskapsomvandling har skett. Det historiska landskapet har fått ge vika för nutida mer storskaliga inslag som SAS f.d. huvudkontor, ett hotell i det äldre kasernområdet Frösundavik. Åsen är mycket påverkad, dels genom uttag av grus och dels genom att den nu över 70 meter höga Hagakullen återfylldes med rivningsmassor till en högre höjd än den ursprungliga. Längst i nordväst finns åter en förindustriell miljö med 1700-talsgården Annelund och Lings gravkulle.

Kring Bellevue i söder är inslaget av marinor och båtuppläggningsplatser påtagligt. Det mest synliga landmärket i Brunnsviken är Wenner-Gren

Center i söder. Den höga modernistiska byggnaden syns från många delar av Brunnsviken. Även en av gasklockorna vid Husarviken, långt öster om Roslagsvägen, höjer sig över horisonten. På västra sidan om E4:an har det under 2000-talet uppförts komplex med nya kontorshus som ses från delar av Brunnsviken. Även delar av Karolinska områdets bebyggelse ses bland annat från östra stranden. Hela Brunnsviksområdet är kraftigt bullerstört av omgivande trafikleder, vilket har en negativ inverkan på upplevelsen av områdets kvaliteter.

Runt Brunnsviken löper en naturskön promenad. En naturlig trädridå, liksom den bitvis kuperade terrängen, bidrar till att skilja bakomliggande bebyggelse från Brunnsvikens vattenrum. Landskapet präglas av vatten-spegeln, lufrummet och motsatta strandens växtlighet. Vid Frescati Hage finns ett friluftsbad, Brunnsvikens Kanotklubb och Akademiska roddklubbens hus. I Frescati går promenadvägen mycket nära stranden med Bergianska trädgården på dess andra sida. I områdets södra del upptas vattenytorna av marinor med ett stort antal bryggor.

Haga

Hagaparken, som sträcker sig mellan E4:an och utmed Brunnsvikens västra strand, har en stor betydelse för hela områdets karaktär. Ingen plats är mer förknippad med Gustav III än Haga. Mellan 1772 och 1780-talets slut omvandlades Brunnsvikens västra strand från ett jordbrukslandskap till en kunglig lustpark efter arkitekten Fredrik Magnus Pipers planer. Parken tar sin början vid Haga tingshus i söder och sträcker sig till och med Haga trädgårdar i norr, där Frösundas ägor tidigare tog vid. Området är fortfarande delvis präglad av det gamla jordbrukslandskapet, som infogades i den engelska landskapsparken.

Den engelska parken är i sina huvuddrag intakt sedan det sena 1700-talet, även om den ursprungliga variationsrikedomen har tunnats ut och moderna inslag som asfaltsbelagda vägar tillkommit. Slingrande promenadvägar leder genom ett växlande landskap, där mörkare skogspartier avlöses av mjukt formade öppna ytor som Vasaslätten och Stora pelousen nedanför

Koppartälten. Skogbevuxna kullar och trädplanteringar längs vägarna fungerar som väggar i de öppnare landskapsrummen. Exotiska byggnader och paviljonger från 1780-talet, som till exempel Turkiska kiosken, Kinesiska templet, Koppartälten och Ekotemplet, dyker genom en medveten komposition överraskande upp i blickfången, liksom utsikter mot det omgivande landskapet.

Genom skogens utbredning och igenväxning har många utblickar, små öppna ytor med rumsbildande buskage och bryn gått förlorade. Framför allt inom parkens höjdparter och utmed Brunnsviken är växtligheten så tät att siktlinjer och utsikter mot parkens byggnader och paviljonger samt över Brunnsviken inte längre går att uppleva.

Hagaparkens mest centrala landskapsrum är Stora pelousen. Från sjösidan utgör Koppartälten fondmotiv, medan Brunnsvikens vattenyta och motsatta strand står i blickfånget från Koppartälten och pelousen. Ekotemplet, Gustav III:s paviljong och Slottsgrunden är andra viktiga inslag i kompositionen. Pelousens skönhet och stora öppna yta lockar många besökare, både sommar och vinter. I omedelbar närhet ligger Haga slott, som åter blev kunglig bostad 2010. Ett större parkområde har inhägnats och försetts med nya planteringar som skydd för insyn. Utanför löper en strandpromenad.

Den andra "kärnan" utgörs av Vasaslätten med kringliggande Gamla Haga – Gustav III:s första anspråkslösa bostad som tillsammans med Turkiska kiosken ligger på höjden väster om strandpromenaden. Här ingår också Kinesiska templet och holmarna utanför, nu knappt avgränsade från stranden. Ursprungligen låg Gamla Haga vid Vasaslätten men flyttades till sin nuvarande plats 1785. Sedan 1800-talets senare del upptas den norra udden av privatvillor och är endast tillgänglig för allmänheten kring Kinesiska paviljongen. Södra holmen är sedan 1922 kunglig begravningsplats. Under vissa tider är den öppen för allmänheten.

Inom parken finns fem naturliga höjdparter som är betydelsefulla för områdets karaktär och variation av växtmiljöer: kullen med Gamla Haga och Turkiska paviljongen, Annerokullen och Långkullen vid E4:an, Grottkullen som gränsar bland annat till Stora pelousen samt Slottskullen där ruinen av

Gustav III:s påbörjade slott ligger. På flera av höjderna går berget i dagen. I de lägre delarna finner man ofta hassellundar, längre upp ek-tallskog. På några kullar finns hällmarker med tall- och granskog. Grottkullen, som stupar brant mot Brunnsviken, är den enda delen av parken där man får en känsla av att vara i en ostörd skog. Här finns också ett större sammanhängande område med hög blandskog av gamla tallar och granar samt lövträd i olika åldrar. Ett stort flyttblock förstärker Grottkullens suggestiva miljö. Granskogen omtalas på 1700-talets planer och sannolikt var då graninslaget större. Vid stranden finns "Grottan", som bildades då Gustav III lät spränga en tunnel in i berget och påbörja ett schakt uppifrån för att pumpa vatten till ett planerat stall.

Hagaparken avslutas norrut med det forna värdshuset Övre Haga och nyttoträdgården Haga trädgårdar, där Fjärilshuset sedan 1992 lockar många besökare. Många växthus står kvar sedan Haga trädgårdars tid och vittnar om en över 200 år lång odlingstradition. Västerut gränsar Hagaparken mot E4:ans vägområde. Här ligger också Haga norra grindar, numera Hagaparkens huvudentré med parkering, bussangöring och informationstavlor.

Norr om Haga

Norr om Haga ligger det tidigare regementsområdet Frösundavik, som i dag rymmer hotell- och konferensverksamhet. Bebyggelsen är varierad och relativt storskalig: Frösundaviks empireherrgård från tidigt 1800-tal, kasernbyggnader i klassiserande stil från 1920-talet och nyare tillbyggnader. Området omges av större sammanhängande grönområden med många träd. Inom området finns några alléer. Nordväst om Frösundavik utgör SAS f.d. huvudkontor från 1980-talet ett stort och modernt inslag i strandzonen. Byggnaden ligger öppet, med klippta gräsmattor omkring.

Längst norrut återkommer äldre bebyggelse som fått sin nuvarande utformning på 1820-talet. Här ligger den lilla herrgården Annelund med uthus/gymnastikbyggnad, starkt förknippad med den svenska gymnastikens fader Per Henrik Ling. Norr om Annelund ligger Lings grav på åskullen, en naturpräglad gravplats som Ling lät iordningsställa för sig och sina släktingar. Gravsättningar äger fortfarande rum.

Tivoli och norra Brunnsviken

I norra Brunnsviken skjuter Tivolihalvön ut med en naturskön skogsbeklädd landtunga. Den västra delen domineras av det höga Tivoliberget och den östra av Pipers park, tillkommen på beställning av skalden och diplomaten Gustaf Filip Creutz under samma tid som parkerna Haga och Bellevue tog form. Tivolihalvöns vegetation domineras av ekskog med hassel och en rik lundflora. I dag syns fortfarande spår av den engelska parken i form av vegetation, gångsystem och utsiktspunkter. Parken var övergiven i närmare 200 år men är nu delvis upprustad och röjd.

Tivoli har ett exceptionellt läge med utblickar över hela Brunnsviken. Det omskrevs i landskapsbeskrivningar redan på 1700-talet. I dag präglas Tivoliberget av tätare skog där igenväxning delvis döljer utsikterna. På bergets hjassa finns hällmarker med en intressant torrbacksflora och ovanliga kulturväxter. Här finns också lämningar av militära värn från 1940-talet, då man förstärkte Stockholmsområdets försvar. I branterna växer blandskog och ädellövskog. Tivolis enda byggnad är en f.d. musikpaviljong som ingick i en bebyggelsemiljö från tidigt 1800-tal. I en glänta i halvöns västra del ligger tonsättaren Johan Martin Kraus grav från 1792.

I sydsluttningen mellan Tivoliberget och Pipers park finns spår av odlingsterrasser och en fruktträdgård som från 1870-talet och några decennier framåt användes för frukt-, bär- och grönsaksodlingar. Stränderna runt Pipers park är låglänta och hävdas delvis genom bete. På Bergshamras gamla odlingsmark norr om höjderna ligger ett koloniområde. Både delar av skogspartierna och den gamla odlingsmarken oräglas av igenväxning. Stränderna runt Pipers park är låglänta och hävdas delvis genom bete.

Väster om Tivolihalvön fortsätter den gröna strandzonen. Här finns äppelodlingar och huvudbyggnader kvar från Frökontrollanstaltens och Växtskyddsanstaltens verksamheter under 1900-talet. När stranden ligger Bergshamra by (tidigare Karlsro) som växt upp kring tre äldre sommarvillor som Karl XV uppförde åt vänner på 1860-talet. Under 1900-talet var en av byggnaderna möbelformgivaren Carl Malmstens bostad. Strax intill ligger f.d. Domänverkets stora byggnad från 1970. Här råder ett ständigt brus från Bergshamraleden. Överhuvudtaget kan denna del av Brunnsvikens

omgivningar upplevas som en relativt urban miljö med många nyare byggnader som omger Nationalstadsparken.

Östra Brunnsviksstranden

Östra Brunnsviksstranden präglas av miljöer för olika typer av utbildning och forskning. I norr återfinns Bergianska trädgården och i söder ligger Frescati Hage och Kräftriket f.d. Skogs- och Veterinärhögskolorna, där nu Stockholms universitet har lokaler. I Bergianska trädgården sammanvävs de exotiska elementen med spontana äldre ek- och tallbestånd i ett parklandskap som anlades kring sekelskiftet 1900. Norr om Bergianska norr finns en liten sommarnöjesmiljö med snickarglädjevillor.

Intill Bergianska ligger Villa Frescati från 1792. Dess ursprungliga samband med Brunnsviken bryts av Roslagsbanan, som stryker inpå knuten. En nyanlagd pedagogisk våtmark i Bergianska trädgården nedanför villan bidrar dock till att lyfta fram kopplingen till Brunnsviken och Gustav III:s Haga på andra sidan vattnet, samtidigt som den gynnar den biologiska mångfalden. På det större skogsklädda höjdpartiet intill finns ett fundament till en obelisk som uppfördes under Gustav III:s tid.

Till östra Brunnsviksstranden får man också räkna in Albanoområdet och Roslagsberget, som utgör blickfång från Hagaparken. Albano är i dag en avriven yta där planering pågår för ett nytt område med lokaler för utbildning och forskning. Intill ligger Albanoskogen med byggnaden Teknikhöjden. Roslagsberget står som en port till innerstaden och kröns av f.d. Roslagstulls sjukhus. Både de f.d. sjukhusbyggnaderna och den stora byggnaden AlbaNova nedanför berget nyttjas för utbildning och forskning.

Bellevue och södra Brunnsviksstranden

Bellevueparken var en gång en sammanhängande engelsk landskapspark, anlagd samtidigt som Haga för överståthållare Carl Sparre och efter planer av Hagas arkitekt Fredrik Magnus Piper. Sedan Värtabanans tillkomst 1882 är parken delad i två delar. Topografin är framträdande med två markanta höjder: Stallmästarholmen med Brunkebergsåsen (en del av Stockholmsåsen) i norr och Bellevueberget med berg i dagen i söder. Däremellan sträcker

sig ett lågparti där Värtabanan bildar barriär. Stallmästarholmen är en av få intakta delar av Brunkebergsåsen. I söder bildar Wenner-Gren Center och det funktionalistiska Sveaplans gymnasium en gräns. Bellevueområdet åtskiljs från stenstaden genom breda trafikstråk.

Från Stockholms city når gående och cyklister Bellevue i första hand genom en gångtunnel från Sveavägen under Sveaplan. Den ursprungliga entrén till Bellevue finns ännu kvar i form av den lindallé som leder upp från Roslagstull. Här finns 1700-talets bebyggelse ännu kvar och bildar en sammanhållen kulturmiljö med Paschens malmgård och Sparres träslott med stall och uthus. Därutöver finns konstmuseet Carl Elds ateljé från 1919. I Paschens malmgård bedrivs konferensverksamhet och café. Ekonomibyggnaderna är oförvanskade men i behov av restaurering. Miljön är delvis ovårdad och förfallen. År 2009 antogs ett program för en omfattande upprustning av den engelska parken och bebyggelsemiljön på Bellevuehöjden. Mellan Bellevue och Haga ligger Stockholmstraktens äldsta världshus Stallmästaregården från 1640-talet, som under en period ägdes av Carl Sparre på Bellevue.

Det är på Stallmästarholmen som den engelska landskapsparken är bäst bevarad. De slingrande stigarna är till största delen från Pipers tid. Runt udden löper en vacker strandpromenad kantad av stora lindar. Rakt över Stallmästarholmen går en brant rak asfalterad väg från 1900-talets senare del, vilken bryter av mot landskapet i övrigt. På åsens västra sluttning växer en gles tallskog med inslag av enstaka ekar och rönnar. På östra sidan växer mest blandskog. Från höjderna är vyerna över Brunnsviken anslående.

Söder om Stallmästarholmens höjd vidtar ett öppet parkrum med spår av den pelouse som Piper anlade. Norr om järnvägen finns stora välvuxna träd. Här ligger också en fotbollsplan, anlagd som lekplan på 1910-talet. Söder om järnvägen pågår anläggningen av Norra länken. Marken kommer att återställas till en öppen trädkantad yta – en del av den historiska pelousen. Uppe på krönet på både Stallmästarholmen och Bellevueberget finns lämningar av de militära värn som uppfördes kring 1940. Bellevueberget erbjuder fria utblickar över Brunnsviken.

▲ Brunnsvikens södra del med Wenner-Grens Center. Foto: Jonas Eriksson..

VÄRDEN SOM BÖRTAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

Brunnsviken som helhet

- **Ett sammanhållet landskap från Gustav III:s tid.** Naturscenerierna med de bevarade parkerna runt Brunnsviken utgör ett av Nationalstadsparkens bäst bevarade historiska landskap.
 - De engelska landskapsparkerna Haga, Bellevue och Tivoli är bärande delar. Samtliga är gestaltade av Fredrik Magnus Piper.
 - De omgivande stränderna kan med sin bibehållna topografi, träd och naturmarker samt den relativt spridda bebyggelsen ge en föreställning om det sena 1700-talets landskap.
 - Den öppna vattenytan i centrum fungerar som ett centralt landskapselement.
 - Siktstråk och vyer genomkorsar det gestaltade landskapet såväl mellan olika platser inom respektive park som över vattnet mellan de olika parkerna och mot olika naturscenerier.
 - Variationen av naturtyper har lång kontinuitet och är av stort värde för många växter och djur. Här finns t.ex. solitära solbelysta ekar, ek- och ädellövbeklädd, miljöer med tallar, öppna ytor och hassellundar. Det finns även många gamla grova ekar, lindar och tallar. De gamla ekarna är av stor betydelse som livsmiljö för ett stort antal arter och för områdets karaktär. De är också viktiga som markörer för landskapets tidsdjup. Ek- och ädellövmiljöerna runt Brunnsviken är viktiga för djurs och växters möjlighet att sprida sig mellan Norra Djurgårdens och Ulriksdalsområdet större park- och naturområden.
 - Namnen Frescati, Albano och Tivoli berättar om Gustav III:s ambition att runt Brunnsviken med villor och parker skapa en svensk version av den romerska Campagna, känd för sin naturskönhet, många antika lämningar och praktfulla villor.

- Kring Brunnsviken finns geologiska formelement som Stockholmsåsen, flyttblock och Geer-moränryggar samt en jättegryta i källaren till Haga Tingshus.
- Sekelskiftets (1900) **utbyggnad av akademiska institutioner** längs östra stranden (*se vidare under Östra Brunnsviksstranden respektive under delområde Vetenskapsstaden*)

Haga och västra Brunnsviksstranden

- **Gustav III:s Haga**
 - Brunnsvikens landskap har kvar delar av den lantliga idyll, som tjusade Gustav III. Samspelet mellan det forna kulturlandskapet, inklusive skogsbestånden, och det gestaltade parklandskapet är ett viktigt karaktärsdrag som fortfarande är avläsbart. Här ingår också Gamla Haga och miljön med Finnstugorna – Hagas äldsta bebyggelse.
 - Människan långa nyttjande i landskapet ses bland annat i de många ädellövträden i alléer, trädformationer och grupper ute i parken, i höjdpartiernas gamla tallskog och i de tidigare betespräglade hassellundarna med högre glest stående tallar och ekar. Dessa miljöer har stora värden för växt- och djurlivet. Hagaparken har ett rikt fågelliv med arter som stenknäck, mindre hackspett, duvhök och nötskrika.
 - Gustav III:s konstnärliga ideal, natursyn och storslagna planer är uttryckta i det gestaltade landskapet med byggnader och i slotts- och stallgrunderna.
 - Pipers engelska landskapspark är ett av Sveriges främsta exempel på denna parkstil som kännetecknas av ständiga växlingar mellan öppna och slutna rum, nya upplevelser och intryck genom medvetet komponerade vyer. Stora pelousen med Koppartälten i ryggen, Gustav III:s paviljong och Brunnsviken i fonden är en central del i parkens komposition och ett unikt landskapsrum med höga upplevelsevärden.
 - Hagaparkens byggnader har mycket höga kultur- och arkitekturhistoriska värden och är ritade av sin tids främsta

arkitekter till exempel Gustav III:s paviljong (Olof Tempelman), Ekotemplet (Carl Christoffer Gjörwell), Turkiska kiosken (Fredrik Magnus Piper), Koppartälten och Kinesiska templet (båda Louis Jean Desprez). Gustav III:s paviljong med Louis Masreliez helgjutna interiör är ett av landets bästa exempel på den sengustavianska stilen. På få andra platser kan man komma så nära en historisk persons livsmiljö som i Gustav III:s paviljong med det omgivande parklandskapet.

- Övre Haga med Haga trädgårdar visar odlingens långa historia i Haga, från 1785 till 1990-talet. Här odlade man i växthus och trädgårdar för både parkens försköning, hovets försörjning och till avsalu.
- Parken rymmer immateriella värden genom Haga som skådeplats för viktiga händelser i Gustav III:s politiska liv men även som plats för dåtidens fria umgängesliv. Det sena 1700-talets Haga är flitigt skildrat i konsten och litteraturen. Hagaparken har fungerat som förebild och inspirationskälla för andra parker.
- **Haga efter Gustav III**
 - Haga slott från 1805 är ritat av Carl Christoffer Gjörwell och visar nya arkitekturideal.
 - På Kungliga begravningsplatsen har medlemmar av den kungliga familjen begravts sedan 1922.
 - Andra element i parken som berättar om parkens historia under 1800- och 1900-talen är Haga norra och södra grindar, prins Gustafs monument, Haga kulle och
- **Frösundavik och Annelund – äldre gårdsmiljöer**
 - Frösundavik har lång kontinuitet i bebyggelsen, från Frösundaviks gård från 1809 via 1920-talets regementsmiljö till sena det 1900-talets hotell- och konferensverksamhet.
 - Annelunds herrgård från 1700-talets senare del och gymnastikbyggnaden från 1830-talet, berättar om de gårdar som fanns utefter Brunnsviken samt om Per Henrik Ling som person.

Tivoli

- **Det sena 1700-talets landskap är synligt på Tivolihalvön** med Pipers park, det kontrasterande och naturpräglade Tivoliberget med utsikt över Brunnsviken och även plats för dåtida tonsättaren Martin Kraus grav. Tivolihalvön med Pipers park är viktiga för växt- och djurlivet framför allt genom den artrika gamla ekskogen. Ek- och ek-hasselskogens artrika lundvegetation är unik inom Nationalstadsparken. Viktiga naturvärden utgörs också av torrängsfloran på Tivolibergets topp och den rika förekomsten av kulturväxter
- Den långa **kontinuiteten av odlingsverksamhet** är väl synlig i koloni-områden, fruktträdgårdar och odlingsterrasser från 1870-talet och framåt.
- **Strandzonen** utmed Stocksundet och strandängarna mot Brunnsviken hyser ett rikt fågelliv.
- **Spåren av Bergshamra gård syns** i Bergshamra allé och rester av öppna marker. De minner om områdets tidiga historia och är viktiga för dess identitet.
- **Byggnaderna för f.d. Statens Centrala Frökontrollanstalt och Institutet för husdjursförädling** (senare Statens Växtskyddsinstitut) **uttrycker** statens expansion i Bergshamra och 1930-talets satsningar på att utveckla jordbruket
- **Bergshamra by** visar på det omfattande kungliga inflytandet i Nationalstadsparken. Möbelformgivaren Carl Malmstens tidigare bostad har ett personhistoriskt värde.

Östra Brunnsviksstranden

- **Landskapet närmast Brunnsviken** präglas av vattenspegeln, luftrummet och den närmaste landskapsväggen som varierar mellan parker, gles bebyggelsen, trädridåer med många ekar och äldre tallar samt branter.
- **En öppen bebyggelsestruktur med byggnaderna** inordnade med hänsyn till öppna stråk, bryn och skogsklädda höjder kännetecknar landskapet.

- **Sekelskiftets (1900) utbyggnad av akademiska institutioner** präglar östra stranden
- **Bergianska trädgården** har funnits på platsen sedan 1885 och är den enda botaniska trädgården i Stockholm och unik i sitt slag. Bergianska trädgården innefattar olika växtavdelningar, växthus och andra tillhörande kulturhistoriskt intressanta byggnader samt naturmiljöer. Den visar en lång kontinuitet i byggnader, anläggningar, kulturlandskap, naturmiljöer, hortikultur och vetenskap och har hortikulturellt värdefulla samlingar. Trädgården innehåller också naturmiljöer från tiden för trädgårdens anläggande: det öppna eklandskapet och skärgårdsnaturen med hållmarker och större tallar. En pedagogisk våtmark från 2011 är tillsammans med trädgårdens dammar livsmiljö för både större och mindre vattensalamander.
- **F.d. Skogs- och veterinärhögskolorna** i Frescati Hage respektive Kräftriket, tidstypisk institutionsarkitektur av hög klass.
- **Tidstypiska monumentalbyggnader** som Naturhistoriska riksmuseet och Vetenskapsakademien, vilka berättar om lärdomens betydelse och om offentligt byggande under tidigt 1900-tal.
- **Frescati**, del i Brunnsvikslandskapet och uttryck för en miljö som skapades för Gustav III:s gunstlingar.
- **Armfeltsska villan/Villa Frescati** uppfördes 1792 efter ritningar av Louis Jean Desprez och uppvisar en miljö som skapades för Gustav III:s gunstlingar. Egendomen Frescati omfattade hela Brunnsviksstranden.
- **Fundamentet till obeliskan** visar på att Brunnsviken gestaltungs-mässigt betraktades som ett helhetslandskap. Längs hela stranden finns en tydlig kontakt över Brunnsviken.
- Det största inslaget av gamla grova ekar och tallar finns i det **obebyggda höjdpartiet** mellan Bergianska trädgården och Frescati Hage. Miljön domineras av ädellövskog och blandskog. Det har tidigare det utgjort hagmarker (Norra Brunnsvikshagen) och har en lång kontinuitet som kulturpåverkad mark med lövträd.

▲ Näckros i Bergianska trädgården. Foto: Lars Nyberg.

- Miljön med de äldre **villorna Sofielund och Fridhem** norr om Bergianska har en välbevarad snickarglädjesarkitektur och berättar om de tidiga sommarnöjena som etablerades runt stadens stränder på 1860- och 70-talen.

Bellevue

- **Bellevue – en ståndsmässig helhetsmiljö från 1700-talets andra hälft**
 - Den engelska parken har trots Värtabanan väsentliga delar av sin huvudstruktur i behåll med stigar/gångvägar och utsiktspunkter.
 - Bellevueparken har många stora karaktärsträd, framför allt lindar som kan ha anor från parkens anläggande på 1700-talet.
 - Stallmästarholmen är geologiskt intressant som en av få intakta delar av Stockholmsåsen.
 - Tallvegetationen på åsens västsida är en unik naturtyp i Nationalstadsparken.
 - Den välbevarade bebyggelsen med bostadshus och stallbyggnader utgör en unik helhetsmiljö från 1700-talets andra hälft.
- **Stallmästaregården** är Stockholmstraktens äldsta bevarade utvårdshus med anor från 1640-talet och nuvarande bebyggelse från 1740-talet.
- **Carl Eldhs ateljé** ritades av Ragnar Östberg 1919 och är i dag ett museum över konstnären.

Rekreation och nyttjande

Brunnsviken som helhet

- Tillsammans gör områdets **skönhet och lättillgänglighet**, de **kulturhistoriska attraktionerna** och det **omväxlande landskapet** med parker, intressanta bebyggelsemiljöer och stränder det mycket attraktivt för besök, rekreation och friluftsliv.
- **Brunnsvikens stränder** är till stor del lättillgängliga och erbjuder rofyllda platser och vackra utblickar. Här finns möjlighet till promenader, löpning,

sol, bad och avkoppling. Runt viken går Nationalstadsparkens cykelstråk och Hälsans stig skyltade leder.

- **Brunnsviken** används av allmänheten under en stor del av året. Sommartid erbjuds guidade båtturer med möjlighet att besöka flera platser i området. Nedanför Frescati Hage finns den allmänna badplatsen Brunnsviksbadet. Längre söderut finns en kanotklubb som också hyr ut kanoter egna turer. När isen har lagt sig används Brunnsviken för skridsko- och skidåkning samt promenader på isen.
- **Hagaparken** har förutsättningar för många olika aktiviteter som park- och skogspromenader, motionslöpning, skidåkning, cykelutflykter. De öppna ytorna är populära mötesplatser och används för picknick, lek och solbad. I Haga ordnas också större folkfester som Hagadagen och Allhelgonahelgens ljusfest. Hagaparken är också närrekreationsområde för intilliggande bostadsområden.
- **Bergianska trädgården** är ett attraktivt besöksmål med sin stora artrikedom och omväxlande natur. Trädgården erbjuder upplevelserika promenader och är genom sitt vackra läge vid Brunnsviken tilltalande året om.
- **Koloniträdgårdsverksamheten** har betydelse både för kolonister och för flånörer.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

Brunnsviken som helhet

- Brunnsviken ska bibehållas som ett sammanhållet historiskt landskap där de engelska landskapsparkerna Haga, Tivoli och Bellevue ska stärkas som bärande delar.
- De historiska bebyggelse- och parkmiljöerna ska bevaras, vårdas och utvecklas så att deras karaktär och kvaliteter består.
- Det historiska landskapets medvetet gestaltade siktlinjer och utblickar ska vårdas, värnas och förtydligas.

- Brunnsvikens vattenyta ska värnas som centralmotiv och hållas öppen.
- Ny bebyggelse, inom och utanför Nationalstadsparken, ska utformas med hänsyn till vyer från det engelska parklandskapet runt Brunnsvikens stränder och inordnas med hänsyn till horisontlinje, topografi, och vegetation.
- Möbler, belysning och annan och utrustning i de engelska landskaps-parkerna ska passa in i dessa miljöer och ha en hög kvalitet.
- Kulturhistoriskt värdefulla gårdsmiljöer och villor med trädgårdar ska värnas och vårdas så att deras karaktärsdrag och kvaliteter består.

Haga

- Hagaparken ska vara en Sveriges bäst bevarade engelska landskapsparke. Den ska vara ett besöksmål av internationell klass och en av landets främsta kungliga slottsmiljöer.
- Hagaparken ska vara den naturliga kärnan i Brunnsvikens 1700-talslandskap. Dess byggnader, parker, trädgårdar, alléer och vegetation ska tillsammans med Brunnsvikens stränder och vattenyta, hävdade ytor och skog bilda en tilltalande helhet som levandegör den gustavianska landskapsparke med sina inslag av gammalt kulturlandskap och naturmiljöer. Den gustavianska epokens tidsskikt ska prioriteras.
- Hagaparkens ädellövbestånd, hållmarkstallskog, tallskog och ekskog med gamla träd, hassellundar med tall och ek ska hävdas och vårdas med utgångspunkt från människans långa brukande av landskapet.
- Rester av äldre ängs- och betesmarker ska bevaras, restaureras och utvecklas så att det gamla kulturlandskapet lyfts fram.
- Utifrån hänsyn till kulturhistoriska värden ska den ekologiska spridnings-zonen för ek- och lindbeståndet mellan Haga och omgivande områden i Nationalstadsparken och Solna upprätthållas och utvecklas.
- Strandzonen ska ha en variation av trädslag och gläntor/öppna partier så att utblickar mot Brunnsviken tydliggörs. Landskapet ska kännetecknas av en omväxling mellan tätare och glesare strandvegetation, halvöppna och öppna partier.

Tivoli

- Tivolihalvön ska vara en tydlig del av Brunnsvikens 1700-talslandskap, gestaltat utifrån den engelska landskapsparkens ideal. I storstadens närhet ska Tivoli erbjuda ett spännande, varierat och hävdat landskap med både pastoral idyll och skogsmark. Utblickarna över Brunnsviken ska tas tillvara.
- Pipers park ska vara en skogsliknande park som ger vandraren möjlighet att uppleva spelet mellan ljus och skugga, slutet och öppet, plötsliga utblickar och rofyllda sittplatser. I enlighet med 1786 års karta ska gångsystem och öppna terrasser/utsiktsplatser underhållas. Vegetationens träd- och buskskikt ska utmärkas av ek och hassel. Strandområdet ska vara relativt öppet med gruppvis stående träd och buskar eller solitärer. Det ska finnas en tydlig vattenkontakt och utsikt över Brunnsviken.
- Tivoliberget ska behålla sin dramatik med branter klädda med ädel-lövs-kog. Krönet ska präglas av ljus hållmarksskog, sluttningarna av ek-hasselskog med lundartad flora. Grunderna av Tivolis bebyggelse ska framträda.
- Med utgångspunkt från hur människan tidigare hävdat området, ska Tivoli rymma en mångfald av biotoper. För att säkra tillgången på död ved, ska det finnas en rik förekomst av ädellövträd i olika åldrar och en god återväxt av ek.
- Funktionen av ekologisk spridningslänk i Tivoliområdet, Bergshamra by och stranden vid Ålkistan ska stärkas och får inte försvagas genom bebyggelse, anläggningar eller olämplig skötsel.
- Spåren av 1800- och 1900-talens odlingsverksamhet ska vara synliga i form av koloniträdgårdar, bevarade äppelodlingar och odlingsterrasser. Kvarteret Växten ska behålla sin öppna gårdsliknande karaktär.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består.

Östra Brunnsviksstranden

- Vetenskapsstadens delar ska utmärkas av byggnader och miljöer för utbildning och forskning från olika tider och med hög kvalitet när det gäller arkitektur och landskapsarkitektur. De kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna och miljöerna ska värnas och bevaras som ett väsentligt inslag. Bebyggelsens olika årsringar ska kunna avläsas.
- Närmast Brunnsvikens vattenspegel ska landskapets karaktär bevaras. Ny bebyggelse ska utformas med hänsyn till siktlinjer från det engelska parklandskapet runt Brunnsvikens övriga stränder och inordnas med hänsyn till horisontlinje, topografi, och vegetation.
- Östra stranden ska med bevarade vegetationsridåer och med bebyggelsegrupper i park ha karaktär av en grön fond i landskapet.
- De högre partierna mellan Bergianska trädgården, Vetenskapsakademien och Frescati hage ska ha en vegetation av hållmarkstallskog med inslag av ek. De kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna ska värnas och bevaras som väsentliga inslag.

Bellevue

- Bellevue ska vara en bärande del av Brunnsvikens historiska landskap, präglad av de engelska landskapsparker som uppfördes under Gustav III:s tid. Pipers engelska landskapspark ska vara tydlig, 1790-talets landskapsgestaltning ska utifrån befintligt källmaterial ges företräde framför andra tidsskikt.
 - Historiska promenadstråk och siktlinjer ska återupprättas.
 - Norra pelousen ska åter vara ett sammanhängande landskapsrum (utan bollplan).
 - Södra pelousen ska ha karaktär av en pelouse enligt 1700-talets engelska parkstil.
 - Bellevuehöjden med sin bebyggelsemiljö ska vara vårdad, levande och tillgänglig.

- Bellevue ska vara en attraktiv vistelseyta i framtidens Stockholm.
- Bellevue ska vara en väl fungerande ekologisk spridningszon, bland annat genom att karaktärsträd bevaras och ek och andra ädellövtäd gynnas. Vid nyplantering ska man eftersträva en variation av växtmiljöer enligt parkhistoriska förebilder. Föryngring och kontinuitet för tallbeståndet på åsen ska säkerställas.
- Rullstensåsen ska vara lätt att uppfatta.

Rekreation och nyttjande

Brunnsvikslandskapet som helhet

- Området runt Brunnsviken ska utvecklas för rekreation och friluftsliv, de kulturhistoriska sevärdheterna ska lyftas fram.
- Östra Brunnsviksstranden ska präglas av verksamheter med inriktning på vetenskap och utbildning. Se vidare delområde Vetenskapsstaden
- Utifrån sina parkhistoriska och kulturhistoriska värden ska Hagaparken vara ett internationellt uppmärksammat besöksmål.
- Hagaparken ska vara av stor betydelse för närrekreation och helgutflykter.
- Brunnsviksområdet ska erbjuda trygga utflyktsmål med tydliga stigsystem, vägvisning och goda angoringsmöjligheter.
- Det ska vara lätt att hitta och röra sig utefter Brunnsviken. Klippor och stränder ska vara vårdade, trygga och inte upplevas som obehagliga att vistas på.
- Det ska finnas en bra förbindelse över Ålkistan för gående och cyklister.
- Gång- och cykelförbindelserna från Vasastaden och Östermalm till Bellevue och Haga behöver utvecklas liksom mellan Ulriksdalsområdet och Brunnsviken. Nya passager mellan Brunnsviken och Norra Djurgården behöver utvecklas

- Det ska vara lätt att hitta till och orientera sig i de engelska parkerna Haga, Bellevue och Tivoli. Insatser för förbättrad tillgänglighet ska anpassas utifrån hänsyn till de historiska parkernas värden.
- Stränder och vattenytor ska vara allmänt tillgängliga. Brunnsvikens vatten ska vara badbart.
- Koloniträdgårdarna ska värnas som en del av områdets rekreation.
- Trafikbullret ska ha en så låg nivå att det inte har en störande inverkan på vistelsen i området.
- Brunnsviksområdet lämpar sig framför allt för evenemang med tydlig koppling till områdets historiska värden.

▲ Koloniområde vid Tivoli. Foto: Pernilla Nordström.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

(se vidare kapitlet Landskapets utveckling)

- Under yngre järnålder fanns en bofast befolkning i området.
- Fram till 1700-talet präglades Brunnsvikens omgivning av små byar och gårdar: väster om Brunnsviken låg byarna Övre och Nedre Frösunda, gårdarna Brahelund i norr och Hagen i söder. Markerna norr om viken tillhörde gården Bergshammar.
- Öster om Brunnsviken löpte jaktstängslet utefter Roslagsvägen. Mellan stängslet och stranden låg boställena Norrbrunn och Söderbrunn. Närmare Brunnsviken låg ängsvaktartorpet Catherineberg. Här anlades i slutet av 1700-talet utvårdshuset Kräftriket, som revs på 1900-talet när Roslagsvägen breddades.
- Vårdshuset Stallmästaregården etablerades på 1640-talet.
- Vid 1700-talets början uppläts Bergshamra till hovrådet Samuel Barck.
- År 1755 köpte hovmålaren Johan Pasch Bellevueområdet för att anlägga en malmgård.
- År 1771 köpte Gustav III Haga gård samt Finntorpet i närheten. Ägorna omfattade det område som sedan blev Hagaparkens södra hälft. Mellan 1771-1780 anlades en enkel promenadpark på de tre holmarna i Brunnsviken. År 1780 presenteras den första generalplanen av Fredrik Magnus Piper.
- År 1782 dog Pasch på Bellevue. Egendomen såldes till överståthållaren Carl Sparre, som samma år köpte Stallmästaregården. Piper engagerades för att anlägga en lustpark i samma stil som Haga.
- 1783-84 erbjöd Barck Gustav Philip Creutz Tivolihavön. Piper anlitas för en lustpark i Hags anda.
- År 1785 dog Creutz. Gustav III tog över Tivoli med kvarlåtenskaper och skulder.
- År 1785 köpte Gustav III granngården Brahelund i norr. En ny plan presenterades. De flesta av Hagaparkens byggnader tillkom, terrängen modellerades och träd planterades.
- År 1791 dog Carl Sparre och Bellevue med skulder löstes in av Gustav III.
- År 1791 överlät Gustav III egendomarna Norrbrunn och Cathrineberg och Lilla Frescati till sin vän generalen Gustaf Mauritz Armfelt.
- År 1792 mördades Gustav III. Arbetena på Haga avstannade.
- 1802-09 uppfördes Haga slott. åt Gustav IV Adolf.
- På 1830-talet uppläts Bellevue åt Sällskapet för inhemsk silkesodling. En plantskola för mullbärsträd anlades, Bellevue var sommarresidens för kungliga familjemedlemmar och förnämre hyresgäster.
- År 1863 sprängdes Ålkistekanalen för att förbättra Brunnsvikens vatten och strandområdena förändrades.
- Mellan 1860-1910 uppläts holmarna vid gamla Haga till privatbebyggelse.
- År 1880 drogs järnvägen till Värtahamnen, rakt igenom Bellevues engelska park. Parken började förfalla allt mer och år 1889 övertog Stockholms stad arrendet.
- På 1910-talet iordningsställdes Bellevue till en idrotts- och utflyktspark.
- Under 1900-talet byggdes Uppsalavägen successivt ut. På 1960-talet revs Linvävartorpet i väster och Hagakullen "kom till" genom att rivningsmassor från Tegelbacken påfördes åsen.
- År 1917 inköptes Berghamra av staten och mark uppläts till Bergshamra koloniområde. År 1947 köpte Solna stad marken av staten för att bygga en ny stadsdel.
- Genom ett markbyte på 1940-talet kom större delen av Bellevue i stadens ägo och den kungliga epoken var definitivt slut.

UPPLYSNINGAR

Särskilda bestämmelser 2012

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller för strand och vattenområde 100 meter från strandlinjen.
- Byggnadsminnen enligt förordning (1998:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.: Hagaparken med samtliga byggnader, Villa Frescati samt mark och ett flertal byggnader inom Bergianska trädgården.
- Byggnadsminnen enligt kulturminneslagen: Ett antal byggnader inom f.d. Veterinärhögskolan och f.d. Skogshögskolan, Stallmästaregården, Paschens malmgård, Carl Eldhs ateljé.
- Fornlämningar: Raä 30:2 Slottsgrunden, Raä 223 gravfält troligen vikingatid – tidig medeltid.
- Detaljplan finns för Norra länken i tunnel, för Roslagsvägen söder om Frescati trafikplats och för området söder om Värtabanan. Detaljplanering pågår för Albano.

Styr- och måldokument

Bellevueparken – program för utveckling av parken 20090414. Stockholms stad 2009.

Bergianska trädgården. Utvecklings- och vårdplan med särskild inriktning på trädbeståndet. Bergianska trädgården 2005.

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Nationalstadsparken. Fördjupad översiktsplan för Nationalstadsparken, Solnadelen. Solna stad 2008.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Stockholms parkprogram. Stockholms stad 2004.

Vattenprogram för Stockholm 2000.

Vårdprogram för Bergianska trädgården, Statens fastighetsverk 2009.

Vårdplan för Tivoliområdet, del 1 och 2. Solna stad 1999.

Markägare, förvaltare och större intressenter

Akademiska hus i Stockholm AB

Bergianska trädgården

Kungliga Djurgårdens Förvaltning

Statens fastighetsverk

Stockholms stad

Stockholms universitet

Vetenskapsstaden

Se även delområdena Brunnsviken och Norra Djurgården

OMRÅDET I DAG

Vetenskapsstaden utbreder sig på ömse sidor om Roslagsvägen och Roslagsbanan, som tillsammans är en barriär som delar området i två delar. Vetenskapsstaden börjar i norr i höjd med Bergiusvägen och sträcker sig till Roslagstull i söder. I väster omfattar det Brunnsvikens strand, i öster går gränsen strax utanför Stockholms universitets centrala område. Strandzonen ingår även i delområde Brunnsviken, där Brunnsvikens landskapet som helhet behandlas. I Vetenskapsstaden ingår också KTH:s byggnad för maskinteknik i Lill-Jansskogen.

Vetenskapsstaden är ett levande utbildningsområde och domineras av Stockholms universitet med ett stort antal anställda och studenter. Öster om Roslagsvägen ligger det centrala campusområdet och mot Brunnsviken återfinns institutioner och verksamheter i de f.d. veterinär- och skogshögskolorna i Kräftriket respektive Frescati Hage.

Landskapets huvudstruktur ges av fyra dalgångar i väst-östlig riktning med mellanliggande höjdpartier. De leder från Brunnsviken och vidare in i Norra Djurgården. Bebyggelsen ligger oftast luftigt på höjder och i slänter. Dalbottnarna är i stor utsträckning obebyggda men det centrala universitetsområdet utbreder sig på Experimentalfältets gamla odlingsmarker. Varje bebyggelsegrupp har en egen karaktär som ofta hålls samman genom husens utformning. Många byggnader håller en hög arkitektonisk klass med omsorgsfull placering i landskapet.

Vetenskapsstad med årsringar

Områdets historia har ända sedan 1800-talet varit nära förknippad med vetenskaplig utveckling. Begreppet Vetenskapsstaden utvecklades när Bergianska trädgården, Kungliga Vetenskapsakademien och Naturhistoriska riksmuseet etablerades på egendomen Frescati vid Brunnsviken, decennierna runt sekelskiftet 1900. Strax efter följde skogs- och veterinärhögskolorna. Området har tydliga årsringar, där den första utbyggnaden kring 1900 tillsammans med Stockholms universitets expansion från 1960-talet och framåt är de mest framträdande.

De mest synliga spåren från områdets tidigaste historia är ett gravfält vid Vetenskapsakademien och tre stensättningar norr om Svante Arrhenius väg. Jaktparkstiden kan liksom den tidiga agrara epoken framför allt skönjas genom de bibehållna huvuddragen i landskapet. Det sena 1700-talet, som utmärker Brunnsvikens övriga stränder, är mest påtagligt kring Villa Frescati och ned mot Brunnsviken.

Levande utbildningsmiljöer och Experimentalfält

Området öster om Roslagsvägen upptas av Stockholms universitets centrala campus. Huvudbyggnaden Södra huset från 1968-71 är ett landmärke med ljusblå glasfasader. Men här finns också en rad individuellt utformade byggnader från 1970-talet och framåt.

Trots det påtagligt moderna intrycket, gör sig tiden som Experimentalfält fortfarande påmind. I dåvarande huvudbyggnaden Bloms hus sitter delar av universitetsförvaltningen. Restaurangen Lantis var ursprungligen ett lantbruks- och fiskerimuseum. Kvar är också ett antal trävillor som förr var personalbostäder. I hela området finns rester av Experimentalfältets odlingar i form av träd och annan vegetation. Norr om det centrala universitetsområdet ligger det slottsliknande Naturhistoriska riksmuseet.

På Albanoberget, vid Brunnsvikens södra ände, tronar Roslagstulls f.d. epidemisjukhus, uppfört på 1890-talet med hus i paviljongsystem för att

förhindra smittospridning. Sjukhusbyggnaderna ingår numera i AlbaNova Universitetscentrum, liksom den stora svängda byggnad som uppfördes 2001. Norr om berget märks den avrivna tomten Albano, huset Teknikhöjden samt Albanoskogen med ett äldre ekbestånd. Albanoområdet planeras för att bli ett nytt universitetsområde med lokaler för utbildning och forskning samt student- och forskarbostäder.

Invid Bellevue i Brunnsvikens sydspets ligger Wenner-Gren Center från 1961 och Sveaplans gymnasium från 1930-talet.

Bergianska trädgården och Brunnsviksstranden

Väster om Roslagsvägen präglas norra stranden av Bergianska trädgården. Längre söderut, i Frescati Hage och Kräftriket ligger, f.d. Skogs- och Veterinärhögskolorna, där numera Stockholms universitet har lokaler. Bergianska trädgården är en stor botanisk trädgård med olika växtavdelningar, influerad både av den engelska parken och av nationalromantiska strömningar. Den utgör ett vårdat kulturlandskap med ett antal kulturhistoriskt intressanta byggnader från tidigt 1800-tal till nutid. Inom trädgården finns inslag av naturmiljöer från tiden för trädgårdens anläggande – ett öppet eklandskap och typisk skärgårdsnatur med hållmarker och större tallar. Kontakten med Brunnsviken är en stor kvalitet. I anslutning till trädgården finns en handelsträdgård. Norr om trädgården finns en liten sommarnöjesmiljö med snickarglädjesvillor.

Söder om Bergianska trädgården, med Roslagsbanan inpå husknuten, ligger Villa Frescati från 1792. En ny pedagogisk våtmark i Bergianska trädgården bidrar nu till att förstärka den kontakt med Brunnsviken som villan ursprungligen hade samt till att öka den biologiska mångfalden. Strax intill återfinns Kungliga Vetenskapsakademiens bebyggelsekomplex med mörkbruna tegelfasader. Gamla grova ekar, andra äldre ädellövträd och tallar samt ett gravfält är betydelsefulla inslag i miljön. Därefter följer ett obebyggt höjdparti med naturmark. Här och var går berget i dagen och mot vattnet vetter klippor som är populära för solbad.

Även om nya byggnader tillkommit genom åren, är nationalromantikens monumentala tegelarkitektur fortfarande kännetecknande för f.d. skogs- och veterinärhögskolorna. Skogshögskolans park innehåller ett arboretum, det vill säga en vetenskapligt ordnad trädsamling med många olika arter. Därutöver finns ett flertal grova gamla ekar. Delar av ekbeståndet håller dock på att växa igen.

Om Skogshögskolan kännetecknas av tunga byggnader i en parkmiljö, så har Veterinärhögskolan en annan struktur med paviljonger ordnade kring ett centralt stråk. Miljön är mindre parklik men en rikedom av ståtliga parkträd som grova ekar och andra ädellövträd gör att Kräftriket uppfattas som en lummig miljö.

Längs Brunnsviken löper en naturskön strandpromenad. En naturlig trädrida liksom den bitvis kuperade terrängen bidrar till att skilja den bakomliggande bebyggelsen från Brunnsvikens vattenrum. Landskapet präglas av vatten- spegeln, luftrummet och den motsatta strandens växtlighet. Vid Frescati Hage finns ett friluftsbad, Brunnsvikens Kanotklubb och Akademiska roddklubbens hus. I områdets södra del upptas vattenytorna av marinor med ett stort antal bryggor.

VÄRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- Bebyggelsestrukturen med "hus i park" och där husen har inordnats med hänsyn till öppna stråk, landskapsbryn och skogsklädda höjder, är ett kännemärke för stora delar av området.
- **Sekelskiftets utbyggnad av akademiska institutioner längs Brunnsviken.**
 - F.d. Skogs- och veterinärhögskolorna i Frescati Hage respektive Kräftriket utgör tillsammans med Naturhistoriska riksmuseets och

Vetenskapsakademiens monumentalbyggnader en viktig årsring i områdets historia. Den berättar om lärdomens betydelse och om offentligt byggande under tidigt 1900-tal och uppvisar tidstypisk institutionsarkitektur av hög klass. Det är ett stort värde att miljöerna fortfarande är levande utbildningsmiljöer.

- **Bergianska trädgården** har funnits på platsen sedan 1885 och är den enda botaniska trädgården i Stockholm och unik i sitt slag.

Bergianska trädgården innefattar olika växtavdelningar, växthus och andra tillhörande kulturhistoriskt intressanta byggnader samt naturmiljöer. Den visar en lång kontinuitet i byggnader, anläggningar, kulturlandskap, naturmiljöer, hortikultur och vetenskap och har hortikulturellt värdefulla samlingar

Trädgården innehåller också naturmiljöer från tiden för trädgårdens anläggande: det öppna eklandskapet och skärgårdsnaturen med hållmarker och större tallar.

En pedagogisk våtmark från 2011 är tillsammans med trädgårdens dammar livsmiljö för både större och mindre vattensalamander.

- **Stockholms universitets centrala campus.**
 - Det centrala universitetsområdet har huvudsakligen formats från 1970 och framåt och är en viktig årsring.
 - Landskap, landskapsarkitektur, arkitektur och konstnärlig utsmyckning skapar tillsammans en tilltalande helhet. Flertalet av byggnaderna är ritade av sin tids främsta arkitekter som David Helldén, Ralph Erskine och Carl Nyrén.
 - Byggnaderna upplevs som "hus i park" och har ett medvetet förhållningssätt till sin omgivning.
- Vetenskapsstadens olika delar ger tillsammans en **arkitekturpark**; en provkarta på svensk institutionsarkitektur av högsta klass, från tidigt 1800-tal fram till i dag.

- **Rester av Lantbruksakademiens experimentalfält** från tidigt 1800-tal till 1960-talet.
 - De äldre byggnaderna inom det centrala universitetsområdet är kvar sedan Experimentalfältets verksamhet. Även viss växtlighet finns bevarad. De många främmande trädslag som planterades, i dag ofta med ansevärd dimensioner, har både biologiska och kulturhistoriska värden.
- **Brunnsvikslandskapet som helhet.**
 - Brunnsvikslandskapet från det sena 1700-talet kan ännu anas. Närmast Brunnsviken präglas det av vattenspegeln, luftrummet och den närmaste landskapsväggen som varierar mellan parker, gles bebyggelse, trädridåer med många ekar samt branter.
 - Armfeltsska villan/Villa Frescati är uppförd efter ritningar av Louis Jean Desprez och uppvisar en miljö som skapades för Gustav III:s gunstlingar.
 - Namnen Frescati och Albano berättar om Gustav III:s ambition att runt Brunnsviken med villor och parker skapa en svensk version av den romerska Campagnan, känd för sin naturskönhet, många antika lämningar och praktfulla romerska villor.
- **Ek- och ädellövmiljöerna.**
 - De gamla ekarna är av stor betydelse som livsmiljö för många och ovanliga arter och för områdets karaktär. De är också viktiga markörer för landskapets tidsdjup.
 - De högsta naturvärdena i Vetenskapsstaden är knutna till grova gamla ekar och andra ädellövträd i olika åldrar och nedbrytningsstadier. Det största inslaget av gamla grova ekar och tallar finns i det obebyggda höjddpartiet mellan Bergianska trädgården och Frescati Hage. Miljön domineras av ädellövkog och blandskog. Det har tidigare det utgjort hagmarker (Norra Brunnsvikshagen) och har en lång kontinuitet

som kulturpåverkad mark med lövträd. I höjddpartiet finns också fundamentet för en obelisk som restes under det sena 1700-talet.

- Delområdet har ett **vetenskapshistoriskt värde** genom att Naturhistoriska riksmuseet, Skoghögskolan och även senare tiders agrar- och vetenskapshistorisk forskning bidragit till att det är mycket välundersökt.

Rekreation och nyttjande

- **Brunnsviken** används av allmänheten under stora delar av året. Sommartid erbjuds guidade båtturer med möjlighet att gå iland på flera platser. Nedanför Frescati Hage finns den allmänna badplatsen Brunnsviksbadet. Längre söderut ligger en kanotklubb som också hyr ut kanoter för egna turer. När isen lägger sig används Brunnsviken för skridsko- och skidåkning.
- **Brunnsvikens strand** är till stor del lättillgänglig och erbjuder rofyllda platser och vackra utblickar. Här finns möjlighet till promenader, löpning, sol, bad och avkoppling.
- **Bergianska trädgården** är ett attraktivt besöksmål med sin stora artrikedom och omväxlande natur. Trädgården erbjuder upplevelserika promenader och det vackra läget vid Brunnsviken gör den attraktiv året om.
- Vetenskapsstaden är en **viktig port till andra delar av Nationalstadsparken**. Vid Stockholms universitet arbetar och studerar ett stort antal människor, vilket gör att området under terminerna används för många olika aktiviteter. Årligen arrangeras konserter och andra evenemang. Experimentalfältet fungerar som start- och målpunkt för motionslopp.
- Området är en **pedagogisk resurs** och nyttjas också av universitetet, allmänheten samt skolklasser och förskolor. I Bergianska trädgården finns naturskolan Naturens hus, en del av Vetenskapens hus.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Vetenskapsstaden ska vara ett levande område för utbildning och forskning med karaktär av bebyggelsegrupper i park, lokaliserade och utformade utifrån landskapets förutsättningar.
- Vetenskapsstaden ska utmärkas av byggnader och miljöer från olika tider. Bebyggelsens olika årsringar ska kunna avläsas. Den höga kvaliteten när det gäller arkitektur och landskapsarkitektur ska präglade även tillkommande bebyggelse.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består.
- Experimentalfältstiden ska vara synlig genom byggnader, träd och andra växter samt öppna ytor.
- Närmast Brunnsvikens vattenspegel ska landskapets karaktär bevaras. Sambandet över Brunnsviken ska upprätthållas med särskild uppmärksamhet på viktiga siktlinjer och fondmotiv. Ny bebyggelse ska utformas med hänsyn till vyer från det engelska parklandskapet runt Brunnsvikens övriga stränder. (Se vidare delområde Brunnsviken.)
- Naturmark, vegetation och landskapsstruktur som har särskild betydelse för den ekologiska spridningsfunktionen ska bevaras. Möjligheten att förstärka spridningsfunktionen ska tas till vara. De högre partierna mellan Bergianska trädgården, Vetenskapsakademien och Frescati hage ska ha en vegetation av hällmarkstallskog med inslag av ek.
- Det månghundraåriga inslaget av gamla grova ekar ska bestå.
 - De gamla grova solitära ekarna i anslutning till bebyggelsen ger området karaktär och sparas som värdefulla inslag i landskapet och som livsmiljöer för djur och växter.

- Värdefulla ekar i de mer naturpräglade delarna ska vara solbelysta och fristående med inslag av lundbestånd.
- De viktigaste ekmiljöerna ska vara fria från igenväxningsvegetation.
- För att trygga återväxten och gynna den biologiska mångfalden ska det finnas träd i olika åldrar: grova träd, yngre s.k. efterträdare och unga träd.

Rekreation och nyttjande

- Vetenskapsstaden ska präglas av verksamheter med inriktning på olika typer av utbildning och forskning.
- Bergianska trädgården ska utvecklas vidare som botanisk trädgård för att möta behovet som vetenskaplig institution och för att utbilda och informera studenter, skola och allmänhet.
- Det ska vara lätt att hitta och röra sig från Vetenskapsstaden till Norra Djurgårdens övriga delar. Dalstråken genom området ska tas tillvara som entréer.
- Det ska vara lätt att hitta och röra sig utefter Brunnsviken. Klippor och stränder ska vara vårdade, trygga och inte upplevas som obehagliga att vistas på.
- Förbindelserna inom Vetenskapsstaden samt mellan Stockholms universitet – KTH – Karolinska Institutet – Hagastaden ska vara väl utvecklade, både för cyklister och för kollektivtrafik.
- Trafikens negativa påverkan på delområdet ska vara högst 45 dB(A) i enlighet med rekommendationerna i Stockholms stads parkprogram.
- Roslagsvägens barriärverkan ska minska bl.a. genom ny ekplantering. På sikt bör en nedgrävning av Roslagsvägen från Roslagstull till Ålkistan eftersträvas.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- Flera förhistoriska gravar talar om tidig bosättning i området kring Vetenskapsakademien, Naturhistoriska riksmuseet och centrala campusområdet.
- Söder om Arrheniuslaboratorierna finns ett dokumenterat medeltida bebyggelseläge. Man vet att både Svartbrödraklostret och Helgeandshuset hade avelsgårdar på Norra Djurgården inom ett område som då kallades Liderne. På 1500-talet drogs marken in till kronan och nyttjades för jakt, bete och slätter.
- Från 1680 och över hundra år framåt var området öster om Roslagsvägen en del av den kungliga jaktparken.
- Både jaktparken och området väster om Roslagsvägen hade länge en lantlig prägel. På området för f.d. Skogshögskolan låg bostället Norrbrunn. Vid nuvarande koloniområdet öster om Albano låg Söderbrunn. Närmare Brunnsviken låg ängsvaktartorpet Catherineberg. Här anlades i slutet av 1700-talet vårdshuset Kräftriket. Det revs på 1900-talet när Roslagsvägen breddades.
- År 1791 överlät Gustav III egendomarna Norrbrunn, Cathrineberg och Lilla Frescati till sin vän generalen Gustaf Mauritz Armfelt. År 1792 uppfördes en ståtlig stenvilla efter ritningar av Louis Jean Desprez. En kanal med holmar grävdes ut mellan villan och viken. Armfelt kom aldrig att bebo egendomen. Under Gustav III:s tid upphörde jaktparken i praktiken men markerna fortsatte att brukas och det lantliga landskapet levde kvar.
- År 1816 inrättas Lantbruksakademiens Experimentalfält. Förutom huvudbyggnaden Bloms hus, uppfördes tjänstebostäder och byggnader för verksamheten.
- År 1879 beslutades att inom den f.d. jaktparken upplåta mark till en hamn vid Värtan med tillhörande järnvägsförbindelse och godsstation vid Albano.
- År 1885 flyttade Bergianska trädgården vid Brunnsviken. Den anlades av professor Bergianus Veit Wittrock med den engelska parken som förebild. Anläggningen är också präglad av hans person och dåtidens nationalromantiska ideal.
- År 1908 uppfördes Veterinärhögskolan i Kräftriket, 1916-1917 stod byggnaderna för Vetenskapsakademien, Skogshögskolan och Naturhistoriska Riksmuseet klara.
- På 1960-talet började Stockholms universitet att etableras sig på Experimentalfältet, vars verksamhet tagits över av Lantbruksuniversitetet i Ultuna. Ett antal byggnader som nu har plats i den svenska arkitekturhistorien har tillkommit.

▲ Ekar utanför Aula Magna, Stockholms universitet. Foto: Lars Nyberg.

UPPLYSNINGAR

Särskilda bestämmelser 2012

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller för strand- och vattenområden inom 100 meter från strandlinjen.
- Byggnadsminnen enligt förordning (1998:1229) om statliga byggnadsminnen m.m: Naturhistoriska riksmuseet inkl. Botanhuset, Vegaplatsen, vaktmästarbostäder; Villa Frescati samt mark och ett flertal byggnader inom Bergianska trädgården.
- Byggnadsminnen enligt kulturminneslagen: Ett antal byggnader inom f.d. Veterinärhögskolan och f.d. Skoghögskolan samt "Fredrik Bloms hus" inom Frescati.
- Fornlämningar: Raä 99:2 stensättning, Raä 10:1-3 stensättningar, Raä 4:1 vägmärke "Danderyds skeppslag".
- Detaljplan finns för Arrheniuslaboratoriet för de planerade Botanhuset och Kårhuset samt för Norra länken i tunnel, för Roslagsvägen söder om Frescati trafikplats och för området söder om Värtabanan. I övrigt omfattas hela området av områdesbestämmelser för Norra och Södra Djurgården (Ob 87032)
- Detaljplanering pågår för Albano.

Styr- och måldokument

Bergianska trädgården. Utvecklings- och vårdplan med särskild inriktning på trädbeståndet. Bergianska trädgården 2005.

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Frescati utvecklingsplan, Akademiska hus 2008
Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Vårdprogram för Bergianska trädgården, Statens fastighetsverk

Översiktsplan för Nationalstadsparken, Stockholmsdelen. Stockholms stad 2009

Markägare, förvaltare och större intressenter

Akademiska hus i Stockholm AB

Bergianska trädgården

Kungliga Djurgårdens Förvaltning

Statens fastighetsverk

Stockholms stad

Stockholms universitet

Norra Djurgården

OMRÅDET I DAG

Norra Djurgården är det största samlade natur- och friluftsområdet inom Nationalstadsparken. Det sträcker sig mellan Roslagsvägen i väster, Lilla Värtan i öster, Ålkistan i norr och stenstaden med KTH i söder. Det är på Norra Djurgården som man bäst kan få en uppfattning om hur Djurgårdslandskapet såg ut under 1600- och 1700-talen, då det präglades av den kungliga jaktparken.

Bevarade huvuddrag och lantlig prägel

Landskapet är kuperat med omväxlande skogspartier på höjdryggarna och öppna dalstråk i öst-västlig riktning. Ekbackar varierar med barrskogar och barrblandskogar. I dalbottnarna finns våtmarker, sjösystem och torrare partier med näringsrik glaciallera som gett förutsättningar för odling.

Längs havsstranden i norr sträcker sig en förkastningsbrant med Stora Lappkärrsberget som högsta punkt med 45 meter över havet. De höglänta barrskogsområdena ger utblickar över vattnet och präglas av en rofylldhet som är ovanlig i stadens närhet. I de lägre partierna är landskapet öppet och delvis betat. Utmärkande är de många ekbackarna. I vissa delar, som Oxbergsbacken och Vårhagen längs Lilla Skuggans väg, håller de tidigare hävdade ekmiljöerna på att växa igen. Inom området återfinns många av Nationalstadsparkens större sjöar och våtmarker: Laduviken, Lappkärrret, Uggleviken, Lillsjön och Spegeldammen.

1700- och 1800-talsmiljöer präglar landskapet

Norra Djurgården är glest bebyggt. Framför allt framträder välbevarade bebyggelsemiljöer från 1700- och 1800-talen som Stora Skuggan, Lilla Skuggan och miljön norr om Husarviken med Fiskartorpet. Vid Frescati finns byggnader och viss växtlighet kvar sedan tiden som experimentalfält 1816-1960. Mellan Uggleviken och Roslagsbanan ligger Stockholms äldsta koloniområde Söderbrunn. I norr återfinns två områden med mer samlad bebyggelse, Lappis och Ekhamnen. Lappis är ett studentbostadsområde från 1960-talet, med fyravåningshus i tegel och en grupp punkthus. Ekhamnen är ett funktionalistiskt präglat bostadsområde från 1930-talet med trevåningslängor omgivna av ekar och tallar. Åt norr övergår det i Torshagen, ett hagmarksliknande område med grunder, murar, kulturväxter efter den bebyggelse med parkliknande trädgårdar som fanns här cirka 1860-1960. Torshagen är kraftigt bullerstörd av Roslagsvägens trafik.

Mellan de äldre bebyggelsemiljöerna utbreder sig öppna landskap med pastoral karaktär; särskilt mellan Lilla Skuggans väg och Husarviken. Tillsammans med de välbevarade byggnaderna ger landskapet en stark historisk upplevelse. I vyerna över Husarviken bryter dock gasverksområdets storskaliga industribyggnader den närmast förindustriella prägel. Ett annat påtagligt inslag är den kraftledning som går rakt igenom området. Markerna norr om Stora Skuggan användes som skjutbana under en stor del av 1900-talet, vilket har avsatt spår genom de skjutvallar som syns skogskanten.

Många vägar följer i stort sina äldre sträckningar, som Björnnäsvägen, Fiskartorpsvägen och Lilla Skuggans väg. Även flera mindre vägar, t.ex. cykelvägen till Uggleviksskällan, följer det äldre vägnätet. Inom området finns flera gravar från förhistorisk tid; i krönlägen mot Lilla Värtan finns rösen och stensättningar från bronsålder och järnålder. Även kring Stora Skuggan finns flera stensättningar och norr om universitetsområdet två mindre gravfält.

Utflyktsmål och rekreationsområde

Det har länge funnits populära utflyktsmål på Norra Djurgården. Uggleviksskällan var en stor folklig mötesplats under 1800-talets senare del. Vid Laduviken är Fiskartorpets hoppbacke vida synlig i landskapet. Fiskartorpsbacken anlades av Skidfrämjandet 1902 och under hela 1900-talet har Fiskartorpet med servering varit ett viktigt vintersportcentrum i Stockholm. Fortfarande är hoppbacken i funktion.

I dag erbjuder Norra Djurgården många olika typer av rekreation. Ett omtyckt besöksmål är Stora Skuggan med 4 H-gård, grönytor för picknick och lek samt flera serveringar. Här anordnas ibland evenemang. I närheten ligger Lappkärrsberget, en välkänd lokal för fågelskådning med lättillgängliga stigar runt sjön. Den som vill ha en stillsam skogspromenad beger sig till Lappkärrsberget, som också används av en del joggar. Lill-Jansskogen är mer intensivt utnyttjad med elbelysta motionsspår, ridvägar och cykelvägar. Norra Djurgårdens många ekbackar är utmärkta platser för picknick eller för att bara njuta i solen.

VÄRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- Det omväxlande landskapet med många naturtyper,
 - Den kulturpåverkan som skett genom jordbruk och nyttjande som jaktmark fortfarande är avläsbar och är viktig orsak till områdets höga naturvärden.
 - Den stora variationen av biotoper och det rik växt- och djurliv är en viktig del i rekreationsvärdena.
 - De rika ekmiljöerna är typiska för Norra Djurgården. Tillsammans med Södra Djurgårdens eklandskap utgör de en av länets största koncentrationer av gamla och grova ekar. De gamla ekarna är av stor betydelse som livsmiljö för många och ovanliga arter och för

områdets karaktär. De är också viktiga markörer för landskapets tidsdjup.

- Barrskogarna och barrblandskogarna består av träd i olika höjder⁵, av olika ålder och med ett stort inslag av gamla träd. Denna variation är av stor betydelse för både den biologiska mångfalden, rekreativevärdena och för förståelsen för områdets långa nyttjande. Barrskogens långa kontinuitet kan ses genom fynd av arter som den ovanliga svampen rosentickan.
 - Det rikaste fågellivet i Nationalstadsparkens barrblandskogar finns i området från Uggleviken till Laduviken. Här häckar duvhök, sparvhök och ormråk.
 - Uggleviken är Stockholms största fuktlövskog och en av de mest värdefulla våtmarkerna i staden med ett mycket rikt växt- och djurliv (växter, snäckor, fåglar och groddjur).
 - Sjöar och småvatten som Lappkärret, Laduviken och Spegeldammen är värdefulla för häckande och rastande fåglar, för groddjur och vatteninsekter men också för landskapets mosaikartade karaktär.
- **Den långa kontinuiteten av människans nyttjande och bosättningar**
 - Landskapet har bibehållit sina huvuddrag i fördelningen mellan öppen mark och skog samt äldre vägsträckningar. Genom odling, slätter och bete har området genom århundraden bevarat sin mosaikartade karaktär.
 - Inom delområdet finns förhistoriska gravar i form av rösen, högar och stensättningar. Rösena är Nationalstadsparkens enda gravmonument från bronsåldern. Mellan Stora Lappkärrsberget och Stora Vargjakten finns fossila odlingslämningar av okänd ålder.
 - Byggnader med koppling till agrara samhället, till exempel 1700-talsladorna Kristinaladan/Fiskartorpsladan och Stora Skuggans lada vid Husarvikens strand vid Fisksjöäng, är viktiga delar av områdets historia.

- I Torphagen finns grunder, terrasser, bryggfundament och vegetation som berättar om en svunnen bebyggelsemiljö med snickarglädjesvillor och trädgårdstäppor från 1800-talets andra hälft fram till 1970-talet.
- Många platsnamn berättar om människans nyttjande och om företeelser i naturen, till exempel Ugglebacken, Björnnäset och Stora Vargjakten.

- **Spår från jaktparkstiden**

- Flera vegetationstyper har mycket lång kontinuitet, t.ex. är flera ekar från Karl XI:s tid. I jaktparken hölls landskapet öppet genom bete av som mest 1500 hjortar, vilket gynnade ekarna som trivs i hävdade landskap.
- Karl XI:s fiskarstuga, "Fiskartorpet", byggdes under 1600-talets senare del och är Djurgårdens äldsta byggnad. Den erinrar om den period som parken användes för säkra hovets tillgång till vilt och fisk. Den idylliska miljön kring Fiskartorpet är skildrad i konst och lyrik, vilket gör att den också har immateriella värden.

- **Rester av Lantbruksakademiens experimentalfält från tidigt 1800-tal till 1960-talet**

- Experimentalfältet går fortfarande att utläsa i landskapet, särskilt väl i det öppna fältet med fruktträd och ädellövträd öster om universitetsområdet. Även viss annan växtlighet finns bevarad. De många främmande trädslag som planterades, i dag ofta med ansevärd dimensioner, har både biologiska och kulturhistoriska värden.
- Experimentalfältet bildar tillsammans med Stora Skuggans gård ett sammanhållet ett historiskt landskapsrum av stor agrarhistorisk betydelse.

- **Byggnader med parker och trädgårdar från sent 1700-tal**

- Bebyggelse och park vid Stora Skuggan visar på de miljöer som skapades i samband med att Gustaf III upplät mark åt sina gunstlingar, i detta fall åt Abraham Niclas Edelcrantz

⁵ Skogar med träd i olika höjder brukar kallas flerskiktade.

▲ Äng vid Fiskartorpet. Foto: Lars Nyberg.

- Lilla Skuggan med omgivande landskap är exempel på ett av det sena 1700-talets sommarnöjen med herrgårdslignande bebyggelse och tillhörande jordbruksmarker. På platsen låg tidigare ett hov-jägarboställe och här fanns förr en av portarna till jaktparken.

Rekreation och nyttjande

- Norra Djurgården är ett **stort sammanhängande park- och naturlandskap** med möjligheter till många olika slags rekreation och friluftsliv.
- De sammanhängande **skogsområdena utmed Lilla Värtan** är unika i ett storstadsperspektiv. Barrskogshöjderna ger en tydlig naturkänsla. Att så nära huvudstadens centrum kunna vandra i rofylld skog är en särskild kvalitet. Den vintergröna vegetationen bidrar till en upplevelse att man lämnat staden långt bakom sig.
- **De många ekbackarna** har rekreativa kvaliteter.
- Stora delar av Norra Djurgårdens landskap har höga **upplevelsevärden**.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Norra Djurgården ska vara ett stort sammanhängande natur och friluftsområde där landskapet uppvisar en tydlig historisk dimension.
- Landskapet ska behålla sin huvudstruktur med öppna landskapsavsnitt, ekbackar och skogar.
- Med den historiska markanvändningen som utgångspunkt, ska Norra Djurgården kännetecknas av en variation av naturtyper och ett rikt växt- och djurliv.
- De månghundraåriga ekbackarna och solitära ekarna ska vara ett karakteristiskt inslag i landskapet. För trygga återväxten av framför allt av ek och gynna den biologiska mångfalden ska det finnas träd i olika åldrar: grova träd, yngre s.k. efterträdare och unga träd. Yngre ekar ska

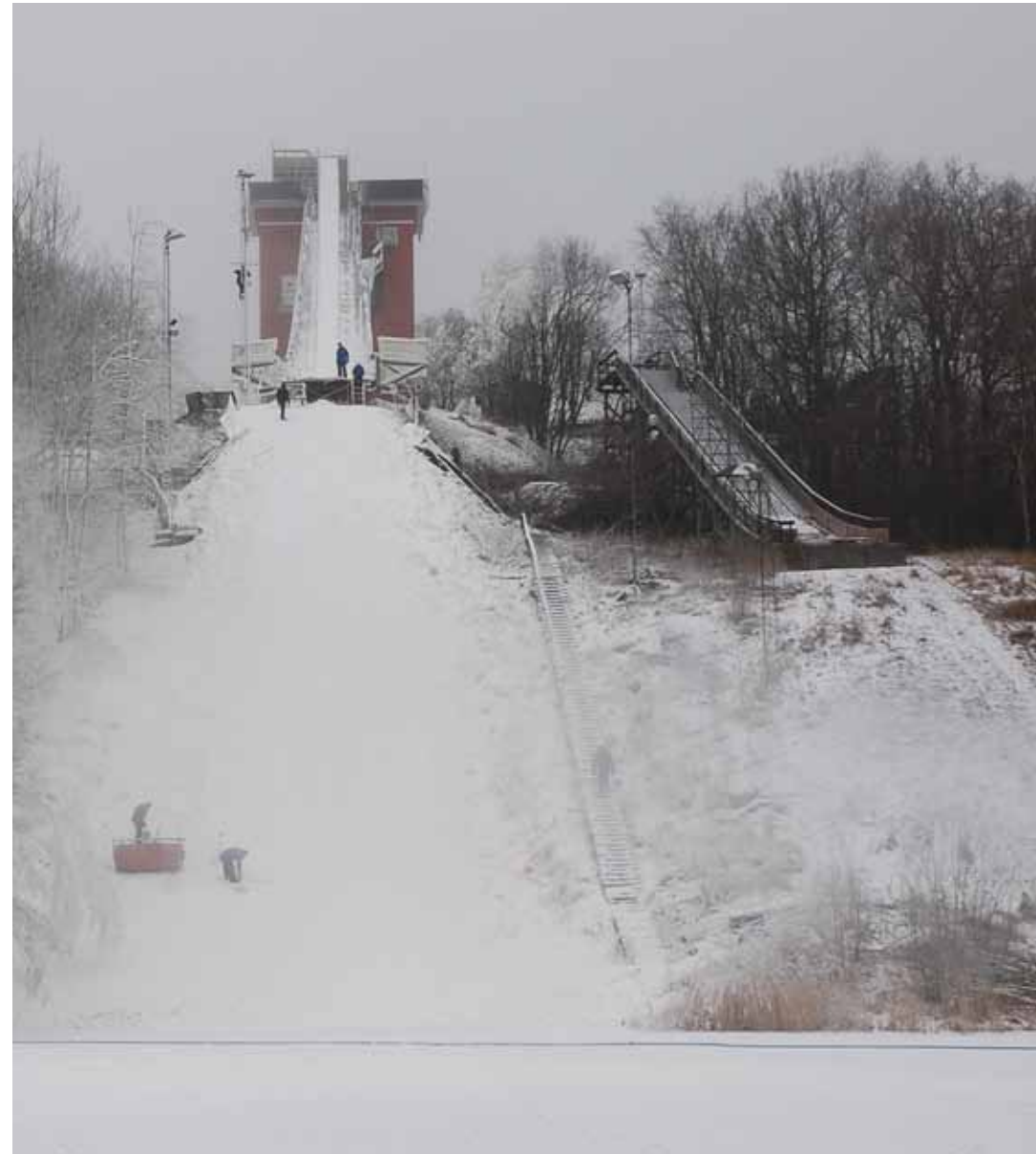
kunna utvecklas till vidkroniga ekar. Ädellövbeståndet ska vara så stort att livsmiljöer som är knutna till dessa träd kan upprätthållas och stärkas och så att djur och växter kan sprida sig mellan Norra Djurgården och andra områden med ekar.

- Det sammanhängande skogsområdet mot Lilla Värtan ska kännetecknas av äldre barr- och barrblandskogar och ge en tydlig skogs-känsla och upplevelse av "vårdad vildmark", detta med utgångspunkt i naturlig dynamik och succession men även i att skogen är en del i ett kulturlandskap som människan nyttjat i århundraden. Vid Stora Vargjakten ska granen dominera.
- De öppna landskapspartierna kring Stora Skuggan, Lilla Skuggan och Fiskartorpet – Husarviken och Lillsjön ska vara hävdade genom bete och slätter. Tidigare hagmarker i övrigt ska så långt möjligt vara hävdade genom bete
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består. Bebyggelsemiljöerna från 1700- och 1800-talen ska vara viktiga inslag – "kärnpunkter" - i landskapet. De bör inte förtätas eller utvecklas. Fisksjöäng ska upplevas som en naturlig del av Djurgårdslandskapet, där landskapets villkor ska vara styrande för den verksamhet som sker.
- Experimentalfältstiden ska vara synlig genom byggnader, träd, buskar och öppna ytor och med en skötsel och utveckling som tar hänsyn till områdets agrarhistoriska betydelse.
- Sjöar, våtmarker och dammar ska vara goda miljöer för groddjur, vatteninsekter och fåglar. Vattenkvaliteten ska vara god och stränderna till våtmarker och mindre sjöar hävdade. Lappkärret ska behålla sin status som fågelsjö miljöer för framför allt doppingar, snatterand och rörhöna. Lillsjön ska hävdas genom bete. Utveckling och återskapade av våtmarker ska ske utifrån hänsyn till det historiska landskapets värden.
- Ekhamnen ska ha karaktär av funkisområde i en ekbacke med grova ekar, lindar och tallar som betydelsefulla inslag.
- Fiskartorpets hoppbacke ska bevaras.

- Torphagen ska hävdas och så att lämningar av bebyggelse, trädgårdar och andra anläggningar är väl synliga.
- Områdets synliga fornlämningar ska vara vårdade och lätta att uppmärksamma i landskapet.
- De äldre platsnamnen och vägsträckningarna ska värnas och leva vidare.

Rekreation och nyttjande

- Norra Djurgården ska vara ett mångsidigt rekreationslandskap, baserat på landskapets natur- och kulturvärden. Det ska möta olika målgruppers behov. Skogsområdena i norr ska erbjuda upplevelser av skogskänsla och promenader i tyst miljö. Stora Skuggan ska vara ett utflyktsmål för hela familjen. De öppna ytorna ska vara tillgängliga för friluftaktiviteter.
- Stora Skuggan och Fiskartorpets friluftsgård ska vara väl utvecklade målpunkter med god tillgänglighet. Området Lill-Jansskogen – Fiskartorpets friluftsgård ska vara ett tryggt och attraktivt närrekreationsområde för olika slags motion och friluftsliv. Motionsslingor och promenadvägar ska vara väl avskilda från ridstigar.
- Jaktparken bör lyftas fram genom informativa insatser.
- Områdets rofylldhet och kvaliteter för friluftslivet ska värnas framför publika evenemang. Evenemang bör koncentreras till f.d. Experimental-fältet. Stora Skuggan kan nyttjas för mindre evenemang.
- Evenemang ska förläggas så att växt- och djurlivet och kulturhistoriska värden inte skadas samt genomföras så att områdets upplevelsevärden och immateriella värden kan upplevas även under evenemangen.
- Det ska vara lätt att nå Norra Djurgården, både till fots, cykel och med kollektivtrafik.
- Nya verksamheter som är trafikalande bör undvikas.

▲ Fiskartorpets hoppbacke. Foto: Lars-Gunnar Bråvander.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- Redan under bronsålder vistades människor på Norra Djurgården, även om man sannolikt inte var bofast. På bergens höjder utmed den forna vattenleden Lilla Värtan – Edsviken finns flera gravar i form av rösen. Norr om Arrheniuslaboratorierna samt vid Stora Skuggan finns gravhögar och stensättningar.
- De första permanenta bosättningarna kom troligen i övergången mellan äldre och yngre järnålder. Både Svartbrödraklostret och Helgeandshuset hade avelsgårdar inom ett område som kallades Liderne. Därutöver omnämns byarna Unnaröra och Husarne, den senare var troligen upphovet till namnet Husarviken.
- I samband med reduktionen på 1500-talet övergick klostrens mark i kronans ägo. Området nyttjades för bete och ängsbruk såväl under klostrens som under kronans tid.
- På 1680-talet kom största delen av området att ingå i den kungliga jaktparken. I sydväst gick jaktparksstängslet ungefär i Roslagsvägens sträckning för att i höjd med Vetenskapsakademien fortsätta rakt norrut och nå Lilla Värtan omedelbart väster om Stora Lappkärrsberget.
- Vid Lilla Skuggan låg Roslagsporten, en av portarna till jaktparken. Här kom vintervägen från Roslagen in till Stockholm och här låg förr ett av hovjägarboställena.
- Vid KTH mot Lill-Jansskogen fanns en annan port, Träskporten. Lill-Jansskogen har sitt fått namn efter den skogvaktare som bodde på hovjägarbostället som fanns på platsen. Där Björnnäsvägen passerar under Roslagsbanan låg Söderbrunnssporten.
- Ekshagen och Torphagen ingick inte i jaktparken utan tillhörde Bergshammars gård, som i sin tur lydde under Ulriksdal.
- Omkring år 1700 var Karl XI:s fiskarstuga – Fiskartorpet – en av få byggnader på Norra Djurgården. Strandlinjen gick då längre upp, intill 1800-talet bildade Lillsjön, Uggleviken och Laduviken ett sjösystem med utlopp i Lilla Värtan via Husarviken.
- På 1790-talet upplät Gustav III egendomen Stora Skuggan till Abraham Niclas Edelcrantz, som började med experimentaljordbruk.
- Lilla Skuggan uppfördes 1788 som sommarnöje för hovsekreteraren Johan Platin. Det övertogs av Maria Helena Qviding, vän till Carl Michael Bellman.
- Under 1800-talet begav sig Stockholmarna till Ugglevikskällan för att fira dricka vattnet och fira sommarens intåg. Under 1800-talets senare del var det en viktig samlingsplats för den tidiga arbetarrörelsen.
- År 1889 arrangerades den första skidtävlingen vid Fiskartorpet. Den första hoppbacken anlades år 1902. Dagens anläggning är från 1930-talet.
- År 1905 anlades Söderbrunns koloniområde vid Björnnäsvägen anlades år 1905 på initiativ av Anna Lindhagen som stadens äldsta koloniområde.

UPPLYSNINGAR

Särskilda bestämmelser 2012

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Vid Lilla Värtan och Husarvikens norra strand gäller strandskydd enligt miljöbalken för strand- och vattenområden med upp till 300 meter för landområdena och 100 meter för vattenområdena. Strandskydd gäller även för Lappkärrret, Laduviken och dess utlopp till Husarviken samt för Spegeldammens utlopp i Husarviken.
- Byggnadsminnen enligt förordningen (1998:1229) om statliga byggnadsminnen m.m: Fiskartorpet samt byggnaderna vid Stora Skuggan (Engelska villan med flyglar samt Åttkanten).
- Fornlämningar: Raä 2:1 röse, Raä 1:1 stensättning, Raä 11:1 röse, Raä 203:1-2 stensättningar, Raä 117:1 stensättning, Raä 196:1 älvkvarnsförekomst.
- För huvuddelen av området gäller områdesbestämmelser för Norra och Södra Djurgården (Ob 87032)

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram.
Länsstyrelsen i Stockholms
län rapport 2006:11.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens
Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson,
remissutgåva 2006.

Vattenprogram för Stockholm 2000.

Översiktsplan för Nationalstadsparken, Stockholmsdelen.
Stockholms stad 2009.

Markägare, förvaltare och större intressenter

Bostadsrättsföreningar i Ekhammen

Kungliga Djurgårdens Förvaltning

Statens fastighetsverk

Stockholms stad

Idrottsparken

OMRÅDET I DAG

Området sträcker sig mellan Valhallavägen, Lill-Jansskogen, Värtabanan och Lidingövägen, med undantag av f.d. Kl på andra sidan Lidingövägen. Allt oftare benämns det Idrottsparken; i över ett sekel har det fungerat som en central plats i Stockholm för idrott, rekreation och hälsa.

Lång idrottsverksamhet bland ekbackar

Flera välkända äldre idrottsanläggningar präglar området, här ligger Stockholms första tennispaviljong från 1895-95 och Stockholms stadion från 1911, som ersatte områdets allra första anläggning. Centralt i Idrottsparken utbreder sig Östermalms Idrottsplats samt Tennisstadion med sina olika hallar. Mitt bland idrottsanläggningarna syns fortfarande rester av det eklandskap som präglade området intill sekelskiftet 1900. Mellan trädklädda kullar utbreder sig lågpartier som förr utgjordes av Storängen. Backarna med ekar och andra ädellövträd är starkt bidragande till områdets parkliknande karaktär.

I en skogsbacke norr om Stadion ligger GIH (Gymnastik- och idrottshögskolan) med undervisningslokaler och olika idrottshallar. GIH:s anläggning har byggts ut i flera etapper från 1945 och framåt och kännetecknas av anspråkslösa hus i rött tegel. Intill GIH märks f.d. Allmänna BB, som byggdes på 1910-talet mot Lill-Jansskogen. Närmast Valhallavägen ligger Sophiahemmets monumentala anläggning inbäddad i parkmiljö med områdets äldsta byggnad.

Hästar med tradition

Hästverksamheten är ett påtagligt inslag med Stockholms fältrittklubbs ridbana, Rytтарstadion och beteshagar. Ridsporten har lång tradition i området. Rytтарstadion har under årens lopp dragit till sig ytterligare anläggningar med anknytning till ridsport. På andra sidan Lidingövägen etablerades Livgardet till häst 1897 (KI), vars byggnader (Kavallerikasernen) fortfarande nyttjas av Försvarsmakten. Cirka 200 hästar står uppstallade i området, ungefär hälften i anslutning till rytтарstadion och hälften på Kavallerikasernen, där Försvarsmakten, Polisen och Beridna högvakten sina hästar.

Nya verksamheter i äldre byggnader

Flera av byggnaderna för idrott inrymmer i dag andra verksamheter, till exempel olika typer av butiker. Samtidigt har anläggningar och hallar av mer tillfällig karaktär tillkommit för idrottens behov. Västra delen av Storängsbotten, öster om Storängsvägen, är till stora delar avriven och fungerar som mindre tilltalande upplagsområde och uppställningsyta. I östra delen ligger Kungliga Tennishallen och några kvarvarande f.d. mässbyggnader. Storängsbotten bebyggdes på 1950-talet med mässhallar och nyttjades för S:t Eriksmässan.

Plats för idrottsevenemang

I Idrottsparken arrangeras årligen några av Stockholms allra största idrottsevenemang: Stockholm Marathon, Stockholm Open (tennis), Rytтарspelen och DN-galan (friidrott). Det råder en livlig tävlingsverksamhet i området, inte minst när det gäller ridsport. Ytorna vid Storängsbotten nyttjas ibland i logistiken för de stora idrottstävlingarna.

Området är utsatt för trafikbuller. Lidingövägen och Värtabanan skapar också barriärer, för både människor och djur.

VÄRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Områdets långa tradition som plats för idrott och hälsovård.**
 - Idrotts- och motionsanläggningar från sekelskiftet 1900 och framåt präglar området.
 - Sophiahemmet är en anrik vårdinrättning och uttrycker tillsammans med f.d. Allmänna vårdens historia.
 - De monumentala byggnaderna från Livgardet till häst är viktiga för förståelsen av den militära verksamhet som länge kännetecknade både detta område och Ladugårdsgärde.
- **Resterna av det gamla ekpräglade agrarlandskapet.**
 - Ekbackarna berättar om hur landskapet tidigare har använts och ger karaktär till området som helhet. I de öppna låglänta ytorna kan den tidigare slätterängen Storängen fortfarande avläsas i landskapet.
 - De trädbevuxna backarna har höga naturvärden med bland annat många grova gamla ekar. Den bredbandade ekbarkbocken är en av de ovanliga och hotade arter som lever här. Idrottsparken ingår tillsammans med Gärdesstaden i Nationalstadsparkens smala midja när det gäller växt- och djurarters möjlighet att sprida sig mellan Södra och Norra Djurgården. Idrottsparkens miljöer med grov gammal ek och andra ädellövträd är därför av stor betydelse för hela parken.

Rekreation och nyttjande

- **Idrottsparken har funktion som centrum i centrala stadens idrottsverksamhet.** Inom området finns ett stort och varierat utbud av idrotts- och motionsaktiviteter. Ridsport, tennis, friidrott och bågskytte är idrotter i över ett sekel har präglat området.
- **Östermalms IP** är viktig för vardags- och skolidrotten och som start- och målpunkt för idrottsevenemang. Vintertid spolas en stor skridskobana.
- **Idrottsparken ger möjlighet att centralt i staden kunna hålla olika**

typer av stora idrottsevenemang, något som bidrar till att levandegöra områdets historia som idrottsområde och plats för stora tävlingar som OS 1912.

- Den intilliggande Lill-Jansskogen har ett omfattande system med ridstigar, gångvägar och motionsslingor.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Idrottsparken ska vara ett lantligt idrottslandskap med idrottsanläggningar i park- och naturmark. Det centrala landskapsrummet ska vara obebyggt. Dalgången som sträcker sig i området och de trädklädda backarna ska värnas som visuellt spår av den äldre landskapsstrukturen och agrarlandskapets markanvändning.
- Storängsbotten ska utvecklas till så att det blir en integrerad del av området som helhet, både när det gäller landskapskaraktär och verksamheter. Det är den del av området där det finns vissa möjligheter till förändringar. Möjligheten att genom landskapsplanering och trädplanteringar stärka de ekologiska, upplevelsemässiga och historiska sambanden till området väster om Storängsvägen ska tas tillvara.
- De kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består.
- Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer med parker ska bevaras och vårdas så att deras karaktär bibehålls.
- Tillfälliga anläggningar ska undvikas. De ska vara gestaltade och placerade med omsorg, utifrån områdets värden.
- Ekmiljöerna ska vara ett karakteristiskt inslag och vara av sådan omfattning att Idrottsparken är en väl fungerande spridningszon för djur och växter knutna till dessa träd. Äldre ekmiljöer ska bevaras och hävdas, det ska finnas en god återväxt av ekar och andra ädellövträd. Delar av område, såsom Storängsbotten, kan förstärkas ekologiskt.

Rekreation och nyttjande

- Idrottsparken ska vara en av stadens knutpunkter för idrott med ett brett utbud. De idrotter som har lång tradition i området – ridsport, tennis, friidrott och bågskytte ska värnas, liksom allmänhetens möjlighet att använda Östermalms IP för vardagsidrott.
- Verksamheter och anläggningar för idrotten ska vidareutvecklas utifrån hänsyn till området natur- och kulturmiljövärden.
- Storängsbotten ska utvecklas till en del av idrottslandskapet. Undantaget Lidingövägen, ska biltrafiken i området vara så begränsad som möjligt. Storängsvägen ska fungera som lokalgata för att försörja verksamheterna inom området.
- Byggnader och lokaler ska i första hand nyttjas för verksamheter med anknytning till idrott.
- Idrottsparken ska ha inbjudande entréer från omgivande stadsdelar.
- Idrottsparken ska ha goda gång- och cykelförbindelser. Det ska vara möjligt för gående, cyklister och djur att på ett enkelt och säkert sätt kunna korsa Valhallavägen, Lidingövägen och Värtabanan, t.ex. i tunnel i Erik Dahlbergsgatans förlängning.
- Det ska vara en god kontakt mellan Idrottsparken och Lill-Jansskogen, bland annat genom minskad trafik på Fiskartorpsvägen.
- För att säkerställa genomförandet av stora evenemang, ska en flexibilitet eftersträvas i användningen av områdets ytor och lokaler.
- Funktionen att delvis fungera som resursyta för stora evenemang ska bestå.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- Under medeltid tillhörde området Klara kloster.
- Under 1600- och 1700-talen låg det inom den kungliga jaktparken. De lägre partierna användes som slåtterängar och ingick i den stora Storängen, som utbredde sig ända fram till Uggleviken och Lilla Värtan. På äldre kartor kallas dess lägsta parti för Storängsbotten.
- Områdets var obebyggt intill 1900-talet. Eklandskapet hade då betydligt större utbredning; de nuvarande ekbackarna mot Lidingövägen var en del av den stora Starrbäcks Ekebacke, som var sammanhängande och sträckte sig över Lidingövägen.
- Områdets allra äldsta bebyggelse hör till Sophiahemmet, som med stor park byggdes vid Valhallavägen på 1880-talet. Sophiahemmet instiftades av drottning Sophia och var ett privatsjukhus med sjuksköterskeskola. Efterhand kompletterades huvudbyggnaden med ett flertal byggnader.
- År 1897 förlades Kungliga Livgardet till Häst (K1) till andra sidan Lidingövägen. Redan på 1880-talet hade Fältrittklubbens terrängbana anlagt.
- På Stadions nuvarande plats anlades på 1890-talet, Idrottsparken, Stockholms första stora idrottsanläggning. Från Idrottsparken återstår i dag endast den s.k. Tennispaviljongen. Östermalms idrottsplats invigdes år 1906 och 1911 senare stod Stockholms stadion på plats, tillkommen för sommarolympiaden 1912.
- År 1913 byggdes Allmänna BB i områdets västra del mot Lill-Jansskogen.
- År 1928 startade Stockholms bågskjutningsklubb med en bana mitt i områdets dalstråk.
- Under 1930- och 40-talen kom många av dagens anläggningar till. Tennisstadion utökades, Kungliga tennishallen tillkom och Gymnastik- och Idrottshögskolan etablerades i nybyggda lokaler.
- I mitten av 1950-talet uppfördes stora utställningshallar för S:t Eriksmässan i Storängsbotten. När mässan flyttade till Älvsjö togs byggnaderna i anspråk för andra verksamheter. I dag återstår f.d. Amerikansk paviljongen och tyska paviljongen.
- På 1960-talet invigdes Rytтарstadion.

UPPLYSNINGAR**Särskilda bestämmelser 2012**

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Byggnadsminnen enligt förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.: Livgardet till häst (K1).
- Byggnadsminne enligt kulturminneslagen: Stockholms stadion samt Tennisstadions C-hall.
- Detaljplan gäller för Sophiahemmet, Gymnastik- och idrottshögskolan och för Norra länken i tunnel. I övrigt gäller områdesbestämmelser för Norra och Södra Djurgården (Ob 87032), dock undantaget ett område öster om Storängsvägen.

Styr- och maldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Brävander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Utveckling av Storängsbottens landskap. Kungliga Djurgårdens Förvaltning och Andersson Jönsson Landskapsarkitekter 2007.

Översiktsplan för Nationalstadsparken, Stockholmsdelen. Stockholms stad 2009

Markägare, förvaltare och större intressenter

Akademiska hus

Försvarsmakten

Kungliga Djurgårdens förvaltning

Stockholms stad

Gärdesstaden

OMRÅDET I DAG

Friliggande flerfamiljshus utmärker Gärdesstaden som ligger mellan Valhallavägen i söder och Värtaområdet i norr. I väster är Lidingövägen gräns i öster möter Ladugårdsgärde. Både stadsplanen från 1931 och arkitekturen präglas av funktionalismens formspråk.

Bostadsområde med helhetstänkande

Gärdesstaden byggdes ut i snabb takt under 1930-talet och är fortfarande ett mycket enhetligt område. Den funktionalistiska arkitekturen och byggnadernas ljusa putsfasader är viktiga sammanhållande element. Gärdesstaden präglas av ett helhetstänkande i gestaltningen, från parklandskap till byggnadsdetaljer. Samspelet mellan byggnader, parker, gårdar och naturlandskap är en viktig ingrediens. Bebyggelsen har en god terränganpassning och runt husen finns mycket sparad natur. På sina håll märks en förslitning av områdets kvaliteter i den yttre miljön och det förekommer att värdefulla träd har fällts för bättre utsikt från lägenheterna.

Det offentliga parkrummet med Tessinparken är stadsplanens huvudmotiv. Kring detta grupperas friliggande lamellhus i sex till åtta våningar. Parkens södra del har en formell och symmetrisk barocklik plan, där grönskan är organiserad i alléer och trädtrader som omsluter stora öppna gräsplaner och en stor fontändamm. Strävan var att skapa ljus, luft och rymd med tydliga funktioner för olika sociala aktiviteter. Parkens norra del tillkom något senare och har en friare komposition. Här övergår den formella parken

i ett naturinspirerat landskapsrum med en organiskt formad damm med klipphöllar och grupperade dungar med träd av inhemska trädslag. De omfattande rosplanteringarna är ett viktigt inslag. Tessinparken används som närreklamationsområde och är mycket populär för olika aktiviteter.

Tessinparken avgränsas åt norr av Askrikegatan, där det bl.a. finns en parklek. Norr där om ligger Gärdeshöjden med låga punkthus, lamellhus och högre punkthus. Gärdeshöjden bildar en front och siluett som är viktig för den totala upplevelsen av Gärdesstaden, även på håll. Askrikegatan och Erik Dahlbergsgatan är viktiga gång- och cykelpassager mellan Norra och Södra Djurgården och fungerar också som entréer till de större friområdena på Norra och Södra Djurgården. Längs Askrikegatan och delar av Erik Dahlbergsgatan och Lidingövägen löper en ridväg.

Öster om Värtavägen ingår en mindre del av kvarteret Tre Vapen i delområdet. Denna yta rymmer en barackliknande byggnad men man har diskuterat planer på annan bebyggelse.

VÄRDEN SOM BÖR TASTILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Gärdesstaden – ett av de tidigaste och mest genomarbetade svenska exemplen på funktionalismens stadsplanering.**
 - Gärdesstaden utgör en omsorgsfullt gestaltad helhet - från parkmiljöer och naturmark till byggnadsdetaljer. Den är utpekad som en värdekärna i riksintresset Stockholms innerstad.
 - Tessinparken har ett värde i sig med sina planteringar, det sociala innehållet och karakteristiska formspråket med den södra delen präglad av nyklassicism och den norra i den så kallade Stockholmsstilen med en mer naturlig gestaltning.
- Områdets förhållandevis **stora andel av grova ädellövträd** och barrträd med höga naturvärden gör att det tillsammans med Idrottsparken norr

om Lidingövägen är en mycket viktig men svag ekologisk spridningszon mellan de större kärnområdena Norra och Södra Djurgården. Särskilt viktiga delar för spridningsfunktionen är Olaus Petriparken, parken på Gärdeshöjden, grönstråket utmed Lidingövägen samt naturmark och annan vegetation i bostadsbebyggelsen norr om Tessinparken.

Rekreation och nyttjande

- **Tessinparken är en mångfunktionell park för alla åldrar.** Det finns möjligheter till olika aktiviteter som lek, bollspel, hundrastning, träna på seniorgym och promenader. Men parken ger också utrymme för avkoppling, picknick, solbad eller helt enkelt att i lugn och ro njuta av blomprakten med de många rosorna.
- Gärdesstaden är en viktig som **passage mellan och entré till Nationalstadsparkens** större rekreativområden.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Gärdesstaden ska vidareutvecklas som bebyggt område. Med bevarad och vårdad ursprunglig karaktär ska det eftersträvas att Gärdesstaden består som ett av landets främsta exempel på funktionalismens bostadsbebyggelse och stadsplanering. Den ska avspegla omsorgen om såväl helhet som detaljer – från parker, träd och gator till byggnader, byggnadsdetaljer och gestaltade inslag i utemiljön som plaskdammar och gångar.
- Alla tillägg i den yttre miljön, till exempel tekniska installationer, ska vara noga övervägda och gestaltade utifrån områdets värden. Ytterligare hårdgjorda ytor bör inte tillkomma.
- Gärdesstaden ska vara en väl fungerande ekologisk spridningszon, som utmärks av bibehållen naturmark, vegetation och landskapsstruktur. Det ska finnas gott om äldre ädellövträd och grova tallar, därtill ska återväxt av ädellövträd vara god.

- Naturmark, vegetation och landskapsstruktur som har en särskild betydelse för den ekologiska spridningsfunktionen ska bevaras. Möjligheten att genom skötsel och återplantering förstärka spridningsfunktionen tas tillvara. Det är särskilt viktigt att det finns tillräckligt många äldre ädellövträd och grova tallar.
- Byggnaderna från Livgardet till häst ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter bibehålls.
- Om ny bebyggelse tillkommer i den nu bebyggda västra delen av kv. Tre Vapen (mot Värtavägen) bör hushöjden anpassas till intilliggande byggnader i kvarteret.

Rekreation och nyttjande

- Det ska eftersträvas att Tessinparken är en trygg och attraktiv park för alla åldrar. Det ska finnas plats både för olika aktiviteter och för mer rofylld avkoppling.
- Gärdesstaden ska vara en inbjudande passage mellan och entré till Nationalstadsparkens större rekreationsområden.
- Det ska finnas en tydlig förbindelse för gående, cyklister och djur mellan Gärdesstaden och Norra Djurgården. Möjligheten att tillskapa en inbjudande passage till Idrottsparken i Erik Dahlbergsgatans bör övervägas.

▲ Gärdeshöjden. Foto: Lars Nyberg.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- De lägre partierna i delområdet låg under vatten fram till omkring medeltid.
- Under 1600-talet var området åkermark med åkerholmar. Under 1600- och 1700-talen ingick det i den kungliga jaktparken.
- Under 1800-talet var nuvarande den Gärdesstaden en del av det militära övningsfältet Ladugårdsgärde.
- År 1897 tillkom anläggningen för Livgardets dragoner, K I, vid Lidingövägen. I dag återstår endast ett mindre antal byggnader, bl.a. huvudbyggnaden Kanslikasernen.
- Inom området finns i dag Beridna högvaktens hästar.
- På 1930-talet förändrades området helt. Efter en stadsplan från 1931 byggdes det funktionalistiska bostadsområdet Gärdesstaden. Bebyggelsen formades efter funktionalismens idéer om stadsbyggande med ett friare och öppnare planmönster. Med Tessinparken i centrum gavs bebyggelsen en starkt sammanhållen karaktär och en tydlig relation till landskapet.

UPPLYSNINGAR

Särskilda bestämmelser 2012

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Detaljplan gäller för hela området
- För delar av kv. Tre Vapen söder om Värtavägen pågår programarbete för att ändra gällande detaljplan

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark.
Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:1 I.

Fördjupat program för Tessinparken.
Trafikkontoret & Östermalms stadsdelsförvaltning, 2009.

Miljöprogram för Gärdet – tidig funktionalism,
Stockholms stadsbyggnadskontor, 1991.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Brävander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Översiktsplan för Nationalstadsparken.
Stockholmsdelen. Stockholms stad

Markägare, förvaltare och större intressenter

Bostadsrättsföreningar och andra fastighetsägare
Stockholms stad

Ladugårdsgärde

OMRÅDET I DAG

Ladugårdsgärde är ett stort öppet gräsbevuxet område som ligger i direkt anslutning till Östermalm och Gärdesstaden i väster. I norr ligger Frihamnen. Drottningberget med flera skogklädda höjdparter bildar en naturlig brytpunkt mot denna industriella miljö. Åt öster ingår brynzonen mot det öppna fältet, som också är en del av delområde Kaknäs. I söder är Djurgårdsbrunnsvägen gräns och följer den sträckning jaktparksstängslet hade.

Från kungsladugård till rekreation

Ladugårdsgärde har fått sitt namn efter den kungliga ladugård som under medeltiden låg vid Nobelparken. Gärdet var en del av gårdens odlings- och betesmarker. Ladugårdsgärde är Nationalstadsparkens största öppna yta och utblickarna är vida. Under våren är sånglärkan en karaktärsfågel. Det är ett värdefullt rekreationsområde för utflykter, lek, motion, hundrastning och evenemang. I områdets nordvästra del ligger Gärdets sportfält, som med klippta gräsytor används flitigt för spontan bollsport. Här finns också Kampementsbadet. På övriga delar av de öppna markerna växer högt gräs under sommartid. Från 1930-talet och in på 1980-talet var markerna betade får på Ladugårdsgärde.

Militären har satt spår

Det är framför allt användningen som militärt exercisfält som gett Ladugårdsgärde sin prägel. Mitt på fältet står ruinen av en stjärnformig

övningsskans från 1670-talet. Som ett led i de militära övningarna stormades den och revs och återuppfördes åtskilliga gånger. Exercisfältet hade sin glansperiod under Karl XIV Johan, som lät röja, dränera och plana ut Ladugårdsgärdet till den öppna och flacka karaktär det har i dag.

Många av områdets byggnader har sitt ursprung i den militära verksamheten. Högst upp på Drottningberget ligger Borgen med tillhörande byggnader, de flesta med anor från Karl XIV Johans tid kring 1820. Härifrån följde de kungliga övningarna. Till Ladugårdsgärdets militära historia hör även f.d. Kavallerietablissemangen som etablerades 1879 (nuvarande Tekniska museet m.fl. museer) i direkt anslutning om delområdet, söder om Djurgårdsbrunnsvägen.

Istid och förhistoria

Vid Borgen övergår det öppna fältet i naturmark med ett varierat träd- och buskbestånd. Ett tydligt inslag i kantzonerna är hällar med räfflor efter inlandsisens rörelse. I sydslutningen återfinns ett gravfält, två ensamliggande gravar i form av stensättningar samt mycket gamla och bebyggelse lämningar som utgörs av husgrunder, spisirösen och vattenhål. Troligen är det lämningar efter den medeltida byn Medelby.

Samlingsplats för folket

Ladugårdsgärde har en lång historia som samlings- och evenemangsplats, något som inleddes redan med militärövningarna som blev stora folkfester. På Hakberget står skulpturen Protest (Torsten Fridh, 1986) som ett minnesmärke över platsens betydelse för 1:a majdemonstrationerna, från 1890-talet och närmare hundra år framåt. Under 1900-talet anordnades flera stora folk- och musikfester på Ladugårdsgärde. Även i vår tid används Ladugårdsgärde för olika typer av evenemang.

VÄRDEN SOM BÖRTAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Den långa kontinuiteten av människans nyttjande och bosättningar**
 - Landskapet har bibehållit sina huvuddrag i fördelningen mellan öppen mark och skog. De trädbeväxta höjdpartierna i kantzonen och skogsbrynen har höga biologiska värden. Särskilt värdefulla är de grova ädellövträden och tallarna samt de sydvända brynen vid Borgen, Kampementsbackarna och Drottningberget.
 - Gravfältet visar att området var bebott redan under yngre järnålder.
 - Området Kaknäs–Ladugårdsgärde–norra Djurgårdsön uppvisar den mest omfattande järnåldersbebyggelsen inom Nationalstadsparken med gravfält som ligger tätt. Gravfältet och stensättningarna vid Drottningberget visar tillsammans med bebyggelse lämningar att området var bebott redan under yngre järnålder och med kontinuitet in i medeltiden.
 - Platsnamn berättar om människans tidigare nyttjande och om företeelser i naturen.
- **Det militära exercisfältet**
 - De stora flacka öppna ytorna och ruinen av övningsskansen minner om de militära övningarna.
 - I anslutning finns byggnader uppförda med koppling till militärens verksamhet, där Borgen har ett särskilt värde.
 - Det öppna fältet är häckningsplats för sånglärkor. Ingen annanstans kan man så nära stadens centrum uppleva lärkans sång.
- **Immateriella värden** är knutna till Ladugårdsgärde som samlings- och evenemangsplats.

Rekreation och nyttjande

- **De stora öppna ytorna**, där man även utan stigar kan röra sig fritt, är en tillgång i staden.
- **Utsikten med stadsbebyggelsen mot horisonten** och känslan av att se den täta staden på avstånd från det vida öppna landskapet är en särskild kvalitet.
- Ladugårdsgärde är **lättillgängligt och ger möjlighet till många aktiviteter**, från sportfältets möjligheter till spontanidrott till promenader, skidåkning, utflykter och drakflygning med mera.
- På Ladugårdsgärde finns **plats för större tillfälliga evenemang**.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Ladugårdsgärde ska vara ett öppet landskap som erbjuder vida utblickar. Norr om Lindarängsvägen ska området präglas av sportfältet med kortklippt gräs medan de öppna markerna i övrigt ska ha karaktär av välhållat ängs- och beteslandskap.
- Ladugårdsgärdet ska utgöra ett variationsrikt landskap och en väl fungerande biologisk spridningszon med en kontinuitet av grova, gamla ädellövträd och tallar i kantzonen, bland annat genom att
 - Befintliga ekmiljöer bevaras och förstärks.
 - Nyplantering av ädellövträd kan övervägas i områdets kantzoner.

- skogsbrynen har en omväxlande struktur med små solbelysta gläntor, tätare buskage och gamla, grova ädellövträd, andra lövträd och tallar.
- Fornlämningar och andra bebyggelse lämningar som berättar om områdets nyttjande ska vara vårdade och lätta att uppmärksamma.
- De kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna med omgivande vegetation ska bevaras och vårdas så att deras karaktär och kvaliteter består.
- Möjligheten att förtäta eller utvidga befintliga bebyggelsemiljöer inom området är starkt begränsad.
- Ett minimum av anlagda stigar ska eftersträvas.
- Ytterligare hårdgjorda ytor bör inte tillkomma.
- Den allemansrättsligt tillgängliga marken ska bestå.
- De äldre platsnamnen ska värnas och leva vidare.

Rekreation och nyttjande

- Ladugårdsgärdets många olika rekreationskvaliteter ska bevaras och utvecklas. Funktionerna som rekreationsområde, sportfält och plats för tillfälliga evenemang ska bestå. Det ska vara en balans mellan nyttjande av Ladugårdsgärdet för evenemang och dess användning för friluftsliv och promenader.
- Evenemang ska i tid och rum förläggas så att växt- och djurlivet inte skadas och genomförs så att områdets karaktär och immateriella värden kan upplevas även under evenemangen. Ett evenemang ska ta området i anspråk högst under några dagar och miljön omgäende återställas. Evenemang som är särskilt trafikallstrande bör undvikas.

▲ Borgen. Foto: Lars Nyberg.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- Under medeltid utgjordes området av odlings- och betesmarker. Marken tillhörde kronan, namnet Ladugårdsgårde kommer av den kungliga ladugården Vädla som låg ungefär vid nuvarande Nobelparken.
- År 1517 ägde slaget vid Vädla rum. Under riksföreståndare Sten Sture d.y. drevs Kristian II:s soldater på flykten.
- Under 1600-talet började området att användas som militärt exercisfält. Övningsområdet sträckte sig som mest ända bort mot nuvarande Lidingövägen. Varje sommar fr.o.m. år 1773 anordnades stora övningsläger med förband från olika delar av landet.
- Området var tidigare mer kuperat och trädbevuxet, vilket förändrades på initiativ av Karl XIV Johan. Karl XIV Johan uppförde också Borgen som utsiktsplats samt för baler och supéer. För han enkelt skulle kunna ta sig mellan lustlottet Rosendal och militärövningarna lades en pontonbro ut över Djurgårdsbrunnsviken.
- Det sista lägret anordnades sommaren år 1867. I början av 1900-talet flyttade de militära verksamheterna över till Järvaletet men Ladugårdsgårde användes som övningsfält ända fram till 1940-talet.
- Hakberget var platsen för socialdemokraternas tidiga 1:a maj-demonstrationer på 1890-talet. Under de kommande hundra åren blev Hakberget ett viktigt slutmål för vänsterrörelsens demonstrationer.
- Den 29 juli 1909 skedde det första flygförsöket med motordrivet flygplan över Ladugårdsgårde. De följande åren kom många flyguppvisningar rum att äga rum här.
- På 1960- och 70-talen var Ladugårdsgårde skådeplats för de drakfester som arrangerades av Konstfackskolans elevkår samt för de stora Gärdesfestivalerna.

UPPLYSNINGAR

Särskilda bestämmelser 2012

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller för strandområdena vid Lilla Värtan och Djurgårdsbrunnskanalen med upp till 300 meter för landområden och 100 meter för vattenområden. Strandskydd gäller ej inom detaljplan.
- Byggnadsminnen enligt förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.: Kungliga Borgen med nio byggnader. Styr- och måldokument
- Fornlämningar: Raä 5:1 gravfält, Raä 104:2 Skansberget (markerad som stjärnskans på karta från 1690-talet), Raä 104:1 husgrund historisk tid, yngre än 104:2, Raä 102:1-2 stensättningar.
- För huvuddelen av området gäller områdesbestämmelser för Norra och Södra Djurgården (Ob 87032)
- Detaljplan gäller för Lindarängsvägen över Gärdet.

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

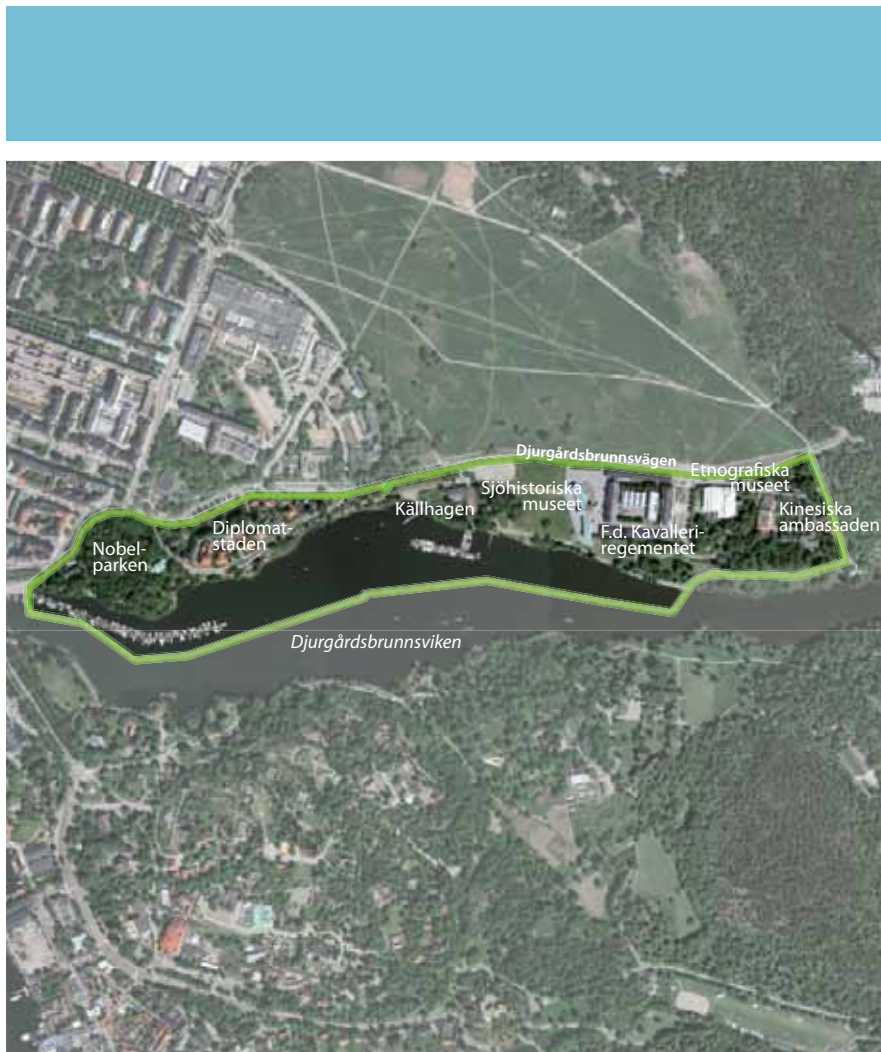
Översiktsplan för Nationalstadsparken, Stockholmsdelen. Stockholms stad 2009.

Markägare, förvaltare och större intressenter

Kungliga Djurgårdens Förvaltning

Statens fastighetsverk

Stockholms stad

Museiparken

OMRÅDET I DAG

Museiparken börjar vid Djurgårdsbron i väster och sträcker sig i öster till Lidovägen. I söder möter Djurgårdsbrunnsviken och i norr Djurgårdsbrunnsvägen. Området kännetecknas av många museer och ambassader.

Musei- och ambassadverksamheten i området avspeglar sig områdets bebyggelsemiljöer. Området hålls samman av en strandpromenad med parkliknande inramning. På en höjd längst i väster ligger Nobel-parken med gamla Skogsinstitutet. I Nobel-parken finns alla i trädsorter som växer vilt i Sverige; det är ett s.k. arboretum som tillkom i utbildningssyfte. Skogsinstitutet är en typisk institutionsbyggnad från 1800-talets mitt. I dag rymmer den Israeliska ambassaden. Strandpromenadens början vid Nobel-parken är en viktig entré till Nationalstadsparken.

Intill Nobel-parken ligger Diplomat-staden som tillkom mellan 1913–1930 med ett tiotal stora villor. Husen har ett enhetligt formspråk med ganska slutna fasader i tegel eller puts. Utformningen är påkostad med olika typer av dekorer. Tomterna omges av låga murar och staket, de är ganska små med förhållandevis låg vegetation men det finns också en hel del träd. Efter Diplomat-staden vidgas grönstråket kring strandpromenaden och når ända fram till Djurgårdsbrunnsvägen. Här ligger Källhagens vårdshus som åt söder och öster omges av en mindre park med olika slags ädellövträd och andra lövträd. Inom vårdshusområdet ligger delområdets äldsta hus, Röda stugan som byggdes 1817 som vårdshus.

I den östra delen ligger en koncentration med museer: Sjöhistoriska museet, Tekniska museet, Polismuseet, Riksidrottsmuseet och Etnografiska museet. En relativt rik trädvegetation ger karaktär av anläggningar i park-miljö. Sjöhistoriska museet omges av ett öppet parkområde med en stor terrassering åt sydväst. Terrasseringen är ett av få spår av den stora Stockholmsutställningen som ägde rum här 1930. Platsen används för evenemang och konserter. Sjöhistoriska museet och Etnografiska museet är inrymda i hus som byggts för museiändamål (1934 resp. 1981). Tekniska museet, Polismuseet och Riksidrottsmuseet återfinns i byggnader som tidigare tillhörde Kavalleriregementet. De gamla regementsbyggnaderna präglar ännu miljön och utgör en tydlig bebyggd front längs Djurgårdsbrunnsvägen.

Museiparken avslutas österut med Kinesiska ambassadens anläggning. Den omfattar en större byggnad från 1991 och Dragongården från 1904 som tidigare var officersmäss och kanslibyggnad till regementet. Kring ambassaden tilltar växtligheten mer och mer med spridda och täta lövträdsbestånd, även längs stranden.

VÄRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Diplomatstadens enhetliga och exklusiva miljö.**
 - Diplomatstaden är ett exklusivt villaområde från 1910- och 20-talen med Per-Olof Hallmans tidstypiska stadsplan som grund. Här ligger privatreidens ritade av sin tids främsta arkitekter
 - Gaturummen är intima och grönskande.
- **Regementsbyggnaderna**, som numera inrymmer flera museer, är en viktig del av områdets långa historia som militärt övningsområde.
- **Det samlade strandområdet** med promenadstråk, omväxlande vegetation och parkartade öppna ytor berättar om en lång kontinuitet som flanörsstråk och plats för evenemang – från Stockholmsutställningen 1930 till dagens konsertverksamhet. Det öppna sambandet mellan

Ladugårdsgärde och Djurgårdsbrunnsviken (väster om Sjöhistoriska museet) är medvetet gestaltat för att bevara öppenheten i landskapet. I detta ingår också friytorna kring Källhagens vårdshus.

- **Inslagen av äldre träd och naturmarker** bidrar till att stärka förutsättningarna för ett rikt- och växt- och djurliv inom närliggande stora friområden som Kaknäs men de är också viktiga för områdets historiska karaktär. Naturvärdena ligger framför allt i den varierande trädvegetationen med inslag av äldre träd samt i parkernas och strandzonens artrika buskskikt.

Rekreation och nyttjande

- **Promenadstråket utmed vattnet** har parker i söderläge och ger vackra utblickar. Det fungerar som en port in till Djurgårdens stora friområden på ömse sidor om Djurgårdsbrunnskanalen. Det är ett stort värde att till fots eller på cykel kunna röra sig utmed vattnet från Strandvägen och vidare mot Djurgårdsbrunnskanalen och Lilla Värtan. Området har som helhet parkkaraktär med öppna ytor och många träd.
- **Nobelparken** är en kvarterspark för närrekreation, hundrastning m.m.
- Den **öppna platsen vid Sjöhistoriska museet** är betydelsefull som evenemangsplats, också för större evenemang.
- Vid Strandvägen och Källhagens vårdshus finns **småbåtshamnar** för Kungl. Motorbåts Klubben respektive Djurgårdsbrunnsvikens Motorbåtsklubb.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Museiparken ska vara ett varierat lättillgängligt område med vårdade parkmiljöer, intressant bebyggelse och strandpromenaden som en pulsåder. Områdets olika karaktärer ska tas tillvara och värnas: den slutna Diplomatstaden, det publika museiområdet, parker för rekreation och större friytor för evenemang.

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består.
- Promenadstråket utmed Djurgårdsbrunnsviken ska vara ett huvudstråk inom Nationalstadsparken. Entréområdet vid Strandvägen ska vara tydligt med tilltalande utformning.
- Det öppna landskapspartiet mellan Diplomatstaden och Sjöhistoriska museet ska värnas.
- Vegetationen ska tas tillvara som en viktig del i områdets karaktär och rekreationssvärde. Utifrån biologiska värden är det särskilt viktigt att värna naturmarken och vegetationen kring museiområdet och österut samt längs stranden.

Rekreation och nyttjande

- Museiparken funktion som område för rekreation, museer och evenemang ska bestå och utvecklas vidare.
- Museiparken ska med sina museer, evenemang och vackra parkstråk utgöra ett viktigt besöks- och turistmål.

▲ Diplomatstaden. Foto: Lars Nyberg.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- Under medeltiden utgjordes området av odlings- och betesmarker. Marken tillhörde kronan och området har fått sitt namn efter den kungliga ladugården Vädla, som låg ungefär vid nuvarande Nobelparken. Verksamheten upphörde omkring 1670. Ladugårdsbyggnaderna övertogs då av Krigskollegiet. Området kallades Gamla laboratoriet. Det förstördes vid tillverkningen av en artilleripjä 1716 och en ny anläggning byggdes öster om den gamla och revs först i samband med att Diplomatstaden byggdes.
- Under 1600-talet började Ladugårdsgårde att användas som militärt exercisfält.
- På södra delen av Ladugårdsgårde uppfördes 1880 en permanent militärförläggning, Dragonkasernen. Regimentet lades ner 1927 men Ladugårdsgårde användes som övningsfält ända fram till 1940-talet.
- Skogsinstitutets byggnad uppfördes 1856-58 genom om- och tillbyggnad av ett tidigare hovjägarboställe. Institutet innefattade också Diplomatstadens område.
- 1930 års Stockholmsutställning av arkitektur och konsthantverk upptog större delen av Museiparken. I dag återstår terrasseringen vid Sjöhistoriska museet. Utställningen var funktionalismens genombrott i Sverige.
- Efter utställningen blev militärbyggnaderna hemvist för museer. Tekniska museet flyttade in i stallbyggnaderna men fick 1934 också en ny huvudbyggnad.
- 1938 invigdes Sjöhistoriska museet. Senare tillägg i området är Etnografiska museet från 1980 och Folkrepubliken Kinas ambassad som stod klar 1991.

UPPLYSNINGAR**Särskilda bestämmelser 2012**

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- För Djurgårdsbrunnsviken gäller strandskydd enligt miljöbalken för strand- och vattenområden inom 100 meter från strand. Strandskydd gäller dock inte inom de detaljplanelagda delarna vid Nobelparken och Diplomatstaden.
- Byggnadsminnen enligt förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.: Gamla Skogsinstitutet och Sjöhistoriska museet.
- Byggnadsminne enligt lagen om kulturminnen: Villa Bonnier inom Diplomatstaden.
- Detaljplan gäller för områdets västra del – Nobelparken och Diplomatstaden med strand- och vattenområden. Detaljplan gäller även för Källhagens vårdshus, för Tekniska museet och Etnografiska museet. Övriga delar av området omfattas av områdesbestämmelser för Norra och Södra Djurgården (Ob 87032)

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Översiktsplan för Nationalstadsparken. Stockholmsdelen. Stockholms stad

Markägare, förvaltare och större intressenter

Kungliga Djurgårdens Förvaltning

Statens fastighetsverk

Stockholms stad

Kaknäs

Se även delområdena Södra Djurgården och Ladugårdsgärde

OMRÅDET I DAG

Kaknäsområdet är ett kuperat skogsområde som ligger mellan Ladugårdsgärde och Lilla Värtan. I söder gränsar det till Djurgårdsbrunnskanalen. I de centrala delarna öppnar sig ett dalgångsstråk. I nordväst dominerar höjdpartierna Drottningberget och Lindarängsknösen. Mot Lilla Värtan ligger skogsområdet Kaknäsängen. Kring Djurgårdsbrunnskanalen i söder öppnar sig ett parkliknande flänörslandskap, denna del ingår även i delområdet Södra Djurgården. Brynzonen vid Drottningberget ingår även i delområde Ladugårdsgärde.

Omväxlande natur

Naturen är omväxlande liksom topografin. Skogsområdena domineras av lövträd med stort inslag av ädellövträd, framför allt av ek. Men här finns också värdefulla barrskogsmiljöer och flera våtmarker. Vegetationen är präglad av ett långvarigt bete som hållit barrträden tillbaka. I dag finns dock problem med igenväxning, särskilt i brynzonerna i områdets östra del. Kaknäs ängar används för bl.a. hästbete men här finns också en våtmark som anlades åren 2005-2007 av Stockholms stad. Det går fortfarande att se spår av den skjutbana tidigare fanns här och var i bruk mellan 1861-1998.

Strand- och vattenområdet från Blockhusudden till Lidingöbro är ett av Stockholms viktigaste häcknings- och övervintringsområden för fåglar. Här har man också fina utblickar över Lilla Värtan. Attraktiva flänörstråk finns också utefter Djurgårdsbrunnskanalen. Djurgårdsöns östra delar tillhör Stockholms allra tyngsta områden.

Bebyggelse från tidigt 1800-tal

Bebyggelsen är ofta samlad i mindre grupper: Djurgårdsbrunn, Rosenhill, Fridhem, Lilla Sjötullen och Lidingöbro. Intill Lidingöbro ligger Kaknäs hovjägarboställe på platsen för ett tidigare torp med namnet Kaknäs. Många hus byggdes under 1800-talets första hälft och har mycket av sin karaktär i behåll. Södra Djurgårdens äldsta byggnad är Kruthuset på Stora Hundudden. Det byggdes omkring år 1700 på betryggande avstånd från den täta staden. Det 155 meter höga Kaknästornet är både ett landmärke och viktigt besöksmål.

En rik förhistoria

Inom Kaknäs finns flera förhistoriska lämningar som vittnar om att människor var fast bosatta här redan under yngre järnåldern. Under medeltiden var Kaknäs en by med ägor som omfattade en stor del av Ladugårdsgärde. Väster om Djurgårdsbrunn ligger gravfält i höjdlägen på båda sidor om kanalen. Utmed Kaknäsvägen ligger ett gravfält och minst en husgrundsterrass. På Drottningbergets sydvästsluttning nedanför Borgen återfinns ytterligare ett gravfält tillsammans med två stensättningar samt bebyggelse lämningar i form av husgrunder, spisrösen och vattenhål, troligen efter den medeltida byn Medelby.

Motion och båtsport

Inom Kaknäsområdet finns bl.a. motionsspår, rekreationsanläggningen Handelsflottans friluftsgård och Kaknäs Djurkyrkogård. Längst i öster är Stora Hunduddens småbåtshamnar med uppläggningsplatser ett påtagligt inslag i vatten- och strandområdet. Inom delområdet finns ett antal platser som används som upplag vilket ger ett skräpigt och mindre tilltalande intryck.

VÄRDEN SOM BÖRTAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Det omväxlande landskapet med en lång kontinuitet av människans nyttjande och bosättningar**
 - Landskapet har bibehållit sina huvuddrag i fördelningen mellan öppen mark och skog samt äldre vägsträckningar. Det gamla ängs- och beteslandskapet går fortfarande att avläsa
 - De gamla ekarna och lindarna är av stor betydelse som livsmiljö för många och ovanliga arter, för landskapets karaktär och som markörer för landskapets tidsdjup.
 - De äldre barrskogarna rymmer en intressant flora och fauna.
 - De trädbeväxta höjdpartierna i kantzonerna och skogsbrynen med grova ädellövträd och tallar rymmer höga biologiska värden. De sydvända brynen vid Drottningberget är särskilt värdefulla.
 - Våtmarkerna är värdefulla livsmiljöer för vatteninsekter, groddjur och fåglar.
 - Strand- och vattenområdet i Lilla Värtan är ett av Stockholms viktigaste häcknings- och övervintringsområden för fåglar som svanar, sothöns, silltrut och snatterand. Kaknäs skär är särskilt betydelsefull.
 - Med tyngdpunkt i Kaknäs uppvisar området Kaknäs – Ladugårdsgärde – norra Djurgårdsön den mest omfattande järnåldersbebyggelsen inom Nationalstadsparken med gravfält som ligger tätt. Gravfälten vid Kaknäsvägen och Drottningberget visar tillsammans med intilliggande terrasser och andra bebyggelse lämningar att området var bebott redan under yngre järnålder och med kontinuitet in i medeltidens byar Kaknäs och Medelby.
 - Platsnamn berättar om människans tidigare nyttjande och om företeelser i naturen, till exempel namn som *Kammarjagten*, *Södra Fogel Herdsbacken* (fogel=herd=område för jakt av småfågel).

- **Spår från jaktparkstiden**

- Den lövskogsdominerade skogen är delvis ett resultat av det omfattande hjortbetet.
- Det tidigare hovjägarbostället Kaknäs berättar om jaktparkstiden.

- Det månghundraåriga **rekreationslandskapet**.

- Djurgårdsbrunnskanalen med promenadstråk, villor och sommarvillor visar på exklusiva boendemiljöer med tidstypisk arkitektur från tidigt till sent 1800-tal,
- Vid Djurgårdsbrunn finns byggnader, själva brunnen och miljöer kvar från brunnsdrickningens tid.
- Lidingöbro med bebyggelse är kopplad till den äldre världshusrörelsen, brostugorna och sommarvillor.
- Den äldre båtverksamheten lever kvar både med Stockholms roddförenings verksamhet vid Djurgårdsbrunnskanalen och med Föreningen för kanotidrotts verksamhet på Måsholmen vid Djurgårdsbrunnskanalens utlopp.

- **Lämningar av skjutverksamheten** syns i form av de öppna ytorna (dvs. de tidigare skjutbanorna) vid Kaknäsängar med spår av vallar och diken. Hit hör också Fanjunkarbostället som ligger intill.

Rekreation och nyttjande

- Kaknäs är ett **varierat frilufts- och rekreationsområde** med motionsspår, möjligheter till rodd och paddling, utegym, iordningställda strandpromenader och ridstigar.
- Här finns möjlighet att uppleva en riktig **skogskänsla** . Frånvaron av både trafikbuller och belysning är en stor kvalitet.
- **Kaknästornet** ger möjligheter till vidsträckta utblickar och är en bra "visningsplats" för Nationalstadsparken.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Kaknäs ska bevaras som ett rofyllt natur- och friluftsområde. Den allemansrättsligt tillgängliga marken ska bestå liksom tysta, lugna och icke-upplysta områden.
- Med den historiska markanvändningen som utgångspunkt, ska Kaknäsområdet kännetecknas av en variation av naturtyper och ett rikt växt- och djurliv genom att:
 - De öppna fälten med skogsdungar (vid Kaknäs ängar och längs Kaknäsvägen mot Lidingöbro) hävdas som ett ängs- och beteslandskap.
 - Halvöppna hagmarker hävdas, företrädesvis genom bete.
 - Skogsbryn mot söder och väster har en omväxlande struktur med små solbelysta gläntor, tätare buskage och gamla, grova ädellövträd, andra lövträd och tallar.
 - Skogsområdena består av en variation av öppnare ek- och ädellövmiljöer både av hagmarkskaraktär och mer lundartade bestånd, barrskogskärnor på bergshöjderna samt variationsrika blandskogsbestånd. Gran och tall ska gynnas på magrare mark och i nordvända lägen medan ädellövträd gynnas i sydliga och västliga lägen.
 - Hjortbete kan prövas för hävd av lämpliga delar av skogsområdena.
 - Våtmarkerna vid Kaknäs ängar och vid Grafbacken ska vara goda miljöer för groddjur, vatteninsekter och fåglar.
 - Lilla Värtan och Kaknäs skär ska behålla sin status som viktig häcknings- och övervintringsplats för fåglar.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen med trädgårdar och särskilt värdefull vegetation ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består.

- De befintliga bebyggelsemiljöerna bör inte förtätas eller utvidgas.
- Fornlämningar och bebyggelselämningar som vittnar om tidiga bosättningar ska vara vårdade och lätta att uppmärksamma i landskapet.
- De äldre platsnamnen ska värnas och leva vidare.

Rekreation och nyttjande

- Kaknästornet med intilliggande skogsområden samt Fanjunkarbostället och Djurgårdsbrunn ska fungera som rekreations- och målpunkter samtidigt som natur- och kulturvärdena bevaras.
- Inne i skogsområdena ska väg- och stignätet inte förtätas.
- Djurkyrkogården ska inte expandera ytterligare till ytan.
- Nya verksamheter som är särskilt trafikalkalstrande bör undvikas.
- Området med båtuppläggningsplatser vid Stora Hunduddens marina ska inte utökas.
- Upplagsplatserna inom området ska avvecklas eller iordningsställas med hänsyn till Nationalstadsparkens natur-, kultur- och rekreationsvärden.

▲ Hare. Foto: Henrik Eriksson.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- Området var bebott redan under förhistorisk tid, vilket utvisas av flera förhistoriska gravar från yngre järnålder.
- I medeltida källor omnämns två byar i området: Kaknäs och Medelby. Byarnas brukningsmark låg sannolikt ner mot Kaknäs ängar och det förhistoriska sundet mot Hundudden.
- Under förra delen av medeltiden tillhörde marken Klara kloster men kom under 1400-talet att tillhöra den kungliga ladugården Vädla, som låg i närheten av nuvarande Nobelparken. Området nyttjades för åkerbruk och boskapsskötsel.
- I slutet av 1600-talet blev Kaknäs en del av i den kungliga jaktparken. Vid denna tid hade allt åkerbruk ersatts med ängsslåtter för att försörja viltet inom jaktparken med foder.
- År 1742 öppnades hälsobrunnen Djurgårdsbrunn för allmänheten.
- På 1820-talet anlades Djurgårdsbrunnskanalen som en del i Karl XIV:s nya flanörslandskap.
- På 1830-talet uppfördes Lilla Sjötullen vid mynningen till Lilla Värtan. Tull togs ut fram till slutet av 1800-talet.
- Längs med Djurgårdsbrunnskanalens strand tillkom under 1800-talet ett antal påkostade sommarvillor.
- Vid nuvarande Lidingöbro tillkom 1803 en flottbro mellan fastlandet och Lidingö. Flottbron var i funktion till 1883, då Gamla Lidingöbron vid Ropsten togs i bruk. Vid broläget byggdes de s.k. brostugorna och en krogrörelse tillkom.
- Vid Kaknäs ängar anlades år 1861 Kaknäs skjutbana med bl.a. vallar och betongskärmar. Sedan skjutbanan lades ned 1998 har marken återställts till naturmark.
- Vid Stora Hundudden har det sedan förra sekelskiftet funnits en småbåtshamn med varv och uppläggningsplatser. Klubbhuset Måsenborg byggdes 1912.

UPPLYSNINGAR**Särskilda bestämmelser 2012**

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller för strandområdena vid Lilla Värtan och Djurgårdsbrunnskanalen med upp till 300 meter för landområden och 100 meter för vattenområden. Strandskydd gäller ej inom detaljplan.
- Byggnadsminnen enligt kulturminneslagen: Bergshyddan norr om Djurgårdsbrunnsviken.
- Fornlämningar: Raä 219:1 hällbild skålgrop/älvkvarn, Raä 5:1 gravfält (se även 5:2 Ladugårdsgården) Raä 6:1 gravfält, Raä 7:1 gravfält sammankopplas med bosättningen Kaknäs från tidig medeltid, Raä 152:1 husgrund förhistorisk/medeltida.
- För huvuddelen av området gäller områdesbestämmelser för Norra och Södra Djurgården (Ob 87032)
- Detaljplan gäller för mindre områden: för Lindarängsvägen över Gärdet, för ett område vid Louddens reningsverk och invid Lidingöbro.

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Översiktsplan för Nationalstadsparken, Stockholmsdelen. Stockholms stad 2009.

Markägare, förvaltare och större intressenter

Kungliga Djurgårdens Förvaltning
Stockholms stad

Södra Djurgården

Se även delområde Kaknäs

OMRÅDET I DAG

Delområdet omfattar mellersta och östra Djurgårdsön. I väster gränsar det till Skansenberget medan övriga sidor omgärdas av Saltsjön respektive Djurgårdsbrunnskanalen. Landskapsrummet med flanörstråken på ömse sidor om kanalen ingår även i delområde Kaknäs.

Flanörslandskap med åldriga ekar, ängar och skogar

I århundraden har Södra Djurgårdens skönhet uppskattats av stockholmarna. Det är i dag ett av regionens mest välbesökta rekreationsområden. Stränderna används flitigt för promenader och jogging året om. Det pastoral och parkliknande landskapet är i stor utsträckning ett resultat av de förändringar som Karl XIV Johan lät genomföra under 1800-talets första hälft. Landskapet är omväxlande med ädellövskogar och öppna marker. Det är starkt präglat av de många gamla ekarna men också andra trädslag är representerade som bok, alm, lönn, lärk, parklind och hästkastanj.

På mellersta Djurgårdsön bryter höjdpartierna Storjakten och Tullbacken av med naturpräglade skogspartier med barr- och barrblandskogar. Storjakten ett centralt område i den kungliga jaktparken med en étoile, det vill säga en stjärnformig plats med radiellt upphuggna gator för skjutläge. Skogen är påfallande fattig på gran, eftersom denna medvetet huggits bort. Från jaktparkstiden finns annars ytterst få spår kvar i landskapet. På en höjd mot Djurgårdsbrunnskanalen ligger ett gravfält från yngre järnålder.

Kring de skogsklädda höjdpartierna utbreder sig stråk med öppna marker, mest påtagligt vid på ömse sidor om Manillavägen mot Djurgårdsbrunnsviken (Militz äng). Höjderna ger en tydlig skogskänsla till skillnad från de andra delarna av Södra Djurgården som har mer parkkaraktär. Övergången mellan park och naturmark är ofta ganska flytande.

Områdets bebyggelsestruktur är gles och kännetecknas av stora välbevarade villor med påkostad utformning. Genom hela landskapet löper småvägar och stigar. Det långa kungliga inflytandet visar sig i miljöernas exklusivitet.

Kungliga miljöer

De kungliga miljöerna Rosendal och Prins Eugens Waldemarsudde präglar områdets västra del, båda sedan lång tid attraktiva utflyktsmål. Rosendals lustslott var en viktig del i Karl XIV Johans omvandling av Södra Djurgården. Rosendal ligger som en pärla i ett landskap med vägar och stigar som löper över ängar och genom ekdungar. Lustslottet ligger på en höjd vid Djurgårdsbrunnskanalen, med utblick över Ladugårdsgårde, som vid denna tid var ett militärt övningsfält. Slottet med inredning är väl bevarat från 1800-talets första del. Parken har däremot spår av olika tider och är delvis så igenväxt att det är svårt att skönja äldre strukturer. I anslutning till slottet ligger Rosendals trädgård, en öppen trädgårdsanläggning med odlingar – en verksamhet med anor från Svenska Trädgårdsföreningens tid i området (1861-1911). Slottet samt trädgården med kafé och butik gör Rosendal till ett mycket populärt utflyktsmål.

Prins Eugens villalikhande "slott kröner berget mot Stockholms inlopp. Omkring sekelskiftet 1900 skapade här Prins Eugen här sitt ideala landskap, med Djurgårdens natur som bas. Han förstärkte parkkaraktären genom att ta bort barrträd och plantera nya träd. Mot sjösidan tillkom stora terrasser med planteringar. Gräsmattor anlades, buskar och prydnadsväxter planterades. Mot inloppet ligger personalbostäder, växthus och den gamla linoljekvarnen. På höjden norr om Slottet utbreder sig Frisens park. Den anlades under 1700-talets senare del men utökades och förskönades av Prins Eugen. Numera finns här ett åldrande trädbestånd med gamla lindar och

mycket gamla fristående ekar. Gångstigarna och utblickarna mot vattnet håller dessvärre på att växa igen.

Stränder med promenadvägar och äldre ståtliga villor

Runt hela Södra Djurgården går promenadvägar längs vattnet. Mellan Biskopsudden och Blockhusudden kantas stranden av stora villor från 1700- och 1800-talen på parkliknande tomter. Villabebyggelsen utmed stränderna är ett viktigt inslag när man möter Stockholm från sjövägen. Bakom villorna går en cykelvänlig bilväg där man både passerar vackra skogspartier, som bokskogen vid Listonhill omväxlande med omväxlar med de ståtliga byggnaderna.

Mellan Djurgårdsbrunnskanalen och Djurgårdsvägen utbreder sig Isbladskärret, som är en våtmark med ett rikt fågelliv. Mest känd är det nog för hägrarna som har bon i träden. Överhuvudtaget rymmer Isbladskärret med omgivningarna en rik fauna.

Tullarnas udde

Längst i öster, utanför det forna jaktparksstängslet, ligger Blockhusudden. Där etablerades stadstullen för sjöfarande under 1600-talet. Byggnaderna Stora Sjötullen och Hamninspektorsbostaden markerar inloppet. Jämfört med Södra Djurgården i övrigt, har Blockhusudden en förhållandevis tät bebyggelse. Här ligger ett antal små trähus från 1800-talets början med tillhörande trädgårdar. Längs södra stranden finns några större villor. Om man undantar Thielska Galleriet, så har nästan all bebyggelse haft koppling till tullverksamheten. På Blockhusudden finns även ett flyttblock som ligger i anslutning till några väl utbildade de Geer-moräner.

VÄRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Det omväxlande landskapet med en lång kontinuitet av människans nyttjande och bosättningar**
 - Landskapet har bibehållit sina huvuddrag i fördelningen mellan öppen mark och skog samt äldre vägsträckningar.
 - Det månghundraåriga rekreativlandskapet består av promenadvägar, Djurgårdsbrunnskanalen, parker, ängsmarker och en rikedom av träd. Hit hör också många skulpturer samt immateriella värden knutna till händelser och platser, till exempel Bellmansro, folkfesten 1 maj skulpturer.
 - Det kulturpräglade eklandskapet är ett kännemärke för Södra Djurgården. Tillsammans med Norra Djurgårdens ekmiljöer finns här en av länets största koncentrationer av gamla och grova ekar. De gamla ekarna är av stor betydelse som livsmiljö för många och ovanliga arter och för områdets karaktär. De är också viktiga markörer för landskapets tidsdjup. Här har de äldsta ekarna en särskild betydelse. Flera av dem är namngivna, som Prins Eugens ek och Kungseken).
 - Påkostade villor och sommarvillor här och var inplacerade i landskapet med parkliknade tomter visar på exklusiva boendemiljöer och tidstypisk arkitektur från 1700- och 1800-talen samt det tidiga 1900-talet.
 - Ängsmarkerna har hävdats under lång tid till exempel Ståthållarängen, Rosendalsängen och Militz äng.
 - Isbladskärret är en av Stockholms bästa fågellokaler med en hägerkoloni och många andra häckande fågelarter. Området är även en värdefull leklokal för groddjur och omgivningarna kring Isbladskärret är också en god lokal för fladdermöss.
 - Mindre våtmarker och fuktängar är av betydelse för växt- och djurlivet.

- Inom delområdet finns förhistoriska lämningar som järnåldersgravfältet vid Djurgårdsbrunnskanalen.
- Plats- och vägnamn berättar om människans närvaro och nyttjande, till exempel Tullbacken, Frisens park, Bellmansro och Storjakten.
- **Spår från jaktparkstiden**
 - Höjdpartierna Storjakten och Tullbacken är skogspräglade med barr- och barrblandskogsvegetation. Barrskogarna ger en påminnelse om jaktparkstiden, de är en viktig biotop för många arter och erbjuder vandraren skogskänsla mitt i staden.
 - Stängselsträckningen är synlig genom dagens markanvändning med den strandnära bebyggelsen utanför det forna staketet.
- **Karl XIV Johans landskap från 1800-talets första decennier**
 - Det omdanade landskapet som fick sin form med hjälp av trädplanteringar, utdikningar, kanalen, gallringar, promenadvägar med lusthus är unikt. Rosendals lustslott med parker och trädgårdar är kärnan i detta landskap (se nedan).
 - Djurgårdsbrunnskanalen med alléer öppnades 1834 för att underlätta införseln av grönsaker till Stockholm och för att bidra till Djurgårdens försköning. För att bevaka trafiken uppfördes Lilla Sjötullen.
- **Rosendal - kungligt sommarnöje från tidigt 1800-tal till tidigt 1900-tal**
 - Slottsbyggnaden uppfördes 1823-27 efter ritningar av Fredrik Blom och är ett av Bloms uppfinningsrika monteringsbyggen. Med välbevarad inredning är Rosendal ett unikt dokument över den europeiska empiristilen.
 - Tills slottsanläggningen hör byggnader som flyglar, tjänsteboställen, orangeri, växthus, stall och andra ekonomibyggnader.
 - Lustparken omdanades under Oskar II:s tid har bär spår av många tidsperioder. Den är numera igenväxt och förfallen men har potential att återfå ett uttryck som står i samklang med slottsmiljöns karaktär.

- Det omgivande landskapet med ängsmarker och höjder, promenader och utsikter, var en del i gestaltningen.
- Rosendals trädgårdar och Rosendalsterrassens anläggningar har sitt ursprung i Svenska Trädgårdsföreningens verksamhet 1861-1911, på mark som uppläts av drottning Josefina.
- **Saltsjöstranden som kungligt upplåten och exklusiv boendemiljö**
 - Om den tidiga sommarnöjeskulturen berättar stora sommarvillor (numera permanentbostäder) med tillhörande personalbostäder och lusthus. Många hus har rötter i 1700-talet men endast Listonhill har sin karaktär i behåll från denna tid.
 - Ett typiskt inslag är permanentvillor från 1800-talets senare del och 1900-talets början, då kungen upplät mark till framgångsrika män inom näringslivet. Här ingår Thielska galleriet, finansmannen Ernest Thiels magnifika jugendvilla med konstgalleri, ritad av Ferdinand Boberg. Galleriet är sedan 1924 ett konstmuseum öppet för allmänheten.
- **Blockhusuddens tullverksamhet**
 - Stora Sjötullshuset och tullinspektörernas bostadshus med omgivande trädgårdar berättar om handelsvillkor, kommunikationer och stadens utbredning under 1600-, 1700- och 1800-talen.
 - Till miljön hör det tidiga 1800-talets små sommarnöjen med trädgårdar, som tullinspektörerna byggde på sina tomter för uthyrning.
 - Blockhusuddens fyr är en av världens första automatiska fyrrar tillverkad av AGA på Lidingö och installerad 1905.
- **Prins Eugens Waldemarsudde och Frisens park**
 - Den gestaltade helhetsmiljön från tidigt 1900-tal speglar Prins Eugens syn på landskap, bebyggelse och trädgårdskonst. Här ingår Slottet, det omgivande landskapet, parken med skulpturer och Prins Eugens planteringar, personalbostäder, växthus och andra ekonomibyggnader.
 - 1700-talsbyggnaderna Gamla huset, Oljekvarnen, och Ektorpet är också viktiga inslag och berättar om områdets historia före Prins Eugens tid.
 - Frisens park från 1700-talets slut är Södra Djurgårdens äldsta anlagda park. Den anlades av grosshandlare Carl Magnus Fris som lät förvandla den bergiga terrängen öster om Waldemarsudde till en lustpark med planteringar och promenader.
 - Prins Eugens ek är en av Djurgårdens äldsta ekar och ger miljön ett stort tidsdjup.

Rekreation och nyttjande

- Södra Djurgården är ett unikt rekreationslandskap **med sammanflätade natur- och kulturupplevelser**. Landskapets variationsrikedom gör att man enkelt kan röra sig mellan flanörsparken, höjdernas naturpräglade skogar, stränder och öppna marker. Hela området har mycket höga upplevelsevärden.
- **Promenadstråken längs vattnet** erbjuder en vilsam miljö med vackra utblickar och närhet till fågellivet.
- **Det kulturpräglade parklandskapet** med många äldre träd och öppna gräsytor är en tillgång för utflykt, picknick och lek. Områdets öppenhet och strandpromenader gör att det upplevs som en relativt trygg miljö.
- Möjligheterna att **kombinera naturupplevelser med besök på museum** eller café är en viktig del av områdets attraktivitet.
- Södra Djurgården ger möjlighet till **rekreation året runt**, med strandpromenader, ridvägar och på vintern möjlighet till skidåkning.
- De goda förutsättningarna för **naturpedagogik** samt lättillgängligheten och det omväxlande landskapet gör att Södra Djurgården besöks av många skolklasser.
- Här finns **tysta och lugna områden** i kontrast till storstaden, tack vare den begränsade biltrafiken.

▲ Cyklisterna vid Djurgårdsbrunnskanalen. Foto: Kjell B. Persson.

- Med **närhet till innerstaden, en god kollektivtrafikförsörjning, många promenadvägar** och god orienterbarhet är området lätt tillgängligt för många.
- Det finns **goda möjligheter att skåda fågel vid Isbladskärret**, även för rullstolsburna.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Södra Djurgården ska vara ett flanörslandskap, präglad av Karl XIV Johans omdaningar under tidigt 1800-tal: trädplanteringar, promenader, kanalen. Området ska utmärkas av en unik väv av natur och kultur. Parker och planteringar ska växla med kulturhistoriskt intressanta byggnader, barr-skogsklädda höjder och ekbackar. Rosendals slotts centrala roll ska vara tydlig.
- Landskapet ska behålla sin huvudstruktur med öppna landskapsavsnitt, ekbackar och skogar. Södra Djurgården ska uppvisa en mosaik av öppna fält och parkmiljöer som är inramade av skogsområden med ett stort inslag av ädla lövträd.
- De öppna ytorna som vittnar om äldre markanvändning (äldre öppna marker som Ståthållarängen, Rosendalsängen och Militz äng) ska hållas väl hävdade, exempelvis genom betesdjur och slåtter. Detta gynnar både gynna kultur- och naturvärden och skapar trevliga och inbjudande ytor för picknick och lek.
- Rosendal med omgivande landskap och parker ska vara ett väl bevarat lustslott från Bernadotternas tid.
 - Överlagringar som vittnar om lustparkens växlande bruk och gestaltning över tiden ska bibehållas.
 - Lustparken ska hävdas så att dess kulturhistoriska värde och upplevelsevärde inte äventyras av förfall eller bristande skötsel.

- Betydelsebärande former i gestaltningen av parker och omgivande landskap ska vara tydliga. Undantagsvis kan ett återskapande ske.
- Prins Eugens Waldemarsudde ska vara en sammanhållen helhetsmiljö där byggnader, park, trädgård med växthus tillsammans berättar om Prins Eugen – målar- och blomsterprinsen.
- Frisens park ska ge uttryck för den klassiska landskapsparken med grova ekar och höjder med utsikter. Parken ska hävdas så att spåren från det sena 1700-talets romantiska landskapspark är väl synliga. Viktiga inslag är fristående ekar och andra grova ädellövträd, hävdade ängspartier och ett nät av promenadstigar med utsiktspunkter.
- Samtliga bebyggelsemiljöer i området har höga kulturhistoriska värden. Med parker, trädgårdar och värdefull vegetation ska de bevaras och vårdas så att deras karaktärer och kvaliteter består.
- Ny- och tillbyggnader samt tillfälliga anläggningar och byggnader ska vara placerade och gestaltade med omsorg utifrån områdets värden. Möjligheten att förtäta eller utvidga befintliga bebyggelsemiljöer inom delområdet är starkt begränsad.
- De månghundraåriga ekbackarna och solitära ekarna ska tillsammans med lindar och andra ädellövträd vara karakteristiska inslag i landskapet. Ädellövmiljöerna ska vara väl hävdade. För att trygga återväxten av framför allt av ek ska det finnas träd i olika åldrar: grova träd, yngre s.k. efterträdare och unga träd. Yngre ekar ska kunna utvecklas till vidkroniga ekar. Ädellövbekäftandet ska vara så stort att livsmiljöer som är knutna till dessa träd kan upprätthållas och stärkas och så att djur och växter kan sprida sig mellan Södra Djurgården och andra områden med.
- Höjdområdena vid Stor Jakten och Gröndal/Tullbacken ska utgöras av barrblandskog.
- Isbladskärret ska vara en viktig sjö/kärrmiljö för fågellivet och ha en optimal vattenregim. Den ska vara lättillgänglig för allmänheten med utsiktspplatser för fågelskådning.
- De små våtmarkerna och fuktängarna i området ska bibehållas som goda miljöer för groddjur, vatteninsekter och fåglar. Vattenkvaliteten ska vara god och stränderna hävdade. Utveckling och återskapande av våtmarker ska ske utifrån hänsyn till det historiska landskapets värden.
- Gravfälten ska vara vårdade och lätta att uppmärksamma i landskapet.
- De äldre platsnamnen och vägsträckningarna ska värnas och leva vidare.

Rekreation och nyttjande

- Delområdet ska bestå som ett unikt rekreationslandskap baserat på landskapets natur- och kulturvärden. Områdets rekreationsvärden ska utvecklas så att den biologiska mångfalden och de kulturhistoriska värdena bibehålls.
- Tillgängligheten till och inom området ska vara god med promenadstråk, cykelvägar och ridstigar. Det bör om möjligt finnas goda förbindelser mellan Södra Djurgården och Museiparken på andra sidan Djurgårdsbrunnsviken.
- Området ska erbjuda öppna ytor för picknick och lek, lugnare områden för avkoppling och lättillgängliga stränder med utblickar.
- Södra Djurgården ska erbjuda vistelser i lugna och tysta områden.
- Områdets rofylldhet ska värnas framför stora publika evenemang. Motionsloppen ska bestå.
- Möjligheterna till natur- och kulturpedagogik ska tas tillvara.
- Områdets ska i första hand betjäna av kollektivtrafik, både på vatten och på land. Nya verksamheter som är trafikalkalstrande bör undvikas.
- Det ska eftersträvas att bussupställningsplatser och parkeringsytor i första hand lokaliseras utanför Djurgårdsön.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- Ett gravfält vid Djurgårdsbrunnsviken visar att det redan på yngre järnålder fanns bofasta människor i området.
- Under medeltiden tillhörde marken först Klara kloster, sedan kom den i kronans ägo. Djurgårdsön nyttjades för bete och till viss del ångsbruk.
- På Djurgårdsöns sydöstra spets uppförde Gustav Vasa på 1500-talet ett blockhus, det vill säga en sorts försvarsanläggning som skulle skydda inloppet till Stockholm.
- Vid Blockhusudden inrättades år 1622 en landtull för sjöfarande med varor till staden. Blockhusudden var Stockholms största landtull. Ursprungligen fanns ett tullhus av trä som 1729 ersattes av det Stora Sjötullshuset. År 1810 avskaffades landtullen men en viss bevakning fortsatte in till 1880-talet. För att kontrollera trafiken på den nyöppnade Djurgårdsbrunnskanalen byggdes 1834 Lilla Sjötullen.
- På 1680-talet blev Djurgårdsön en del av den kungliga jaktparken. Området närmast stränderna samt Blockhusudden lämnades utanför jaktparksstängslet.
- Under 1800-talets första decennier omvandlade Karl XIV Johan området till en flanörspark och lustslottet Rosendal uppfördes. Stora naturområden förvandlades till parklandskap. Rosendal var ursprungligen ett boställe för en av Djurgårdens många djurvakter. Mot norr fanns en stor terrass med fri utsikt över Djurgårdsbrunnsviken och exercisfältet på Ladugårdsgärdet. För att kungen lätt skulle kunna nå militärövningarna lades en pontonbro ut över Djurgårdsbrunnsviken.
- Mellan 1861-1911 uppläts delar av Rosendals mark till Svenska trädgårdsföreningen. Det kungliga sommarnöjet levde kvar jämsides med trädgårdsverksamheten. 1911 övertogs anläggningarna av Kungliga Djurgårdens Förvaltning. Samtidigt beslöt den kungliga familjen att Rosendal skulle bli ett person- och stilhistoriskt museum över Karl XIV Johan och den svenska empiristilen.
- Genom kungliga upplåtelser till prominenta personer utvecklades Saltsjöstranden under 1700- och 1800-talen till en exklusiv boendemiljö.
- Under 1700- och 1800-talen präglades Waldemarsudde av verksamheter som båtvarv, oljeslageri och sågverk. 1899 in köptes egendomen av Prins Eugen. Förutom Gamla huset, bestod bebyggelsen i området av små stugor med trädgårdstäppor. 1905 stod Slottet klart som prinsens permanenta bostad. Prins Eugen testamenterade Waldemarsudde med konstsamling till staten. År 1948 slog museet upp sina portar för allmänheten.
- I början av 1900-talet upplät Oscar II en tomt på Blockhusudden till den konstintresserade bankmannen Ernest Thiel. Staten löste in Villa Thiel 1924 som då öppnades för allmänheten.

▲ Hästskjuts vid Waldemarsudde. Foto: Lars Nyberg.

UPPLYSNINGAR

Särskilda bestämmelser 2012

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller vid Saltsjön och vid Djurgårdsbrunnskanalen för strandområden upp till 300 meter från strandlinjen och för vattenområden 100 meter.
- Rosendals slottsanläggning, Prins Eugens Waldemarsudde, Lusthuset på Nedre Manilla, Thielska Galleriet, Stora Sjötullen och sommarsalongen Johannisberg på Blockhusudden är skyddade enligt förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.
- Byggnadsminne enligt 3 kap. kulturminneslagen: Sirishof.
- Fornlämningar: Raä 8:1 gravfält. För området gäller områdesbestämmelser för Norra och Södra Djurgården (Ob 87032)

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark.
 Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:1 I.
 Förslag till vård och åtgärdsplan för Rosendal, KDF
 Prins Eugens Waldemarsudde Vårdprogram, SFV
 Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Brävander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.
 Utkast till vårdprogram för Thielska galleriet, SFV
 Översiktsplan för Nationalstadsparken, Stockholmsdelen. Stockholms stad 2009.

Markägare, förvaltare och större intressenter

Kungliga Djurgårdens förvaltning
 Statens fastighetsverk
 Stockholms stad

Västra Djurgårdsön

Se även delområde Sjögården

OMRÅDET I DAG

Området utgörs av Djurgårdsöns västra del. Djurgårdsstranden ingår även i delområde Sjögården, där aspekterna med koppling till områdets maritima miljöer i första hand behandlas. I en del sammanhang kallas det också Evenemangsparken. Det betecknas här Västra Djurgårdsön, eftersom nöjen och evenemang inte präglar hela delområdet. Med många museer och nöjesetablissemang är Västra Djurgårdsön ett av Stockholms allra viktigaste besöksmål och har även många besökare sett ur ett internationellt perspektiv.

Flanörslandskap med villor

Skansenberget, Djurgårdsöns högsta punkt upptar en stor del av området. Närheten till vatten är också ett kännetecken. Djurgårdsbron är en viktig entré till Nationalstadsparken. På ena sidan bron ligger stenstaden med tät kvartersbebyggelse och en bebyggelsefront med upp till sju våningar höga hus. På andra sida möter Djurgården med ett flanörslandskap i bjärt kontrast till den intensiva stadsmiljön. Gatorna är alléplanerade och omges av parker och man har gott om utblickar över vattnet. Bebyggelsen varierad men ett typiskt inslag är stora påkostade villor från 1800-talets senare del. Från bron utgår tre huvudstråk, var och en med sin speciella karaktär och historia.

Nöjesetablissemang med rötter i 1800-talet

Mot söder leder Djurgårdsvägen, områdets bärande kommunikationsstråk, med en karakteristisk lindallé. Med många anrika restauranger och museibyggnader efter vägen är områdets historia som rekreations- och utflykts-

område tydlig. Liljevalchs konsthall är en upptakt till nöjesetablissemangens hjärta kring Djurgårdsslätten, där också Skansens huvudentré ligger. Inom Skansen finns olika nordiska djurarter och över hundra museala byggnader med trädgårdar. Som helhet är Skansen en grön miljö med många träd och inslag av naturmark. De branta sluttningarna avgränsar Skansen från det övriga delområdet. Vid bergets fot ligger byggnader som under lång tid gett plats åt restauranger och nöjeslokaler. Husen är ofta skilda från gatan genom stödmurar och trädplanterade parkytor. Karaktären av evenemangsområde upphör bortanför Djurgårdsslätten, där ett mer utpräglat parklandskap möter.

Variationsrika strandpromenader

Allmänna gränd är porten till Djurgården för besökare som kommer med färja. Här ligger också Gröna Lunds entré. Under turistsäsongen har stråket mellan Allmänna gränd och Skansen ett myllrande folkliv. Söder om Djurgårdsvägen ligger Djurgårdsstaden med småskaliga bostadshus från 1700- och 1800-talen. Bebyggelsemönstret är tätt med stadslika gaturum. Ned mot vattnet finns också flerbostadshus från 1920- och 1930-talen.

Öster om Djurgårdsbron, längs Djurgårdsbrunnsviken, går en vacker och populär strandpromenad i ett ordnat parklandskap med många äldre träd och inslag av naturmarker. Stråket följer Skansenbergets sluttningar. Här återfinns miljöer med grova ädellövträd. Kring bergets östra sida, fram mot Djurgårdsslätten, är landskapet än mer naturpräglat. Runt Skansenbergets sydöstra fot ligger en handfull stora sekelskiftesvillor.

Väster om Djurgårdsbron leder ett gångstråk mot områdets mer maritima präglade delar. Vid Galärparken som anlades på 1970-talet på det tidigare varvsområdet, ligger kända besöksmål som Nordiska museet, Vasamuseet och Junibacken. Utefter stranden följer sedan Galärvarvsområdet med spår av örlogsbasens långa verksamhet i området (se *delområde Sjögården*). Galärvarvsmuren, som omslöt det militära området, avskiljer de maritima delarna från Djurgårdsvägens omgivning.

I delområdets sydöstra hörn återfinns Alberget som är en speciell villamiljö med stora fristående trähus från 1700- och 1800-talen, ofta i en lätt empire-

stil. Många hus var ursprungligen sommarvillor, de ligger på parkliknande tomter med staket, uthus och lusthus.

Som helhet andas området värdighet; det är en miljö med lång tradition med höga ambitioner när gäller utformningen av både landskap och byggnader. På några ställen har det dock tillkommit till- och utbyggnader som i kvalitet inte motsvarar områdets karaktär i övrigt. Med många besöksmål finns en efterfrågan på parkeringsplatser, som måste hanteras för att ytterligare ytor inte ska hårdgöras. I de västra delarna finns också en risk att grönytor naggas i kanten även för andra ändamål.

VÄRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Kontinuiteten som Stockholmnas nöjes- och rekreationsområde,**
 - Flanörslandskapet i områdets norra och östra delar har promenadvägar längs vattnet, grönskande gaturum, parker och en rikedom av träd.
 - Inslagen av äldre träd och naturmarker bidrar till områdets historiska karaktär och tidsdjup. De ger livsmiljöer för fåglar och andra djur och är viktiga för olika arters möjlighet att sprida sig mellan Djurgårdens större friområden. Skansenbergets sluttningar, särskilt mot norr och öster, har en vildare karaktär med värdefull naturmark och vegetation som närmast ansluter till det större och samlade natur- och parkområdet på Djurgårdsöns östra del.
 - I området finns många byggnader som avspeglar områdets långa tradition som nöjesområde och som fortfarande används för ändamålet.
- **Spår av Flottans verksamhet och örlogsvarvet är synlig i miljöer** som Galärvarvet med kyrkogård och mur, varvsfolkets bostäder i Djurgårdsstaden och genom båtar, museifartyg och anläggningar med maritim anknytning.

- **Det sena 1800-talets intresse och vurm för de inhemska rötterna** – kulturhistoria, natur och djurliv – uttrycks genom världens äldsta friluftsmuseum Skansen, Nordiska museet och Biologiska museet.
- **Sekelskiftets (1900) arkitekturströmningar**
 - Inom området finns många påkostade privatvillor som är ritade av sin tids främsta arkitekter.
 - Museer och andra offentliga byggnader från tiden, inklusive fyra byggnader för den Allmänna konst- och industriutställningen som ägde rum här 1897 ger goda exempel på tidstypisk arkitektur.
- **Den tidiga sommarnöjeskulturen från 1700- och 1800-talen** återfinns i Albergets välbevarade bebyggelsemiljö med stora fristående trähus på parkliknande tomter mellan det forna stängslet och Saltsjöstranden.
- **1960- och 70-talets parkarkitektur**
 - Lusthusportens park tillkom på 1960-talet.
 - Galärparkens öppna parkrum anlades på 1970-talet.
 - På 1970-talet anlades också strandstråket förbi Vasamuseet mot Liljevalchs med tillhörande trädgårdsanläggningar samt parkteaterscenen "Under eken" vid slupskjulen.

Rekreation och nyttjande

- **Mångfalden av sevärdheter**, besöksmål, rekreationsmöjligheter och natur kännetecknar Västra Djurgårdsön. Området erbjuder en unik möjlighet att inom ett begränsat område kombinera olika typer av upplevelser – från besök på Gröna Lund till fika och fågelskådning. Kombinationen av lockande attraktioner, kultur, boställen och ett tilltalande landskap mitt i en storstad har få motsvarigheter.
- **Promenadstråken längs vattnet** erbjuder till stor del en vilsam miljö med vackra utblickar och närhet till fågellivet.

- **Parkytorna med många äldre träd** är en tillgång för utflykt och picknick och viktiga som lugnare replipunkter.
- **Möjligheten att ta sig till området med kollektiv båttrafik** är en tillgång.

MÅLBILD

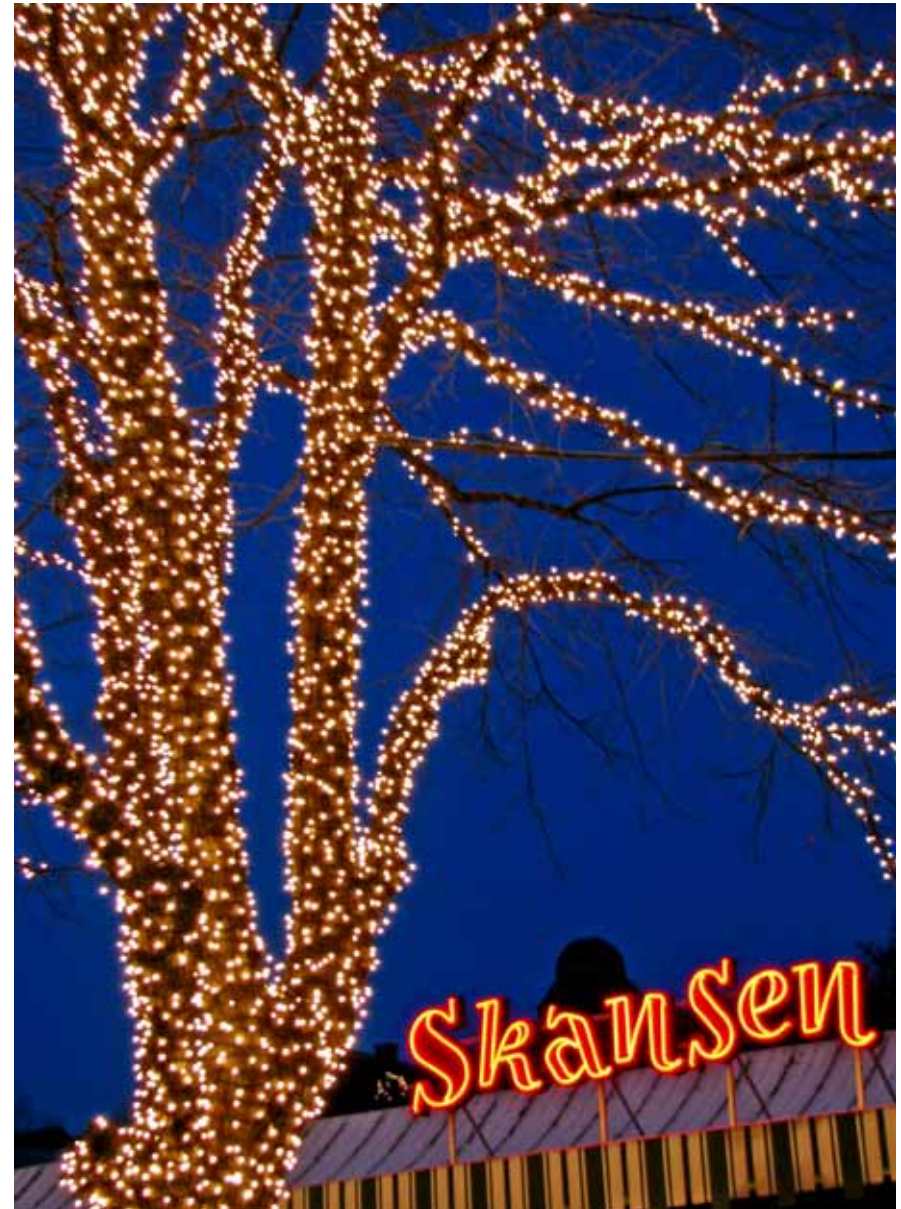
Landskap och bebyggelse

- Området ska vara ett historiskt präglad, väl hävdad och glesare bebyggt parklandskap i kontrast till stenstaden. Gröna gaturum, naturmark samt parker med solitärträd och trädgrupper ska vara återkommande inslag i hela området. Olika tiders parkideal ska tas tillvara.
- Området ska vara en flanörspark med inslag av museer och andra attraktioner, restauranger och bostadshus och med mellanliggande parkytor som replipunkter.
- Det offentliga rummet ska ha en kvalitet och värdighet som motsvarar områdets natur- och kulturvärden och attraktivitet i övrigt.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består.
- Områdets historia som plats för maritima verksamheter ska vara väl synlig. Byggnader och anläggningar med anknytning till örlogsvarvet och annan varvsverksamhet (kajer, kranar, dockor, pålar och dykdalber) ska värnas som en del av områdets identitet. Utbyggnader i vattnet bör undvikas.
- Grova ekar, lindar och andra ädellövträd ska vara väsentliga inslag i landskapet och erbjuda livsmiljöer för djur och växter. Området ska ha god tillgång på ekar och andra ädellövträd av varierande ålder för att trygga återväxten, i synnerhet av ek. Den månghundraåriga kontinuiteten av fristående solbelysta träd, främst ekar, ska bestå.
- Promenadstråket efter Djurgårdsbrunnsviken och längs Skansenbergets östra sida ska vara ett lugnt park- och naturområde. Skansenbergets sidor ska präglas av naturmark med inslag av grova ädellövträd.

- För att bibehålla områdets attraktivitet behöver verksamheter och anläggningar kunna vidareutvecklas och förnyas. Området bedöms tåla viss komplettering och förändring. Även relativt små kompletteringar bör föregås av detaljplanläggning. Ny bebyggelse ska lokaliseras och utformas med respekt för den aktuella platsens grundläggande karaktär och kulturhistoriska värden.
- Ny- och tillbyggnader samt tillfälliga anläggningar och byggnader ska vara placerade och gestaltade med omsorg utifrån områdets grundläggande karaktär och värden. Ny bebyggelse kan endast tillkomma i begränsad omfattning.

Rekreation och nyttjande

- Området ska bestå som ett av Stockholms viktigaste besöks- och turistmål. Det ska vidareutvecklas med utgångspunkt från traditionen som nöjesområde, den unika miljön blandningen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, parker, äldre träd, vatten och ett rikt djurliv.
- Nöjen och evenemang ska prioriteras före ny bostadsbebyggelse.
- Området ska erbjuda tilltalande promenadstråk i historiska miljöer, vackra omgivningar med parker och träd samt vatten.
- Det ska finnas en tydlig entréfunktion vid Djurgårdsbron.
- Stränderna ska så långt möjligt vara lättillgängliga för allmänheten.
- Goda förbindelser mellan Djurgårdsön och Museiparken norr om Djurgårdsbrunnsviken bör eftersträvas.
- Området ska så långt möjligt erbjuda tilläggningsplatser för kulturhistoriskt värdefulla fartyg och båtar.
- Områdets ska i första hand betjänas av kollektivtrafik, både på vatten och på land.
- Det ska eftersträvas att bussupställningsplatser och parkeringsytor i första hand lokaliseras utanför Djurgårdsön.

▲ Julbelysning utanför Skansens entré. Foto: Christina Fagergren.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- På västra Djurgårdsön finns inga spår av förhistorisk bofast befolkning. Under medeltid var området som betesmark till de byar som låg kring Djurgårdsbrunnsviken. Vid 1400-talets mitt kom marken i kronans ägo.
- Epoken med kungliga hägnader för djur inleddes i slutet av 1500-talet. Lejonslättens äldsta kända anläggning är Hissarebanan, där man höll vilda djur som skulle bli villebråd vid de kungliga jakterna, som älgar, hjortar och renar. Vid särskilda tillfällen anordnade djurhetsningar mellan t.ex. lejon och björnar.
- På 1680-talet blev områdets östra del med Skansenberget en del av den kungliga jaktparken. Strandområdena i väster och Beckholmen låg utanför jaktparksstängslet och kom i stället att domineras av sjöfart och varvsverksamhet. (se även delområde Sjögården). Sambanden med flottans fäste på Skeppsholmen var starka. Vid Galärvarvet uppläts plats för vinterförvaring av galärflottans båtar.
- Vid Alberget avstyckades mellan 1750-1770 åtta tomter för folk med anknytning till den maritima verksamheten. Mot slutet av 1700-talet övertogs många av tomterna av borgerliga familjer som uppförde sommarnejden.
- När jaktparksstängslet revs på 1820-talet utvecklades områdena vid Lejonslätten och Hasselbacken till centrum för stadens nöjesliv. Här fanns caféer, värdshus, varietélokaler, musik- och danssalonger.
- År 1850 öppnade det första tivoliet på platsen för Skansens huvudentré. År 1883 invigdes Gröna Lund och år 1891 stod Cirkus färdigt. Precis som i dag kunde man ta båten från Skeppsbron i Gamla Stan till Allmänna Gränd på Djurgården, på den tiden förd av starka roddargummor.
- År 1888 togs det första spadtaget till Nordiska museet. Initiativtagare var Artur Hazelius. Invigningen skedde 1907.
- År 1891 grundade Hazelius Skansen - världens äldsta friluftsmuseum. Syftet var att visa hur människor bott och verkat i Sverige under olika tider.
- Intill Skansen invigdes 1893 Biologiska museet. Museets grundare var Gustaf Kolthoff, konservator, jägare och amatörzoolog.
- I samband med Världsutställningen år 1897 omgestaltades Lejonslätten genom utfyllnader i Djurgårdsbrunnsviken och hundratals träd togs bort. Nuvarande Djurgårdsbron anläggs. Från utställningen finns fyra paviljonger kvar: Gustaf Wickman ritade både Skånska gruvan och nuvarande restaurang Ulla Winblad (paviljong för Reinholds ångbageri och conditori). Väster om Biologiska museet ligger Jägarhyddan, uppförd efter ritningar av Fredrik Lilljekvist samt Diamantbrunnen.

UPPLYSNINGAR**Särskilda bestämmelser 2012**

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller för strand- och vattenområden inom 100 meter från strand väster om Djurgårdsbron fram till och med Wasahamnen.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädfällning.
- Byggnadsminnen enligt förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.: Blå porten, Vasaskeppets torrdocka, Galärskjulen med Galärvarvmuren, portar och vaktbyggnad; Dyktankhuset; Båthall I och II; kranen mellan Galärskjulen och Båthallarna; Bellmanshuset, Låga lången och Mjölnergården på Lilla Allmänna gränd.
- Byggnadsminnen enligt kulturminneslagen: Nordiska museet, Villa Lusthusporten, Cirkus och bostadshuset på Falkenbergsgatan 5.
- Kyrkligt kulturminne enligt kulturminneslagen: Djurgårdskyrkan.
- Huvuddelen av området är inte detaljplanlagt. Detaljplan gäller för mindre områden som Djurgårdsstaden och Liljevalchs. För övriga delar gäller områdesbestämmelser för Norra och Södra Djurgården (Ob 87032).

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Vårdprogram för trädgården vid Lusthusporten, SFV

Översiktsplan för Nationalstadsparken. Stockholmsdelen. Stockholms stad

Markägare, förvaltare och större intressenter

Kungliga Djurgårdens Förvaltning

Statens fastighetsverk

Stockholms stad

Sjögården

Se även delområde Västra Djurgårdsön.

OMRÅDET I DAG

Delområdet består av Skeppsholmen, Kastellholmen, Beckholmen samt Djurgårdsöns västra strand. Djurgårdsstranden ingår även i delområde Västra Djurgårdsön, där aspekterna med koppling till besöksmål och nöjesliv i första hand behandlas. Inom området ligger många av Stockholms mest kända museer och Gröna Lund. Sjögården är ett inofficiellt namn som ändå valts för att beteckna det område som binds samman av vattnet, sin maritima historia och de levande maritima verksamheterna.

Med centrum i Skeppsholmen och Kastellholmen är Sjögården ett samlat landskap, där tiden som örlogsbas satt tydliga spår. Merparten av bebyggelsen tillkom under 1700- och 1800-talen, vilket ger en stark historisk atmosfär. På 1950-talet började den militära verksamheten att avvecklas. Slutpunkten kom 1969 när Stockholms örlogsvarv flyttade till Muskö. I dag präglas området av musei-, kultur- och utbildningsverksamhet och här finns flera av Stockholms mest kända besöksmål som Vasamuseet och Gröna Lund.

Ett maritimt landskap

Vid en resa genom Stockholms inlopp möter Sjögårdsområdet med en tydlig identitet. Beckholmens varvsverksamhet med dockor, kranar och båtar följs av Kastellholmens berg med Kastellet på krönet och Skeppsholmens ljusa bebyggelse i ett parklandskap. De högre belägna byggnaderna Kastellet, Skeppsholmskyrkan och Amiralitetshuset är välkända landmärken, liksom fullriggaren af Chapman som fungerar som vandrарhem.

Skeppsholmen och Kastellholmen

På Skeppsholmens östra strand (Östra Brobänken) ligger äldre fartyg på rad, i vattnet står dykdalber och på land styckekranen med sin speciella silhuett. Här låg tidigare den ena delen av Stockholms örlogsvarv, den andra delen var Galärvarvet på Djurgårdssidan. Fortfarande bedrivs båtbyggande och maritimt anknutet hantverk på Östra Brobänken. Varvets verksamhetsbyggnader från 1700- och 1800-talen är väl synliga från vattnet med sina gulputsade fasader. På höjden bakom ligger Moderna museets byggnad från 1998 samt Tyghuset, som i dag ger plats åt Östasiatiska museet. Stora delar av holmarna upptas av trädgårdar och parker, som 1700-talsparken vid Långa raden, det sena 1800-talets promenadparker längs kajerna och parkstråket mitt på Skeppsholmen, omgivet av byggnader som en gång var örlogstationens administrationsbyggnader och bostadshus. På Kastellholmen möter en lantligare miljö, med viss publik verksamhet kring Briggen Tre Kronor och Kolskjulen.

Galärvarvet med museer

På Djurgårdssidan är bebyggelsen mer varierad, till både ålder, utformning och skala. Många av byggnaderna har från början varit en del av varvsverksamheten. Längs stranden ligger flera välkända besöksmål: I norr – på Galärvarvet – ligger Nordiska museet och Vasamuseet, med skeppet i varvets stora docka. Tillsammans med Junibacken i f.d. minsveparhallen omger de Galärparken, som anlades omkring 1970. Här finns också de två återstående Galärskjulen från 1700-talets mitt samt Dyktankshuset och Båthallarna från 1940-talet. Utanför Galärvarvet ligger Museipiren med Sjöhistoriska museets fartyg samt Wasahamnen, Stockholms största gästhamn. Galärvarvet avslutas med båthallarna som bl.a. används för utställning av Sjöhistoriska museets båtsamling. Hela varvet är avgränsat av Galärvarvsmuren. Till Galärvarvsområdet hör även Galärkyrkogården från 1740-talet med vaktbyggnad och kapell.

Söderut följer en miljö som har viss utkantskaraktär med spårvagnshallarna och ett avrivet kvarter men här finns också äldre flerbostadshus, Aquaria

Vattenmuseum och Liljevalchs konsthall. Efter Allmänna gränd med färjeläge följer Gröna Lunds nöjesfält; flera åkattraktioner bildar en del av stadens silhuett.

Djurgårdsstaden och Beckholmen

Öster om Gröna Lund ligger Djurgårdsstaden, en samlad stadsmiljö som med småskalig bostadsbebyggelse från 1700- och 1800-talen. Djurgårdsstaden byggdes för hantverkare som arbetade på ett varv som anlades 1735 på det område som Gröna Lunds har i dag. På gårdarna finns uthus och mot gatan avgränsas kvarteren med plank. Ned mot vattnet ligger några högre flerbostadshus från 1920- och 30-talen. Närmast stranden bildar Nya Djurgårdsvarvet kontrast till bostadsbebyggelsen. Varvsområdet håller på att rustas upp för att utvecklas till ett centrum för träbåtar och andra mindre kulturfartyg. Intill ligger Alberget med stora fristående trähus från 1700- och 1800-talen samt Stockholms lotsstation Rosenvik.

Mellan Nya Djurgårdsvarvet och Alberget leder en träbro över till Beckholmen, som kännetecknas av att varvsverksamhet fortfarande pågår. Här finns torrdockor och utsprängda ytor för upplag och olika verkstäder. Beckholmens varvsverksamhet är en förutsättning för sjöfarten i regionen. På höjden ligger äldre bostadshus med trädgårdar. Beckholmens mark är starkt förorenad av den långvariga industriella verksamheten på platsen. En omfattande marksanering genomförs under 2011.

Tillgång för besöksnäringen

Delområdets centrala och attraktiva läge är en tillgång när det gäller utveckling av besöksnäringen. Det innebär också att det finns intresse för ett ökat markutnyttjande med ny bebyggelse, tillbyggnader av befintlig bebyggelse, parkeringsytor m.m. Den speciella maritima karaktären kan då riskera att försvagas.

VÄRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- **Ett landskap präglat av örlogsbasen, maritim verksamhet och skärgård,**
 - De fria vattenytorna är viktiga och sammanbinder områdets olika delar.
 - Topografin är till stora delar oförändrad med rester av naturmark, vilket ger en bild av Stockholms grundtopografi och en upplevelse av att skärgården når ända in i huvudstadens centrum.
 - Den välbevarade kulturmiljön består av äldre byggnader som ligger i en miljö med parker, grönytor och kajer.
 - De kulturhistoriskt värdefulla båtarna som ligger förtöjda utefter Östra Brobänken och museifartygen vid Museipiren stärker den maritima karaktären.
 - Bebyggelsefronterna mot vattnet är en viktig del i Stockholms stadsbild.
 - Området har många levande verksamheter med maritim anknytning.
 - Områdets flora har ofta ett samband med de maritima verksamheter som funnit i området. På öarna finns kulturspridda växter som kommit hit genom att frön från andra länder har följt med båtarnas last. På Beckholmen finns den mycket sällsynta knippnejlikan.
- **Örlogsbasens miljö och anläggningar**
 - Den samlade bebyggelsemiljön i området speglar en funktionell helhet och lång kontinuitet med både verksamhetsområden, bostäder och kyrkogård.
 - Galärvarvmuren och Slutningsmuren på Skeppsholmen (bildad av en mur tillsammans med husens långfasader) byggdes för att stänga ute obehöriga och avgränsade in i vår tid de tidigare varvsområdena.

- Inom området finns bevarade anläggningar som kajer, pirar, torrdockor, kranar, pålar, och dykdalber.
 - Byggnader och anläggningar bär namn som vittnar om den militära verksamheten, t.ex. Galärvarvet, Brobänken, Slupskjulsplan och Torpedverkstaden.
 - Bebyggelsen domineras av kulturhistoriskt värdefulla byggnader som uppfördes mellan 1650-1950 med tyngdpunkt på 1700- och 1800-talen. Byggnaderna är av hög arkitektonisk kvalitet och var ofta konstruktivt innovativa. De ritades av sin tids mest framstående arkitekter som Nicodemus Tessin d.y. och Fredrik Blom. Många hus är betydelsefulla inslag i Stockholms stadsbild: Amiralitetshuset, Skeppsholmskyrkan, Kastellet och Galärskjulen.
- **Industri- och varvsmiljöer**
 - Beckholmen är med sin långvariga och pågående varvsverksamhet en unik miljö i Stockholms inre delar. Torrdockorna, pumpverk, förrådsbyggnader, boställen m.m. berättar om Beckholmens historia som varvsområde.
 - Nya Djurgårdsvarvet planeras att åter bli ett område med maritim verksamhet efter några decenniers tönrosasömn.
 - Djurgårdsstadens trähusbebyggelse är Stockholms äldsta samlade stadsbebyggelse om man undantar Gamla stan.
 - Stockholms lotsstation med båtar är en levande maritim verksamhet.

Rekreation och nyttjande

- **Sjögården är en oas i staden** med begränsad trafik, närhet till vatten och promenader i parkstråk.
- **Promenadstråken längs vattnet** ger vackra utblickar, där Stockholms karakteristiska läge vid vattnet kan upplevas.
- De kulturhistoriskt värdefulla **båtarna och fartygen** stärker upplevelsevärdena.

- **De många museerna** ger området ett rikt kulturutbud och bidrar till att det är ett attraktivt besöksmål.
- Möjligheten **att förena museibesök med promenader** i en intressant, historisk miljö ger utrymme för olika typer av variation.
- Möjligheten att ta sig till området med **kollektiv båttrafik** är en tillgång.
- **Gästhamnen** ger möjlighet att förtöja i en historisk miljö mitt i Stockholm, vilket är av stort värde för fritidsbåtsägarna. Det stärker områdets karaktär med levande maritim verksamhet.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Sjögården ska uppfattas som ett samlat maritimt landskap med stark historisk atmosfär, präglad av verksamheten vid Stockholms örlogsbas. Djurgårdsstrandens bostadshus, museer och andra besöksmål är levande verksamheter som också är viktiga delar i områdets karaktär. (Se vidare delområde Västra Djurgårdsön).
- Det ska vara möjligt att uppfatta de olika delarnas särart och historia: Skeppsholmen, Kastellholmen, Galärvarvet, Djurgårdsstaden, Beckholmen och Nya Djurgårdsvarvet. En adekvat skyltning ska bidra till att levandegöra det historiska arvet.
- De kvarvarande delarna av den ursprungliga skärgårdsnaturen med branta klippor ska även fortsättningsvis vara en del av öarnas kännemärke, särskilt när det gäller Skeppsholmen och Kastellholmen. På öarna ska den historiskt betingade oplanerade och självsådda vegetationen ska finnas kvar och ovanliga arter värnas.
- Bebyggelsestrukturen ska kännetecknas av byggnader i ett parklandskap, undantaget främst örlogsvarets f.d. område på Skeppsholmen, Djurgårdsstaden samt bebyggelsen på ömse sidor om Allmänna Gränd och Falkenbergsgatan.

- Landmärken som Amiralitetshuset, Skeppsholmskyrkan, Kastellet, Nordiska museet, Galärskjulen och Vasamuseet ska vara framträdande i stadsbilden. Utblickarna mot dem ska inte döljas av täckande vegetation eller byggnader.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består.
- Anläggningar med anknytning till varvsverksamhet, som kajer, kranar, dockor, pålar och dykdalber ska värnas som ett av områdets kännemärken.
- Eventuella nybyggnader ska inordnas i den befintliga bebyggelsestrukturen men tillåtas ha en egen karaktär.
- Byggnadernas etablerade namn med anknytning till Stockholms örlogsbas ska värnas och leva vidare.

Rekreation och nyttjande

- Sjögården ska vara en kulturhistorisk oas mitt i staden som erbjuder avkoppling, en behaglig rytm och endast ett begränsat inslag av biltrafik.
- Området ska vara ett attraktivt besöksmål och en mötesplats med inriktning på maritim verksamhet, hantverk, kultur, utbildning och nöjen.
- De unika kulturhistoriska värdena ska vara utgångspunkten för områdets vidare utveckling.
- Beckholmen och Nya Djurgårdsvarvet ska präglas av verksamheter med skepps- och varvsanknytning.
- Stränder och kajer ska så långt möjligt vara framkomliga för allmänheten.
- Utvecklade reguljära båtförbindelser mellan Sjögårdens olika delar och mellan Sjögården och olika delar av staden ska eftersträvas.
- Ett visst inslag av tilläggsplatser för fritidsbåtar ska förstärka den maritima karaktären och öka tillgängligheten till området.

HISTORISKA HÅLLPUNKTER

- Under medeltiden ingick områdets mark i den kungliga markdispositionen. Skeppsholmen var en betesholme och hette Vangsön (vång= gärde). På 1500-talet blev holmen en kunglig lustgård och fick namnet Lustholmen. Hovet hade en särskild byggnad för gästbud och mottagning.
- Skeppsholmen fick sitt nuvarande namn på 1640-talet, då flottan flyttade hit sitt varv från Blasieholmen. Skeppsholmen var under 1600-1700-talet en av stadens största arbetsplatser.
- På västra Djurgården uppläts på 1600-talet mark för vinterförvaring av galärskuppen, detta område kallar vi därför Galärvarvet. Två av galärskjulen finns ännu kvar.
- De första byggnaderna som uppfördes för militära ändamål var Amiralitetshuset och Tyghuset från 1600-talets mitt. Under 1700- och 1800-talen tillkom ett stort antal hus på holmarna och man anlade kajer och parker.
- Stockholms örlogsbas var uppdelad i örlogsvarvet och örlogsstationen. Örlogsstationen var bostadsområdet, med kaserner för meniga och varvsarbetare på Skeppsholmen och boställen för officerare och tjänstemän på Kastellholmen. För att inte inkräkta på utsikten från slottet, förlades varvsverksamheten till Skeppsholmens östra strand.
- I mitten av 1800-talet stod Skeppsholmskyrkan och Kastellet på Kastellholmen klara.
- År 1667 beslöts att norr om Allmänna gränd uppföra några stugor för sjuka och uttjänta båtsmän. Detta blev början till Djurgårdsstaden. I början av 1700-talet anlades Djurgårdsvarvet. De kommande hundra åren blomstrade varvsverksamheten med bygge av bl.a. krigs- och handelsfartyg. Djurgårdsstaden växte med bostadshus för varvets hantverkare. År 1849 blev Djurgårdsstaden undantagen Stockholms stads förbud mot att bygga trähus. År 1922 förvärvades Djurgårdsstaden av Marinförvaltningen. Den överlevde tack vare beslutet att flytta varvet till Muskö 1969.
- Djurgårdsvarvet lades ned 1863 och 20 år senare etablerades Gröna Lunds Tivoli på platsen.
- År 1863 bildades Stockholms ångslupsaktiebolag. Efter några år tog bolaget området Grönland vid Beckholmsbron i besittning som uppläggningsplats och reparationsvarv - Nya Djurgårdsvarvet. Verksamheten drevs fram till 1966, därefter låg området i träda för att på 2010-talet återuppträda som ett mindre reparationsvarv.
- Från slutet av 1600-talet till 1830-talet bedrevs handel med tjärvaror på Beckholmen. År 1848 såldes egendomen till Stockholms Grosshandlarsocietet, som anlade två torrdockor. Från 1890-talet använde sig ett flertal varv av dockorna. År 1918 köpte staten Beckholmen för marinens räkning och 1923-26 byggdes en tredje docka, Gustav V:s docka. Liksom vid tidigare dockbyggen, tippades sprängmassorna för att fylla ut strandlinjen. Efter örlogsflottans flytt till Muskö 1969 och fram till 1984 använde Finnboda varv dockorna. I dag bedriver Beckholmens Dockförening varvsverksamhet.
- Örlogsbasen verkade i området under drygt 300 år. Verksamheten upphörde i och med flytten till Muskö. År 1958 etablerades Moderna Museet in i det gamla Exercishuset. I dag inryms Östasiatiska museet, Arkitekturmuseet, Junibacken och delar Sjöhistoriska museet i byggnader som uppförts för örlogsbasens verksamhet.

▲ Sjögården. Foto: Lars Nyberg.

UPPLYSNINGAR

Särskilda bestämmelser 2012

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Inom Stockholms respektive Solna stads delar av Kungliga nationalstadsparken gäller interimistiskt naturreservat med tillståndsplikt för trädffällning.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller för Skeppsholmen, Kastellholmen samt för området väster om Djurgårdsbron fram till och med Wasahamnen. Strandskyddet gäller för strand- och vattenområden inom 100 meter från strand.
- Byggnadsminnen enligt förordning (1998: 1229) om statliga byggnadsminnen m.m.:
 - Ett stort antal av byggnaderna på Skeppsholmen, Kastellholmen och Beckholmen omfattas av skyddsföreskrifter och markområdena i sin helhet utgör skyddsområde kring byggnaderna, vilket innebär att allt som kan inverka på dessa områdens skick är tillståndspliktigt.
 - Vasaskeppets torrdocka, Galärskjulen med Galärvarvsmuren, portar och vaktbyggnad; Dyktankshuset; Båthall I och II; kranen mellan Galärskjulen och Båthallarna; Bellmanshuset, Låga längan och Mjölnergården på Lilla Allmänna gränd.
- Byggnadsminnen enligt kulturminneslagen: Nordiska museet och bostadshuset på Falkenbergsgatan 5.
- Fornlämningar: Raä 206 hamnanläggning och cirka 10 vrak samt kulturlager innehållandes bl.a. keramik och ben, Raä 114:1 pest-/kolerakyrkogård i nuvarande kvarteret Krigskassan, Raä 679 fartygslämning.
- Konsthögskolans nybyggnad i kv. Flaggmannen I på Skeppsholmen samt Moderna museet och Arkitekturmuseet omfattas av detaljplaner.

I övrigt omfattas merparten av området av områdesbestämmelser för Norra och Södra Djurgården (Ob 87032).

Styr- och måldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Skeppsholmen och Kastellholmen, Stockholm. Förvaltningsprogram. Statens fastighetsverk 2007.

- Del 1 Vision. Särskilda värden. Mål och riktlinjer.
- Del 2 Nulägesbeskrivning
- Del 3 Historik

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Översiktsplan för Nationalstadsparken, Stockholmsdelen. Stockholms stad 2009.

Markägare, förvaltare och större intressenter

Kungliga Djurgårdens Förvaltning

Statens fastighetsverk

Stockholms stad

Fjäderholmarna

OMRÅDET I DAG

Fjäderholmarna ligger i Saltsjön öster om Djurgårdsön och består av öarna Stora Fjäderholmen, Ångsholmen, Libertas och Rövärns holme.

Innerskärgård i koncentrat

Fjäderholmarna brukar kallas Stockholms närmaste skärgård. Här finns innerskärgården i ett koncentrat med klippor, hållmarker, spår av odling i lersvackor och besöksmål. Inom ögruppen finns också omfattande anläggningar kvar från den tid då marinen hade sin verksamhet här, såsom hamnanläggningar, bergrum, varvsbyggnader, kol- och oljeförråd och kruthus. Under 1940-1985 rådde landstigningsförbud på holmarna. Den marina verksamheten är tydligast på Stora Fjäderholmen och Ångsholmen. Ångsholmen, Libertas och Rövärns holme kan inte nås med reguljära båtturer. Det har gjort att öarna blivit viktiga häckningslokaler för sjöfågel.

Stora Fjäderholmen är ögruppens största ö. Den är ett populärt utflyktsmål med ett utbud av solbad, kultur och båtliv. Från maj till september finns en levande miljö med öppna hantverksbodas, utställningar, teater, restauranger och café. Under december serveras julbord. Sommarmånaderna trafikerar Stora Fjäderholmen med reguljära båtturer. På Stora Fjäderholmen har krogverksamhet bedrivits från åtminstone 1670-talet fram till 1940-talet. I den centrala delen av ön finns spår av en trädgård som tillhörde krogen. Det är ett idylliskt öppet område med lusthus, fruktträd och dammanläggning. Öns trädvegetation domineras av ask och tall men här finns också lönn och hästkastanj samt kulturpräglade buskar som syren och spirea.

Spår av marinen

På Ängsholmen, som är den näst största ön, finns en varvsanläggning från marinens tid samt flera bostadshus. Varvsbyggnaderna används för reparation och uppläggning av fritidsbåtar och allmogebåtar. Varvsanläggningen ger ett slitet och förfallet intryck. Ön har också ett förflutet som latrintömningsplats för Stockholms stads latrin. Markens skiftande karaktär har gett ett varierat fältskikt. Även trädvegetationen är omväxlande, bl.a. med många alar och en del grova pilar.

De minsta holmarna

Libertas holme känns framför allt igen genom sin AGA-fyr. Här ligger också ett tidigare krutförråd. Över ön finns strödda buskar och lövträd av olika trädslag. Flera kulturspridda arter märks, såsom tysklönn och fläder. Markvegetationen präglas av den näringsrika jorden, som är gynnsam för till exempel nässlor och hundkex.

Rövarns holme är en konstgjord ö, som tillkom på 1910-talet genom att man tippade sten som blev över när Saltsjöbanan anlades. Den är obebyggd och har en mycket sparsam växtlighet.

VÄRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

Landskap och bebyggelse

- En ögrupp med skärgårdskaraktär i nära anslutning till innerstaden.
 - Fjäderholmarna uppvisar en värdefull blandning av hållmarker och tidigare hävdade små odlingar med månghundraårig tradition.
 - Kontinuiteten av krogverksamhet från 1600-talet fram till 1940-talet kan ännu skönjas i bebyggelseläge och odlingsytor. Den har också ett immateriellt värde.
 - Stora Fjäderholmens bodar med hantverksverksamheter och publika attraktioner är exempel på inslag i dagens skärgårdsmiljöer.

- På holmarna finns många grova gamla träd, mestadels av trädslagen tall, ek, ask, lind och al. På Stora Fjäderholmen står den ihåliga eken Jenny Linds ek.
- Floran är rik och består av både kulturpräglade och vilda växter.
- Också fågellivet är rikt med en komplett innerskärgårdsfauna när det gäller antalet arter och täthet. Här finns Stockholms största koloni av silltrutar med över hundra häckande par. Snattheranden både häckar och rastar i området. Fjäderholmarna är även en övervintringsplats för havsörn.

- **Spår från marinens verksamhet** 1918–1976 är hamnanläggningar, bergrum, varvsbyggnader, kol- och oljeförråd och kruthus.
- **Libertas fyr** installerades 1931 och var i drift med ursprunglig teknik fram till 2010. Den var en av ett fåtal fyrar där Gustaf Daléns klippljusapparat så länge var i drift och blev därför förklarad som byggnadsminne. Libertas fyr bildar tillsammans med fyren på Blockhusudden och Gustaf Dahléns hus ett värdefullt fyrlandskap.

Rekreation och nyttjande

- Stora Fjäderholmen är **ett attraktivt resmål för dagsutflykter** och erbjuder utblickar, skärgårdskänsla och möjligheter att sola från klipporna.
- **Lättillgängligheten** gör att Fjäderholmarna kan ge många människor en glimt av skärgården och dess samband med Stockholm. Stora Fjäderholmen har en god tillgänglighet med en iordningställd promenadväg runt ön. En natur- och kulturstig berättar om öns värden.
- **Den levande miljön** med hantverksverksamheter och möjligheter till olika typer av förtäring är en tillgång för besökaren.
- **Det är lätt att skåda fåglar från Fjäderholmarna**, eftersom man kan komma nära fågellivet.

MÅLBILD

Landskap och bebyggelse

- Fjäderholmarna ska vara en tilltalande och biologiskt rik skärgårdsmiljö med erbjuder en fristad för häckande sjöfågel på Libertas, Rövarns holme och Ängsholmen
- De kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna ska bevaras och vårdas så att deras karaktär och kvaliteter består.
- Ängsholmen, Libertas och Rövars holme bör ej göras tillgängliga för fritidsbåtar av hänsyn till fågellivet.

Rekreation och nyttjande

- Stora Fjäderholmen ska vara ett viktigt och lättillgängligt utflyktsmål som erbjuder skärgårdskänsla, klippor för solbad, promenader, utblickar, näringsställen samt sevärdheter som hantverk, teater och musei- och restaurangbesök. Ön ska också ge möjlighet till fågelskådning,
- Verksamheterna på Fjäderholmarna ska bedrivas så att de kulturhistoriska värdena och den pittoreska skärgårdsmiljön bevaras och lyfts fram.
- Exploatering av nya verksamheter på Fjäderholmarna ska bedömas restriktivt och verksamheterna på ön ska ha en traditionell skärgårdsanknytning.
- Ängsholmens markföroreningar bör åtgärdas.

▲ Gästhamnen på Fjäderholmarna. Foto: Marianne R. Berlin.

HISTORIK

- Fjäderholmarna omnämns första gången på 1300-talet, då som "wæstra Fyertholman".
- Öarna har nyttjats för fiske och sjöfågeljakt.
- På Stora Fjäderholmen har krogverksamhet bedrivits åtminstone från 1670-talet fram till 1940-talet. På en karta över Lidingö socken från 1699, finns anteckningar om FiederHolms krog "der är hvarken skog til wedhbran elr annat, ej el. så mycke muhlbete En koo kan föda sig af". Krogen var den sista i det pärlband av krogar som fanns utmed segellederna in mot Stockholm och som besöktes av fiskare när de skulle leverera fisk in till staden.
- Vid mitten av 1800-talet köpte Stockholms stad in öarna för att använda Ängsholmen som deponi av Stockholms latrin. Ångbåtspassagerarna som passerade öarna klagade på stanken och deponeringen upphörde på 1880-talet.
- Under det sena 1800-talet fanns det åter en restaurang på Stora Fjäderholmen. Den revs när marinen övertog ögruppen år 1918, och byggde en anläggning för slutmontering och förvaring av ammunition.
- När militären lämnade Fjäderholmarna 1982 tog Kungliga Djurgårdens Förvaltning över skötseln. Efter ett omfattande renoveringsarbete kunde Stora Fjäderholmen öppnas med den verksamhet som finns där i dag.

UPPLYSNINGAR

Särskilda bestämmelser 2012

- Utöver bestämmelsen om nationalstadspark i 4 kap. 7 § miljöbalken är hela området är riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.
- Strandskydd enligt miljöbalken gäller för samtliga strand- och vattenområden med 100 meter från strandlinjen (hela öarna omfattas).
- Libertas och Rövarnas holme är skyddade som fågelskyddsområde enligt bestämmelser i 7 kap. 12 § MB. Landstigningsförbud råder under tiden 1 april till 15 juli.
- Byggnadsminne enligt kulturminneslagen: Libertas fyr.

Styr- och maldokument

Framtidens nationalstadspark. Handlingsprogram. Länsstyrelsen i Stockholms län rapport 2006:11.

Skötselplan Nationalstadsparken, Kungliga Djurgårdens Förvaltning, förf. Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson, remissutgåva 2006.

Översiktsplan för Lidingö kommun 2002.

Markägare, förvaltare och större intressenter

Fortifikationsverket

Kungliga Djurgårdens Förvaltning

Lidingö stad

Juridiska förutsättningar

NATIONALSTADSPARKEN I MILJÖBALKEN

En bestämmelse om Nationalstadsparken infördes första gången 1995 i lagen (1987:12) om hushållning med naturresurser m.m. När miljöbalken, trädde ikraft den 1 januari 1999 fördes bestämmelsen över till balken. I dag finns bestämmelsen om nationalstadsparken i 4 kap. 7 § miljöbalken med följande lydelse:

Området Ulriksdal–Haga–Brunnsviken–Djurgården är en nationalstadspark.

Inom en nationalstadspark får ny bebyggelse och nya anläggningar komma till stånd och andra åtgärder vidtas endast om det kan ske utan intrång i parklandskap eller naturmiljö och utan att det historiska landskapets natur- och kulturvärden i övrigt skadas.

Trots bestämmelsen i andra stycket får en åtgärd som innebär ett tillfälligt intrång eller en tillfällig skada i en nationalstadspark vidtas, om

- 1. åtgärden höjer parkens natur- och kulturvärden eller tillgodoser ett annat angeläget allmänt intresse, och*
- 2. parken återställs så att det inte kvarstår mer än ett obetydligt intrång eller en obetydlig skada.*

Nationalstadsparken har inte bara ett lagligt skydd genom regleringen i 4 kap. 7 § miljöbalken. Enligt 4 kap. 1 § miljöbalken ska den också skyddas som ett riksintresse:

De områden som anges i 4 kap. 2–8 §§ är, med hänsyn till de natur- och kulturvärden som finns i områdena, i sin helhet av riksintresse. Exploateringsföretag och andra ingrepp i miljön får komma till stånd endast om

- 1. det inte möter något hinder enligt 2–8 §§ och*
- 2. det kan ske på ett sätt som inte påtagligt skadar områdenas natur- och kulturvärden.*

Den geografiska avgränsningen av nationalstadsparken och skyddet för dess värden

Av 4 kap. 7 § miljöbalken framgår att området Ulriksdal–Haga–Brunnsviken–Djurgården är en nationalstadspark. I den praktiska tillämpningen av bestämmelsen fordras naturligtvis en betydligt mer konkret geografisk avgränsning av parken. I proposition 1994/95:3 om Nationalstadsparken redovisades avgränsningen översiktligt på en karta (prop. 1994/95:3 s. 40 och bilaga 3). Samtidigt sades att den närmare avgränsningen av parken skulle ske i samband med översiktsplaneringen enligt plan- och bygglagen inom respektive kommun. Anledningen var att man ansåg att det bara i samband med översiktsplaneringen vore möjligt att beakta de lokala förutsättningarna på ett sådant sätt att mer preciserade gränser kunde bestämmas med utgångspunkt från bestämmelsens syfte (a. prop. s. 33 f. och s. 42). Vid överprövningar av beslut

om åtgärder inom eller utanför nationalstadsparken har Regeringsrätten, som numera heter Högsta förvaltningsrätten, också ansett sig bunden av de avgränsningar som har gjorts i översiktsplaner. Den närmare avgränsningen av parken framgår därför av respektive kommuns översiktsplan.

Skyddet för Nationalstadsparken gäller inte bara för åtgärder som en verksamhetsutövare avser att vidta inom parken. Det skydd som följer av att parken är ett riksintresse, medför att man även måste bedöma om planerade åtgärder utanför parken är förenliga med vad som gäller parken i 4 kap. 1 § miljöbalken. Enligt praxis ska nämligen prövas om en åtgärd påverkar ett riksintresse även om åtgärden vidtas utanför riksintresset. Åtgärder som ska vidtas inom parken ska bedömas enligt 4 kap. 7 § och 4 kap. 1 § miljöbalken medan åtgärder som ska vidtas utanför parken ska bedömas enligt 4 kap. 1 § miljöbalken.

Som framgår vid en jämförelse mellan 4 kap. 7 § och 1 § miljöbalken finns det en skillnad i skyddet mot åtgärder som vidtas inom respektive utanför parken. Inom parken råder förbud mot åtgärder som innebär skada på parkens värden. När det gäller åtgärder som man avser att vidta utanför parken, som då enbart skyddas som ett riksintresse, används istället uttrycket **påtaglig skada**. Påtaglig skada betyder i det här sammanhanget åtgärder som kan ha en bestående negativ inverkan på de skyddade intressena eller som tillfälligt kan ha stor negativ inverkan på dessa. **Skada** betyder i det här sammanhanget en negativ inverkan av någon betydelse för de angivna värdena. Skyddet är alltså mycket starkt för åtgärder som man avser att vidta inom parken.

När ska åtgärder prövas mot skyddet för Nationalstadsparken?

Bestämmelsen om Nationalstadsparken och 4 kap. 1 § miljöbalken är inte avsedda att tillämpas självständigt. Det finns inga anknyttande bestämmelser som möjliggör en självständig prövning av åtgärder inom eller utanför parken enbart med tillämpning av 4 kap. 1 och 7 §§ miljöbalken. Det innebär bland annat att det inte finns några lagliga möjligheter för en myndighet att ingripa

mot en ifrågasatt åtgärd inom eller utanför parken enbart på den grunden att åtgärden som vidtas påstås vara oförenlig med nämnda bestämmelser. Dessa bestämmelser riktar sig inte direkt till enskilda, utan till myndigheter som ska tillämpa dem när lagen särskilt föreskriver så.

Prövning enligt miljöbalken

Åtgärder som ska prövas enligt miljöbalken ska när så är föreskrivet prövas mot skyddet för Nationalstadsparken, enligt vad som anges i 2 kap. 6 § miljöbalken. Det gäller prövning av frågor enligt 7 kap. (skydd av områden), tillståndsprövning enligt 9 kap. (miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd) och 11 kap. (vattenverksamhet), regeringens tillåtighetsprövning enligt 17 kap. och prövning av verksamheter enligt 9 kap. 6 § (tillstånds- och anmälningsplikt miljöfarlig verksamhet) och 11 kap. 9 a § (anmälningsplikt vattenverksamhet) och 12 kap. 6 § (anmälan för samråd). Av 2 kap. 6 § miljöbalken framgår att vid dessa prövningar ska bestämmelserna om skydd för Nationalstadsparken i 4 kap. 1 § och 7 § miljöbalken endast tillämpas i de fall som gäller ändrar användning av mark- eller vattenområden..

Prövning enligt annan lagstiftning

Utöver prövningar enligt miljöbalken framgår av 3 § förordningen (1998:896) om hushållning med mark- och vattenområden m.m. att bestämmelser om att bland annat 4 kap. miljöbalken ska tillämpas i mål och ärenden finns i

1. lagen (1966:314) om kontinentalsockeln
2. väglagen (1971:948)
3. lagen (1978:160) om vissa rörledningar
4. lagen (1983:293) om inrättande, utvidgning och avlysning av allmän farled och allmän hamn
5. lagen (1985:620) om vissa torvfyndigheter
6. minerallagen (1991:45)
7. lagen (1992:1140) om Sveriges ekonomiska zon
8. lagen (1995:1649) om byggande av järnväg

9. ellagen (1997:857)
10. naturgaslagen (2005:403)
11. luftfartslagen (2010:500)
12. plan- och bygglagen (2010:900).

Prövning enligt flera lagar

En inte ovanlig situation vid till exempel nybyggnader är att en planerad åtgärd måste prövas enligt flera lagar. En planerad byggnation kan kräva både ett bygglov enligt plan- och bygglagen och en strandskyddsdispens enligt miljöbalken. Dessa situationer hanteras inte annorlunda inom parken än utanför parken.

Riksintresse för kulturmiljövården

Undantaget Bergshamra är det område som utgör Kungliga nationalstadsparken i sin helhet också utpekad som riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap 6 § miljöbalken:

Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas.

Områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

Området var riksintresse enligt 3 kap. 6 § redan innan bestämmelsen om nationalstadspark infördes. En anledning till att en specifik bestämmelse för området infördes var att inte bedömdes som tillräckligt starkt att området var av riksintresse för kulturmiljövården.

LÄNSSTYRELSENS ANSVAR

Vid länsstyrelsen sker prövningar enligt flera av de lagar som föreskriver att bestämmelsen om nationalstadspark ska tillämpas vid prövningen. Bestämmelsen kan t.ex. tillämpas i länsstyrelsens roll som prövningsinstans av överklaganden av kommunala beslut enligt miljöbalken eller plan- och bygglagen.

Medverkan i kommunernas planläggning

Länsstyrelsen har ett ansvar att se till att lagskyddet för Nationalstadsparken tillgodoses i kommunernas planläggning enligt plan- och bygglagen. Detta sker genom att Länsstyrelsens lämnar samrådsyttrande över kommunernas förslag till översiktsplan, detaljplan och områdesbestämmelser. När det gäller översiktsplaner, såväl kommunomfattande som fördjupningar och tillägg, lämnar länsstyrelsen ett s.k. granskningsyttrande i samband med utställningen. Av yttrandet ska framgå om länsstyrelsen anser att riksintressen enligt 3 eller 4 kap. miljöbalken tillgodoses i planen. Granskningsyttrandet utgör en del av den antagna översiktsplanen. När det gäller kommunala beslut att anta detaljplan eller områdesbestämmelser har länsstyrelsen en skyldighet att överpröva antagandebeslutet, om det kan antas innebära att ett riksintresse enligt miljöbalken inte tillgodoses, och vid behov också upphäva detsamma.

Miljökonsekvensbeskrivningar och annat underlag

Hushållningsförordningen anger att länsstyrelsen ska ta de initiativ som behövs för att man i arbetet med miljökonsekvensbeskrivningar och i planerings- och beslutsprocesser ska ta hänsyn till 3 och 4 kap. miljöbalken, och särskilt verka för att riksintressena tillgodoses i dessa prövningar.

Uppsikt

Hushållningsförordningen anger att länsstyrelsen har uppsikt inom länet över hushållningen med mark- och vattenområden. Det framgår också att länsstyrelsen vid uppsikten ska göra regeringen uppmärksam på om urvalet av områden av riksintresse enligt 4 kap. miljöbalken behöver regleras närmare.

Även nationalstadsparksförordningen (2009:55) anger att länsstyrelsen ska ha uppsikt, i detta fall över utvecklingen av parkens värden. Uppsikten över utvecklingen av parkens värden har ett naturligt samband med Länsstyrelsens ansvar att besluta om en vård- och utvecklingsplan för parken.

Uppsikt är inte samma sak som **tillsyn**. **Tillsyn** betyder vanligen att en myndighet ansvarar för att granska och ingripa (se SOU 2004:100 Tillsyn. Förslag om en tydligare och effektivare tillsyn s. 50). Som har beskrivits under avsnittet **När ska åtgärder prövas mot skyddet för nationalstadsparken?** saknas bestämmelser som gör det möjligt för en myndighet att ingripa mot en åtgärd som vidtas inom Nationalstadsparken bara därför att åtgärden strider mot 4 kap. 7 § eller 4 kap. 1 § miljöbalken. Bestämmelsen om Nationalstadsparken är bara avsedd att tillämpas av myndigheter vid planerings- och tillståndsbedömningar med mera. Däremot finns naturligtvis samma möjligheter för myndigheter att ingripa mot ifrågasatta åtgärder inom parken på samma sätt som utanför parken. Ett olovligt byggande inom parken kan till exempel angripas med stöd av plan- och bygglagen, medan en överträdelse av strandskyddet kan angripas med stöd av miljöbalken.

Beslut om vård- och utvecklingsplan

Av nationalstadsparksförordningen framgår det att länsstyrelsen ska besluta om en vård- och utvecklingsplan. Syftet med planen är att ge en samlad bild av de mål och riktlinjer för parkens vård och utveckling som finns i planer enligt plan- och bygglagen, utredningar, program och annat planeringsunderlag. Planen ska kunna användas som grund för inriktning och prioriteringar i fråga om parkens skötsel, underhåll och utveckling. Innan länsstyrelsen beslutar om planen ska länsstyrelsen samråda med de statliga myndigheter, kommuner och andra som kan antas vara berörda. Vård- och utvecklingsplanen är ingen juridiskt bindande plan.

Nationalstadsparksråd

Nationalstadsparksförordningen anger även att det inom Länsstyrelsen i Stockholms län ska finnas ett nationalstadsparksråd med ledamöter som

representerar de statliga myndigheter, kommuner, större markägare, förvaltare, organisationer och andra aktörer som kan antas vara berörda av Kungliga nationalstadsparkens vård och utveckling. Rådet ska samordna frågor om utvecklingen av Nationalstadsparken: arbeta med utvecklingen av parken i enlighet med den beslutade vård- och utvecklingsplanen, bistå länsstyrelsen i frågor som rör uppsikten över parken och i frågor om finansiering och genomförande av särskilda insatser i parken, samt vara ett forum för informationsutbyte i frågor om parken. Länsstyrelsen utser ordförande och ledamöter i rådet.

SÄRSKILDA SKYDDSFORMER INOM MILJÖBALKEN

Naturreservat och kulturresevat

Naturreservat (7 kap. 4-8 §§ miljöbalken) kan bildas i syfte att bevara biologisk mångfald, vårda och bevara värdefulla naturmiljöer eller för att tillgodose behov av områden för friluftslivet. Ofta finns dubbla syften. Naturreservaten är av varierande storlek, från till ytan små geologiskt eller botaniskt intressanta platser till större variationsrika områden.

Marken i ett reservat kan vara privat eller offentligt ägd, ibland både och. Om begränsningarna för markägaren är så omfattande att pågående markanvändning avsevärt försvåras, är markägaren berättigad till ekonomisk ersättning från det allmänna. Beslut om naturreservat tas av länsstyrelsen eller kommunen. Till varje beslut om reservat hör föreskrifter och en skötselplan.

På motsvarande sätt som ett område kan förklaras som naturreservat, kan värdefulla kulturpräglade landskap utses till kulturresevat (7 kap. 9 § miljöbalken). I ett kulturresevat kan områdets alla natur- och kulturmiljövärden skyddas och vårdas: byggnader, anläggningar, fornlämningar och marker men också verksamheter och traditioner.

I Nationalstadsparken finns två naturreservat: Igelbäcken och Ulriksdal.

Biotopskydd

Mindre områden som utgör livsmiljö för hotade djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda kan förklaras som biotopskyddsområde. Vissa biotoper är automatiskt skyddade, till exempel alléer, medan andra skyddas genom särskilda beslut. Inom ett biotopskyddsområde får man inte bedriva verksamhet eller vidta åtgärder som kan skada naturmiljön. Men vissa undantag gäller, bland annat gäller bestämmelserna inte mark- och vattenområden i omedelbar anslutning till bebyggelse. Om det finns särskilda skäl, kan länsstyrelsen inom generellt skyddade biotoper ge dispens för verksamheter eller åtgärder som kan skada naturmiljön.

Generellt skyddade biotoper är alléer, källor med omgivande våtmark i jordbruksmark, odlingsrösen i jordbruksmark, pilevallar, småvatten och våtmarker i jordbruksmark, stenmurar i jordbruksmark och åkerholmar. Inom Nationalstadsparken finns bland annat många alléer, som i biotopskyddet definieras som "enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller det som tidigare utgjort en väg eller i ett i övrigt öppet landskap".

Bestämmelsen om biotopskyddsområde återfinns i 7 kap. 11 § miljöbalken och 5-8 §§ förordningen om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.

Strandskydd

Vid hav, sjöar och vattendrag gäller generellt strandskydd. Skyddet omfattar land- och vattenområdet intill 100 meter från strandlinjen vid normalt medelvattenstånd. Syftet med strandskyddet är att trygga förutsättningarna för allemansrättslig tillgång till strandområden samt att bevara goda livsmiljöer för växtlivet på land och i vatten. Strandskyddet gäller alltså även ut i vattnet. Om det behövs för att tillgodose strandskyddets syften, kan Länsstyrelsen utvidga strandskyddsområdet till 300 meter.

Inom strandskyddsområdet krävs dispens för att bland annat uppföra byggnader, utföra grävningsarbeten för byggnader och under vissa förutsättningar anläggningar samt vidta åtgärder i övrigt som väsentligt förändrar livsvillkoren för djur- och växtarter. Kommunerna har det

huvudsakliga ansvaret för att besluta om strandskyddsdispenser och upphävande av strandskydd inom detaljplaner. Länsstyrelsen granskar kommunernas beslut och kan vid behov pröva dem. Länsstyrelsen svarar för prövningen av dispenser bland annat inom naturreservat och andra skyddade områden som bildats av någon annan än en kommun.

Stora delar av Nationalstadsparken har ett utökat strandskydd.

Bestämmelser om strandskydd återfinns i 7 kap. 13-18h §§ miljöbalken.

PLAN- OCH BYGGLAGEN

Plan- och bygglagen ger kommunerna ett huvudansvar för att planlägga användningen av mark och vatten. Den innehåller bland annat generella hänsynsbestämmelser för vilka värden som man ska beakta i planläggning och för hur byggnader ska tas om hand.

Planläggning ska med hänsyn till natur- och kulturvärden, miljö- och klimataspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden främja en ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden och kommunikationsleder (2 kap. 3 § 1.). Vid planläggning och i ärenden om bygglov ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt till stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan (2 kap. 6 § 1.).

Underhållet av byggnadsverk ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde utifrån historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Om ett byggnadsverk är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras (8 kap. 14 §). **Ändring av byggnad och flyttning av en byggnad** ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden (8 kap. 17 §)

Enligt plan- och bygglagen ska varje kommun ha en **översiktsplan** som omfattar hela kommunen. Översiktsplanen ska ange inriktningen för den långsiktiga utvecklingen av den fysiska miljön och ge vägledning för beslut om hur mark- och vattenområden ska användas och hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras. Översiktsplanens aktualitet provas under varje mandatperiod. För att behandla ett visst område eller en speciell fråga kan kommunerna göra fördjupningar av översiktsplanen. För Kungliga nationalstadsparken har kommunerna Solna och Stockholm upprättat sådana fördjupningar. Översiktsplanen ger vägledning för detaljplanering och bygglovsprövning inom kommunen, men är inte juridiskt bindande.

Detaljplanen reglerar markanvändningen i detalj. Den bestämmer bebyggelsens utformning och innehåll inom ett visst område, till exempel var hus får placeras, hur höga de får vara och vad de får användas till. En detaljplan är juridiskt bindande och styrande för bygglovgivning och fastighetsbildning.

Områdesbestämmelser kan införas för ett område utan detaljplan. De är mindre omfattande än en detaljplan och kan till exempel ange grunddragen för markanvändningen, maximal storlek för byggnader inom ett visst område samt öka eller minska lovplikten.

Arbetet med att ta fram översiktsplan, detaljplan och områdesbestämmelser följer en process med samråd, utställning och slutligen antagande i kommunen.

I både detaljplaner och områdesbestämmelser kan bestämmelser införas till skydd för kulturhistoriska värden. **Beteckningen q** är en hänsynsbestämmelse för en kulturhistoriskt värdefull miljö som kan kompletteras med olika tillägg i index (q1, q2), för att till exempel ange rivningsförbud och olika skyddsbestämmelser. **Beteckningen Q** är en markanvändningsbestämmelse som innebär att marken endast får användas för befintlig kulturhistorisk bebyggelse.

För en stor del av Nationalstadsparken har Stockholms stad upprättat områdesbestämmelser, som avser utökad bygglovplikt, skyldighet att söka rivningslov samt bekräftelse av området som en kulturhistoriskt värdefull miljö där byggnadernas värde inte får förvanskas.

KULTURMINNESLAGEN OCH FÖRORDNINGEN (1988:950) OM STATLIGA BYGGNADSMINNEN

Inom Nationalstadsparken förekommer också skyddsformer som saknar koppling till miljöbalkens bestämmelse om nationalstadspark.

Fasta fornlämningar

Hanteringen av fornlämningar regleras i 2 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. En fornlämning är en lämning efter människors verksamhet i forna tider som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. För att vara en fornlämning måste lämningen också passa in i någon av lagens uppräknade lämningstyper, till exempel gravar, resta stenar eller ruiner (se 2 kap. 1 §). Till en fornlämning hör också ett område runt omkring anläggningen, ett s.k. fornlämningsområde. Man får inte ändra eller skada en fast fornlämning utan länsstyrelsens tillstånd.

Exempel på fasta fornlämningar i Nationalstadsparken är de tre järnåldersgravfälten vid Mellanjärva gård.

Byggnadsminnen

En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller ingår i ett kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde kan förklaras som byggnadsminne. Även parker, trädgårdar och andra anläggningar kan byggnadsminnesförklaras. Det finns två sorters byggnadsminnen, enskilda och statliga. Båda sorterna finns i Nationalstadsparken. Statliga byggnadsminnen regleras i förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen och enskilda regleras i 3 kap. lagen om kulturminnen.

Statliga byggnadsminnen beslutas av regeringen efter förslag från Riksantikvarieämbetet. Enskilda byggnadsminnen beslutas av länsstyrelsen, efter förslag från en enskild eller på eget initiativ. Både statliga och enskilda byggnadsminnen har **skyddsbestämmelser**. (När det gäller statliga byggnadsminnen kallas dessa för skyddsföreskrifter, men här används termen skyddsbestämmelser för båda enskilda och statliga byggnadsminnen). Skyddsbestämmelserna anger hur byggnaden eller anläggningen ska vårdas och underhållas, och på vilket sätt den inte får ändras. Skyddsbestämmelserna får också innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas. Skyddsbestämmelser som gäller enskilda byggnadsminnen ska utformas i samförstånd med ägaren och skyldigheterna för honom eller henne får inte vara onödigt omfattande i förhållande till det kulturhistoriska värdet.

Ett byggnadsminne får efter tillstånd ändras i strid mot skyddsbestämmelserna om det finns särskilda skäl.

Länsstyrelsen är tillståndsmyndighet för de enskilda byggnadsminnena, och Riksantikvarieämbetet eller regeringen är tillståndsmyndighet för de statliga.

Exempel på enskilda byggnadsminnen i Nationalstadsparken är Cirkus och Nordiska museet. Exempel på statliga byggnadsminnen är Haga slott, Ulriksdals slott och Rosendals slott.

*För mer information kontakta:
avdelningen för miljö
Länsstyrelsen i Stockholms län
Tfn: 08- 785 40 00 (vxl)*

*Adress
Länsstyrelsen i Stockholms län
Hantverkargatan 29
Box 22 067
104 22 Stockholm
Tfn: 08- 785 40 00 (vxl)
www.lansstyrelsen.se/stockholm*